

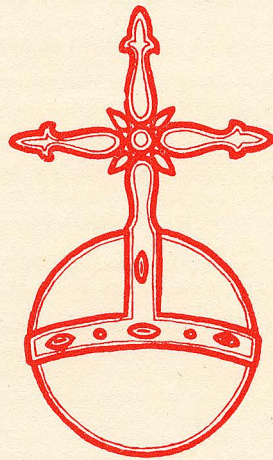
SVERIGES KYRKOR

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

PÅ UPPDR. AV K. VITT. HIST. O. ANT. AKAD.

UTGIVET AV SIGURD CURMAN

OCH JOHNNY ROOSVAL

UPPLAND

BAND III. HÄFTE 3.
NÄRDINGHUNDRA HÄRAD
VÄSTRA DELEN

AV

MALTE ERICHS

OCH

INGEBORG WILCKE LINDQVIST

Av

SVERIGES KYRKOR

föreliggande följande delar:

- UPPLAND. (7) Band I, h. 1. *Danderyds skeppslag*, mellersta delen. Pris 6: 60.
» (29) Band I, h. 2. *Danderyds skeppslag*, östra och västra delen. Pris 13 kr.
» (62) Band I, h. 3. *Värmdö skeppslag*. Pris 16: 50.
» (64) Band I, h. 4. *Åkers skeppslag*. Med register till Bd I. Pris 17: 50
» (8) Band II, h. 1. *Häverö och Vaddö skeppslag*, Pris 4: 40.
» (50) Band II, h. 2. *Bro och Vätö skeppslag*. Pris 8 kr.
» (58) Band II, h. 3. *Frötuna och Länna skeppslag*. Pris 12 kr.
» (12) Band III, h. 1. *Långhundra härad*, norra delen. Pris 15 kr.
» (67) Band III, h. 2. *Långhundra härad*, södra delen. Pris 12 kr.
» (69) Band III, h. 3. *Närdinghundra härad*, västra delen. Pris 20 kr.
» (1) Band IV, h. 1. *Erlinghundra härad*. Pris 4: 50.
» (11) Band IV, h. 2. *Seminghundra härad*. Med register till Bd IV. 17 kr.
- GOTLAND. (3) Band I, h. 1. *Lummelunda ting* (utom Tingstäde). Pris 4 kr.
» (21) Band I, h. 2. *Lummelunda ting*, (Tingstäde). Pris 5: 50.
» (31) Band I, h. 3. *Bro ting*. Pris 12 kr.
» (33) Band I, h. 4. *Endre ting*. Pris 12 kr.
» (35) Band I, h. 5. *Dede ting*. Med register till Bd I. Pris 10 kr.
» (42) Band II. *Rute setting*. Med register till Bd II. Pris 16 kr.
» (54) Band III. *Hejde setting*. Med register till Bd III. Pris 26 kr.
» (61) Band IV, h. 1. *Lina ting*. Pris 12 kr.
» (66) Band IV, h. 2. *Halla ting*, norra delen. Pris 18 kr.
» (68) Band IV, h. 3. *Halla ting*, södra delen. Pris 20 kr.
- VÄSTERGÖTLAND. (2) Band I, h. 1. *Källands härad*, norra delen. Pris 5: 40.
» (4) Band I, h. 2. *Källands härad*, sydöstra delen. Pris 4: 50.
» (15) Band I, h. 3. *Källands härad*, sydvästra delen. I. Pris 10 kr.
» (16) Band I, h. 4. *Källands härad*, sydvästra delen. II. Med register till Bd I.
Pris 10 kr.
- STOCKHOLM (17) Band I, h. 1. *Storkyrkan*. 1. Församlingshistoria. Pris 11 kr.
» (24) Band I, h. 2. *Storkyrkan*. 2. Byggnadshistoria. Pris 15 kr.
» (25) Band I, h. 3. *Storkyrkan*. 3. Inredning och inventarier. Med register till Bd I.
Pris 20 kr.
» (28) Band II, h. 1. *Riddarholmskyrkan*. 1. Byggnadshistoria. Pris 20 kr.
» (45) Band II, h. 2. *Riddarholmskyrkan*. 2. Fast inredning, inventarier och gravminnen.
Med register till Bd II. Pris 38 kr.
» (5) Band III, h. 1. *Kungsholms kyrka*. Pris 4: 50.
» (10) Band III, h. 2. *Hedvig Eleonora kyrka*. Med reg. till Bd III. Pris 14 kr.
» (26) Band IV, h. 1. *Jakobs kyrka*. 1. Församlingshistoria. Pris 13 kr.
» (32) Band IV, h. 2. *Jakobs kyrka*. 2. Konsthistoria. Pris 13 kr.
» (40) Band IV, h. 3. *Johannes kapell och kyrka. S:t Stefans kapell*. Med register till
Bd IV. Pris 10 kr.
» (20) Band V, h. 1. *Adolf Fredriks kyrka*. Pris 12: 50.
» (55) Band V, h. 2. *Gustav Vasa kyrka*. Pris 5: 50.
» (60) Band V, h. 3. *Matteus kyrka*. Pris 4 kr.
» (23) Band VI, h. 1. *Klara kyrka*. 1. Församlingshistoria. Pris 12 kr.
» (27) Band VI, h. 2. *Klara kyrka*. 2. Konsthistoria. Med reg. till Bd VI. Pris 12 kr.
» (41) Band VII, h. 1. *Maria Magdalena kyrka*. Pris 12 kr.
» (56) Band VII, h. 2. *Katarina kyrka*. Pris 16 kr.
» (49) Band VIII, h. 1. *Bromma kyrka och Västerledskyrkan*. Pris 6 kr.
» (53) Band IX, h. 1. *Skeppholmskyrkan*. Pris 10 kr.

(Forts. å omslagets 3:e sida)

K Y R K O R
I
N Ä R D I N G H U N D R A H Ä R A D
V Ä S T R A D E L E N

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

utarbetat av

MALTE ERICHS OCH INGEBORG WILCKE-LINDQVIST

På uppdrag av

KUNGL. VITT. HIST. OCH ANT. AKADEMIEN

utgivet av

SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

Generalstabens Litografiska Anstalts Förlag

STOCKHOLM 1953

UTGIVET MED BIDRAG AV
HUMANISTISKA FONDEN

Häradssigillet å omstående sida är hämtat ur
PER. MoN. II, [nr] 156. 1600-talets slut.

FÖRORD

Beskrivningen av kyrkorna i Närke i Närdsinghundra härad uppdrogs år 1914 åt den unge arkitekten Malte Erichs, då nyss utgången från Konsthögskolans arkitekturskola, prästson från Knutby, häradets huvudkyrka. Denne utförde under åren 1913—27 fullständiga uppmättnings- och detaljritningar samt beskrivningar med fotografier av häradets sex kyrkor. Han har även gjort utförliga arkivavskrifter framför allt ur kyrkornas egna arkivalier. På grund av de ekonomiska svårigheter, med vilka SVERIGES KYRKOR under vissa perioder haft att kämpa, kunde tyvärr icke dessa beskrivningar omedelbart bringas till tryckning. Erichs utförde komplettering av Knutby- och Bladåkerbeskrivningarna efter dessa kyrkors genomgripande restaureringar. Då först långt senare tryckningsmöjlighet yppade sig, hade arkitekt Erichs, som 1928 tillträtt platsen som länsarkitekt i Jönköpings och Östergötlands län, icke möjlighet att åtaga sig den revision av manuskripten, som blivit nödvändig bland annat med anledning av de restaureringar, som två av häradets kyrkor, Faringe och Edsbro, genomgått efter Erichs nämnda kompletteringsarbete. Det var vidare önskvärdt att taga hänsyn till de senaste årens forskningsresultat på olika områden. För utförande av denna revidering av de föreliggande beskrivningarna lyckades utgivarne vinna fil. lic. Ingeborg Wilcke-Lindqvist, som alltifrån vårt inventarierverks begynnelse ägnat detsamma sitt intresse och sin medverkan.

Till den ursprunglige författaren, länsarkitekten Malte Erichs önska utgivarne här framföra sin tacksamhet för hans grundläggande arbete och tålmodiga intresse.

Fil. lic. Ingeborg Wilcke-Lindqvists kompletterande undersökningar i kyrkorna och arkiven utfördes huvudsakligen under åren 1944—47, men hava fullföljts även under de följande åren för att forskningens senaste resultat skulle kunna utnyttjas. T. o. m. sedan kyrkoberivningarna uppsatts i korrektur, hava vissa tillägg gjorts för att bringa dem up to date; detta gäller särskilt Edsbro kyrka, som restaurerats åren 1950—52. Under titeln på varje kyrkoberivning angives tidpunkten för berivningsarbetets avslutande. — För detta ingalunda lättutförda arbete, som givit kyrkoberivningarna deras nu föreliggande form, uttala utgivarne sin stora tacksamhet.

Vid kyrkoberivningarnas slutredigering hava vi haft förmånen av värdefullt bistånd av experter på olika områden. Sålunda har docenten B. Hildebrand granskat personhistoriska uppgifter och fil. kand. pastor L. M. Holmbäck lämnat uppgifter om orglar och kyrkklockor. Ingenjören Alb. Löfgren har på ort och ställe kontrollerat uppgifterna om de flesta tennföremålen. Beträffande silverföremål ha råd och upplysningar lämnats av antikvarien fil. dr Olle Källström, fil. dr Aron Andersson och fil. kand. fru Kersti Holmqvist, beträffande textilier av fil. dr Agnes Geijer och fru Gunnel Hazelius-Berg. Förste bibliotekarien fil. dr Ingrid Odelstierna har

haft vänligheten granska översättningen av de flesta av de talrika latinska inskrifterna. I tillämpliga fall äro dessa utförda med ledning av 1703 års svenska bibelöversättning.

Fil. dr Sigurd Wallin, chefen för armémuseum, fil. dr H. Seitz, fil. dr Toni Schmid, fil. lic. Rune Norberg, majoren N. Belfrage (Krigsarkivet) och många andra, flera än som här kunna nämnas, ha lämnat råd och upplysningar av olika slag.

Stort intresse, gästfrihet och tillmötesgående har visats av prästerskap och kyrko-betjante i de berörda socknarna. I detta sammanhang bör särskilt nämnas den nu bortgångne kyrkoherden W. Brusewitz, som lämnat många viktiga uppgifter från restaureringen av Knutby kyrka år 1925, ävensom komminister K. A. Grandin i Edsbro, som generöst ställt sina ritningar och anteckningar rörande socknens och kyrkans äldre historia till förfogande.

Till alla dessa personer, som på olika sätt medverkat vid beskrivningsarbetet, uttala utgivarne ett varmt tack. Närdinghundra härads kyrkodeskrivningar utgivas av praktiska skäl i två häften, av vilka det första nu föreligger. Det andra häftet, som avslutar band III av Uppland och som skall innehålla register samt rättelser och tillägg till bandet, föreligger redan färdiguppsatt.

Stockholm i november 1952.

SIGURD CURMAN

JOHNNY ROOSVAL

FÖRKORTNINGAR ANVÄNDA I DETTA HÄFTE

Övriga förekommande förkortningar i överensstämmelse med förkortningsregistret i
Nordisk Familjebok, 3:de uppl.

- AFRITNINGAR = Afritningar af Kyrkor och Kyrko-vapen i Upland. Ms i KB, sign. F. I. 3:a och b. Teckningarna utförda åren 1680—1685 av Antikvitetskollegiets tecknare Johan Leitz och Petrus Helgonius. — I tryck utgiven av Erik Vennberg under titeln: Johan Hadorphs resor: Afritningar af Kyrkor och Kyrkovapen i Uppland 1676—1685, Stockholm 1917.
- ALMQUIST, Frälsegodsens = Joh. Ax. Almquist, Frälsegodsens i Sverige under storhetstiden med särskild hänsyn till proveniens och säteribildning. 1:2. Stockholm 1931. (Skrifter utg. av Svenska Riksarkivet, 1).
- ASCHANEUS = M[artin] A[schaneus], Investigatae antiquitates. Ms i KB från 1600-talets förra del.
- ATA = Antikvariskt-topografiska arkivet i VHAA, Sthlm.
- ATS = Antikvarisk tidskrift för Sverige, utg. av VHAA 1864—.
- BP = Biblia pauperum, se noter s. 235 och 292.
- BSt = K Byggnadsstyrelsens arkiv, Sthlm.
- CORNELL o. WALLIN = H. Cornell och S. Wallin, Uppsvenska målarskolor på 1400-talet. Sthlm 1933.
- Dep. = deponerad, deposition.
- Domkap. = Uppsala domkapitel och dess arkiv.
- ED handl. = Ecklesiastikdepartementets handlingar i RA.
- ELGENSTIERNNA = Den introducerade svenska adelns ättartavlor, utg. av G. Elgenstierna, Sthlm 1925—1934.
- F. c. 6 = I. H. Rhezelius, Monumenta uplandica . . . Ms i KB. Jfr nedan under RHEZELIUS.
- F. h. = förra hälften.
- F. h. 34 = Ms i KB med detta signum. Gammalt signum L 23. U. å. Innehåller diverse anteckningar och ritningar »att inskiuta ibland Peringskiölds samlingar».
- FORNV. = Fornvännen. Meddelanden från VHAA 1906— .
- HERDAM. = Upsala ärkestifts herdaminne 1—3. Upsala 1842—45; 4, 1893.
- HILDEBRAND, Ö. Uppl. = H. Hildebrand, Berättelse om en resa i östra Uppland. Ms inlämnat till VHAA 1868.
- IHRFORS = E. Ihrfors, Uplandia sacra II:2 (Närdinghundra härad färdigt omkr. 1890). Ms i VHAA.
- Inv. = Inventarieförteckning.
- KB = K. Biblioteket, Sthlm.
- Kh = kyrkoherde.
- KLINGSPOR = C. A. Klingspor, Anteckningar under resor i Uppland. UFT. 1:3, 5. 1873, 1876.
- LSt = K. Lantmäteristyrelsens arkiv, Sthlm.
- LÖFGREN = A. Löfgren, Det svenska kanngjutarehantverkets historia. Del I bd 1—3, Sthlm 1925—50.
- Ms = manuskript.
- NESCHER 63 = Nescherska samlingen nr 63, ms i KB, numera med signum F. m. 18.
- NORDIN = Nordinska samlingen, ms i UB.
- PALMSKIÖLD = Palmskiöldska samlingen, Topographica, ms i UB.
- PER. MON. I—II = J. Peringskiöld, Monumenta Sueo-gothorum antiqua et recentia I—II. Ms i KB, sign. F. h. 1, 2.
- RA = Riksarkivet, Sthlm.
- RADLOFF = F. V. Radloff, Beskrifning öfver norra delen af Stockholms län, 2. Ups. 1805.

- RHEZELIUS = Ioh. Haquini Rhezeli Monumenta uplandica. Reseanteckningar från åren 1635, 1636, 1638. Utg. av C. M. Stenbock o. O. Lundberg [efter ms i KB, sign. F. c. 6]. Ups. 1915—17. UFT 7 (1913—17): bil.
- Riksreg. = Riksregistraturen, ms i RA.
- RÄK. = räkenskaper.
- S 48 = ms i UB med detta signum.
- SCHLEGEL—KLINGSPOR = B. Schlegel och C. A. Klingspor, Den med sköldebref förlånade men ej å Riddarhuset introducerade svenska adelns ättar-taflor. Sthlm 1875.
- SD = Svenskt diplomatarium 1—6 (t. o. m. år 1355) och [ny ser.] 1—4 (åren 1401—20). Sthlm 1829—1946.
- S. h. = senare hälften.
- SHM, StHM = Statens Historiska Museum, Sthlm.
- St. PROT. = stämmoprotokoll.
- STYFFE = C. G. Styffe, Skandinavien under unionstiden. 3 uppl. Sthlm 1911.
- SvK = Sveriges Kyrkor, konsthistoriskt inventarium, utg. av S. Curman och J. Roosval.
- SYLWAN = Otto Sylwan, Kyrkomålningar i Uppland från medeltidens slut (ATS 14, 1899).
- UB = Uppsala Universitetsbibliotek, Uppsala.
- UFT = Upplands Fornminnesförenings Tidskrift, Uppsala 1871— .
- ULA = Landsarkivet i Uppsala.
- UNT = Upsala Nya Tidning.
- UPMARK = Gustaf Upmark, Guld- och silversmeder i Sverige 1520—1850, Sthlm 1925.
- UPPLAND = Uppland. Upplands Fornminnesförenings Årsbok, Uppsala 1940— .
- UPPLANDS KYRKOR = Upplands kyrkor. Konsthistorisk vägledning [utg. av] Stiftsrådet i Uppsala ärkestift, I—III, Upps. [1945]—51.
- UPPS. UTST. 1918 = Utställningen av äldre kyrklig konst i Uppsala 1918.
- UPPS. UTST. KAT. = Katalogen till Upps. Utst.
- VHAA = K. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien, Sthlm.
- Vis. = visitation.
- ÖIÄ = Överintendents Ämbetet (efter 1918 BSt), Sthlm.
- ÖIÄ skr. = Skrivelser till ÖIÄ (RA)

I FÖRENING MED MÅTTUPPGIFTER

B = bredd, D = diameter, Dj = djup, H = höjd, L = längd.
Samtliga mått äro, där ej annat angives, i cm.

Väderstrecken förkortas: N S Ö V.

Silverstämplar tydda enl. UPMARK.

Tennstämplar tydda enl. LÖFGREN.

INNEHÅLL

Almunge kyrka	221
Knutby kyrka	269
Faringe kyrka	345
Släkttavlor	381—384

NÄRDINGHUNDRA HÄRAD

av

MALTE ERICHS

och

INGEBORG WILCKE-LINDQVIST

Uppmättningsritningarna över Nördinghundra härads kyrkor äro, där ej annat anges, utförda av arkitekten Malte Erichs 1913—27. Smärre kompletteringar, i allmänhet föranledda av senare restaureringar, äro utförda av fil. lic. fru Birgit Gejvall 1948.

Fotografier från 1912—18 samt 1926—27 äro tagna av M. Erichs; fotografier fr. o. m. 1947 äro tagna av fotograf N. Lagergren, där ej annat anges.

Originalen till samtliga avbildningar förvaras i ATA, om annat ej nämnes.

Häradssigillet å omstående sida är hämtat ur PER. MON. II, [nr] 156. 1600-talets slut.

Fig. 251. Almunge kyrka från S. Foto 1915.
Kirche von Almunge von S. Almunge church from S.

ALMUNGE KYRKA

UPPLAND, STOCKHOLMS LÄN, NÄRDINGHUNDRA HÄRAD
UPPSALA ÄRKESTIFT, NÄRDINGHUNDRA KONTRAKT

Beskrivningen avslutad sept. 1950.

TRYCKTA KÄLLOR: RHEZELIUS¹ s. 23 (vapen avb.), 131 (kyrkan avb., missvisande, emedan tillägget med blyerts ej kommit med²). — RADLOFF 2 s. 182. — KLINGSPOR I: 3 s. 3; 5 s. 121. — CORNELL o. WALLIN, särskilt s. 58, 122, pl. 96—101.

HANDSKR. KÄLLOR OCH AVB.-SAML.: KB: PER. MON. I: [nr] 92, II: [nr] 157; F. h. 34 s. 5. — ATA: IIRFORS II: 2 s. 1596; INV. 1829; anmälan om målningsrester vid reparation 1886; S. CURMAN ang. medeltida kalkmålningar 1909 (även i BSt); C. WILH. PETERSSON om framtagning o. konservering av målningarna, m. m. 1914; två förslag av densamme i sepia, resp. blyerts till dekorerings av Ö kappan i valv II 1910 (det senare osign.); osign. blyertsteckningar av detaljer i de medeltida målningarna; S. BRANDEL om ljusredskapen (med anledn. av förestående införande av el. belysning) 1919; S. WALLIN

¹ Under jämförelse med handskriften (F.c. 6) i KB.

² Jfr fig. 255.

Fig. 252. Kyrkans belägenhet, sedd från luften. Foto O. Bladh 1937.
Luftbild der Kirche und ihrer Umgebung. The church and its surroundings. Aerial photo.

ang. klockorna 1919 jämte avteckningar av S. BRANDEL o. avskrifter; B. THORDEMAN, beskrivning av nattvardskalken 1927; osign. tuschteckningar av kalkens inskr. o. av detaljer i dess utsmyckning; div. handl. rör. senaste restaurering 1930. — BSt: »Dessein till Epitaphium . . . öfver Friherre Wallenstierna», osign. o. odat. lavering;¹ laverad ritning till orgelverk av C. G. BLOM C:SON 1834; restaureringsförslag, ritningar m. m. från 1911 och 1930 års restaureringar samt från kyrkogårdsutvidgningen 1922—23. — RA: ED handl. $2\frac{1}{5}$ 1910; ÖIÄ skr. $\frac{3}{8}$ 1796 (ang. Wallenstienska gravmonumentet). — LSt: A 13 s. 35 (karta från 1687 av J. STRANDMAN), A 2 s. 55 (karta från 1792 av J. LIFMAN). — UB: PALMSK. SAML. 274, pag. 277; NORDIN vol. 39 fol.: Upböörden 1531,² bl. 23.

Av till Domkap. inkomna handlingar förvaras de äldre i ULA under signum E V 3. Bland dem märkes en handling från 1683: ett klagomål ang. bänkplatserna i kyrkan underteckn. av Elisabet Bure († 1705, se släkttavlan s. 381). Härtill är fogad en ägarelängd för Stora Väsby i Almunge, som är av intresse genom att den kan sammanställas med vissa vapen bland målningarna i Knutby kyrka. (Se PERSONHIST.

¹ Utan tvivel den ritning, som $\frac{3}{8}$ 1796 inlämnades till ÖIÄ för godkännande (fig. 282).

² Härvid lämnades från Almunge:

»En klocka om II Skpd 1 lispd	
Silff	VI lodimk [= lödiga mark] V lodh
penningar	LII mk 1 öre»

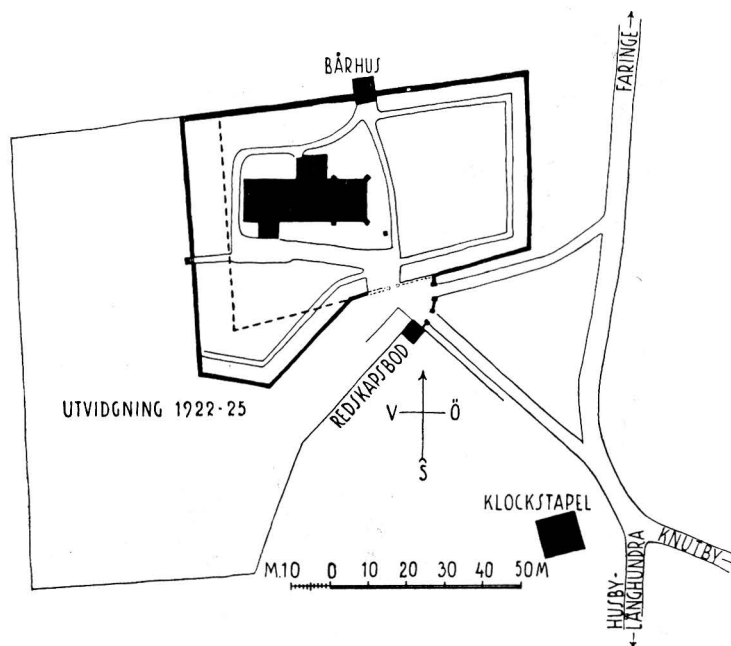

Fig. 253. Situationsplan. Skala 1 : 2000.
Lageplan. Plan of site.

TIDSKR. 1952, s. 85). 1683 är även ett brev från prosten Daniel Dijkman daterat, som omtalar kyrkans reparation på 1660-talet.

KYRKANS ARKIVALIER (i ULA): Spridda RÄK. under åren 1600—1611, 1623, 1661—62 (K I:1); RÄK. från 1687; ST.PROT. 1656¹—76, 1729—34, 1740—71 samt från 1783; VIS.PROT. från 1745; INV. från 1602 jämte anteckningar om gåvor o. »inventarii tillökning»; indeln. av bogårdsmuren 1632 (K I: 1) o. omkr. 1750 (K I: 2). — Yngre arkivalier förvaras vid kyrkan.

Almunge kyrka ligger på en höjning i terrängen strax NV om det vägskäl, där landsvägarna från Knutby, Faringe och Husby-Långhundra stöta samman, varifrån vägen sedan går vidare till Uppsala. Läget är typiskt för många uppländska kyrkor, invid stranden av en vattenled, som ännu under äldre medeltid genomlöpte trakten. Socknen nämnes tidigast 1287, då dess kyrkoherde är testamentsvittne (SD nr 933). Kyrkan var möjligen invigd åt Jungfru Maria att döma bl. a. av målningarnas disposition (se s. 238).

Följande i texten nämnda gods, gårdar och byar ligga i Almunge sn: *Seglinge, Stora Väsby, Hagby, Uddnäs, Länna* (sedermera Länna bruk) samt *Löfsta, Edby* (nu Edeby) och *Ellringe*.

¹ Här föreligger skenbart bristande överensstämmelse med en uppgift i J. A. ALMQUIST, Kontraktsprosten Abraham Almquists fäderne- och modernehärstamning (Sthlm 1916). I denna för kännedomen om livet i Almunge sn i gångna tider ytterst betydelsefulla skrift hänvisas nämligen (s. 9, not 4) till »Almunge kyrkoarkiv, inventariebok 1600; ibid. stämmoprotokoll 1604». Den kyrkobok, K I: 1, som avses, innehåller visserligen huvudsakligen st. PROT. och INV. men även spridda RÄK. från 1600 och det är i samband med dessa RÄK., som kyrkvärden (tutor) »Erich i Löfstad» nämnes.

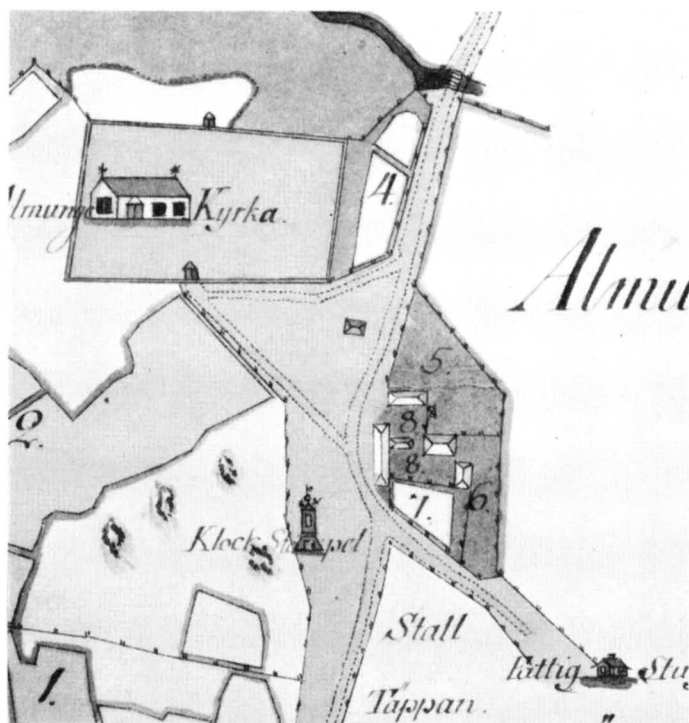

Fig. 254. Karta över kyrkans närmaste omgivningar, utförd 1792 av J. Lifman (LSt). Den trekantiga platsen S om kyrkogården är den gamla kyrkvallen.

Karte, gezeichnet 1792, mit der nächsten Umgebung der Kirche.

Map, dated 1792, showing church and immediate surroundings.

KYRKOÅRD OCH KLOCKSTAPEL

KYRKOÅRD Kyrkogården utvidgades 1922—25 betydligt mot V och S¹ (se fig. 253). Det nyaste området ligger lägre och hägnas f.n. till större delen av en häck. Den äldre kyrkogårdens V del, inom vilken kyrkan ligger, sluttar mot Ö (tidigare också mot S), den Ö delen är jämförelsevis plan (uppterrasserad mot muren). Påfyllningar ha utförts flera gånger. Detta äldre parti, som även inbegriper en utvidgning 1891—93 åt V och SV, omgärdas av en förhållandevis sen gråstensmur utan täckning². Tidigare var muren rappad, vit-

¹ Ritning av ark. E. G. ASPLUND 1921 i BSt.

² En indelning av bogårdsmuren, som avsåg att angiva vilken del av densamma varje gård hade att underhålla, företogs 1632, en ny sådan indelning omkring 1750. Den senare, som har mycket detaljerade måttuppgifter, stämmer så gott som fullständigt med kyrkogårdens mått före 1891. — Socknens utfästelse om spannmål, kött, fläsk och smör till »kyrkogårdsmuren» (anteckning på sista sidan i K I: 1) avser troligen en ombyggnad av denna strax före eller efter 1632.

Fig. 255. Almunge kyrka 1635. Efter RHEZELIUS (KB). Bläckteckningen visar kyrkan sedd från SO, blyertsskissen från SV, vilket förklarar vissa olikheter mellan de båda teckningarna.

Tintenzeichnung 1635; darüber
Bleistiftsskizze einer Korrektur.

Ink drawing (1635), with correc-
tion in pencil sketched above.

limmad och spåntäckt. Huvudingången i SO ändrades i samband med kyrkogårdens utvidgning på 1920-t. samt byggande av en redskapsbod (se fig. 253) och omges nu av fyra putsade, plåtavtäckta pelare med två par likadana grindar av smidesjärn, ett par från 1847, det andra paret nygjort. — I den indelning av kyrkogårdsmuren, som företogs 1632, nämnes endast »öster-Porten». Troligen är detta en tillfällighet — denna port användes som utgångspunkt för beräkningarna. RHEZELIUS' bild av kyrkan från 1635 visar tre överbyggda portar till kyrkogården. En senare indelning av muren (omkr. 1750) nämner en »Steegluka» i S och en annan, »lilla Steeglukan», i N (ungefär på den plats, där bårhuset nu ligger). Den förra, som var välvd (ST. PROT. 1803), revs 1847. Den senare ersattes vid något tillfälle av grindpelare av tegel¹, vilka möjligen även revos 1847, men i varje fall före 1860. På LIFMANS karta av 1792 (fig. 254) äro endast

¹ »Den urgamla stigluckan wid kyrkan jemte de twenne på kyrkogårdens norra sida stående grindpelare af murtegel finna sochnemännen skäligt wara denna sommar nedrifwa» (ST. PROT. 1846).

dessa båda ingångar till kyrkogården markerade. 1686 bekostade Bernt Philp¹ på Uddnäs »den nya kyrekiogårdz Porten»², 1705 reparerades »den förfallna Stegluckan, som wetter emot ängen» (RÄK.), men vilka ingångar härmed avses är numer omöjligt att säga.

SOLVISARE En solvisare av sandsten står på kyrkogården nära kyrkans SÖ hörn. Skänkt 1806 av majoren O. S. Wetterquist, f. 1733, † 1809 (inskr.), för att tillika utgöra ett minnesmärke över honom.

KLOCKSTAPEL På en liten bergknalle SÖ om kyrkan invid vägskälet står klockstapeln, fig. 256, rödmålad med vitmålade listverk och tjärade ljudportar. Spira och toureller plåtklädda och svartmålade. Flöjeln märkt 1793. Stapeln erhöll sin nuv. yttre form, då den 1791 inkläddes med bräder enligt en ritning av professor Tempelman.³ Brädbeklädnaden förnyades senast 1944. Den äldre, öppna stapeln, konstruerad som en klockbock, står så gott som orörd kvar i det inre med spånklädseln på hjärtstockarna till största delen bibehållen. Jfr fig. 255 och fig. 257. Spån av furu, vilkas form påminner om spån i Häverö, Gamla Uppsala och Vätö klockstaplar⁴, men är mindre elegant, mera tvärt avsmalande och utan ås. Stapeln är uppförd senast i början av 1600-t. RÄK. 1623 antecknar: »leffuererade Wij aff Bygningz Sådhen åth Anders Larsson en span Rogh för stapelbygningen», och lika mycket åt en annan person för bränning av tjära. Priserna tyda snarast på att det gällde en reparation — stapeln kan mycket väl vara äldre. I alla händelser fanns en stapel redan 1602 (INV.).

Den 1791 företagna förändringen av klockstapeln är synnerligen karakteristisk för den gustavianska tidens strävan att omforma även kyrkor och klockstaplar efter klassicistiska ideal.⁵

BÅRHUS Bårhuset i N muren uppfördes 1860 av spritputsat tegel.

KYRKOBYGGNADEN

HUVUDELAR Salkyrka, sannolikt från 1200-t., på 1660-t. förlängd åt Ö med ett nytt kor av samma bredd och höjd som den urspr. kyrkan. Sakristia i N och vapenhus i S, åtminstone det senare en tillbyggnad, förmodligen från 1400-t.

MATERIAL Kyrkan är uppförd av valda gråstensblock och har tegel i valv och omfattningar, spritputsad med slätputsade smygar, hörn och strävpelare. Ehuru de sistnämnda — även det västligare paret — ha tillkommit i samband med korbygget på 1660-t., visa de

¹ BERNT PHILP, löjtnant vid Södermanlands regemente, dödsåret obekant. Se släkttavlan s. 382.

² Anteckn. efter prästgårdsinv. 1655 (K I: 1).

³ O. S. TEMPELMAN (1745—1816), professor i arkitektur vid Målar- och bildhuggarakademien. Ritningen hade anskaffats av major Wetterquist på Länna bruk. Enl. st. PROT. 1793 »tilltalades» byggmästaren sommaren 1791 för att han »icke följde den vackra ritningen». I huvudsak torde han dock ha följt Tempelmans intentioner.

⁴ Sv. K. Uppl. Bd. II, fig. 7, 164, s. 4 f., 199 ff. Jfr nedan s. 479 f.

⁵ Jfr Amiralitetsklockstapeln i Karlskrona, Sv. K. Blekinge, Bd III, h. 3.

Fig. 256. Kyrka och klockstapel från S. Foto 1915.
Kirche und Glockenstapel von S. Church and bell-tower from S.

samma form med en avsats på mitten som på RHEZELIUS' bild från 1635 (fig. 255) av den medeltida kyrkan. Sockel saknas. Murarna voro putsade åtminstone redan på 1700-t.

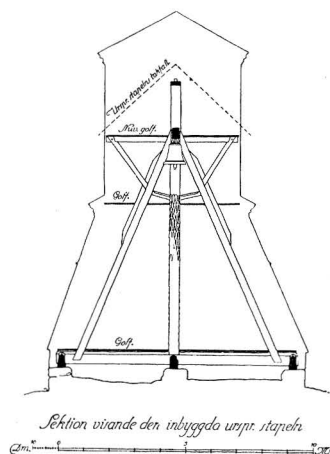
Fönstren förstorades 1886¹ och erhöilo då fönsterbågar av gjutjärn, skänkta från Vattholma bruk. I spröjsverket kulört glas. Tidigare blyinfattade rutor. I S muren ha funnits två smalare, rundbågiga fönster, det ena något högre än det andra, placerade tämligen nära intill varann (i nuv. travé III; inre spåret mar-

¹ Dessförinnan voro de — med undantag för ett högsittande fönster i S kyrkomuren V om vapenhuset — enligt restaureringskommitténs utlåtande 8 ½ fot höga, 4 fot och 4 ½ tum breda (255 × 131).

Fig. 257. Sektion av klockstapeln, visande konstruktionen av den äldre stapel, som är inbyggd i den nuvarande. Skala 1:300. Jfr fig. 255.

Querschnitt des heutigen Glockenstapels mit eingezeichneter Konstruktion des älteren Stapels. Vgl. Abb. 255.

Section of bell-tower, showing earlier work within. Cf. fig. 255.

FÖNSTER

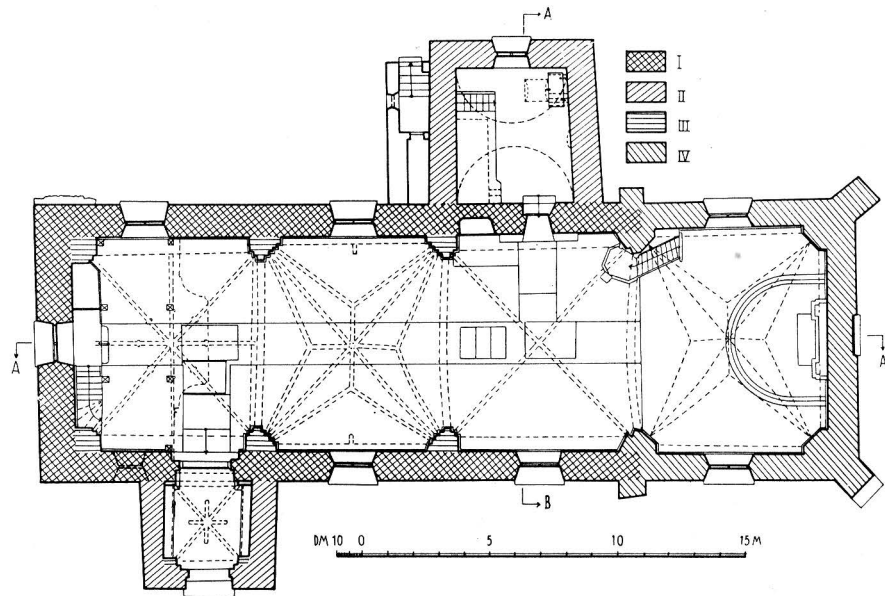

Fig. 258. Plan. Skala 1 : 300.

Plansnittet ligger under läktaren, varför S murens högst sittande V fönster här blott inprickats. (jfr. fig. 259).

Grundriss. Plan.

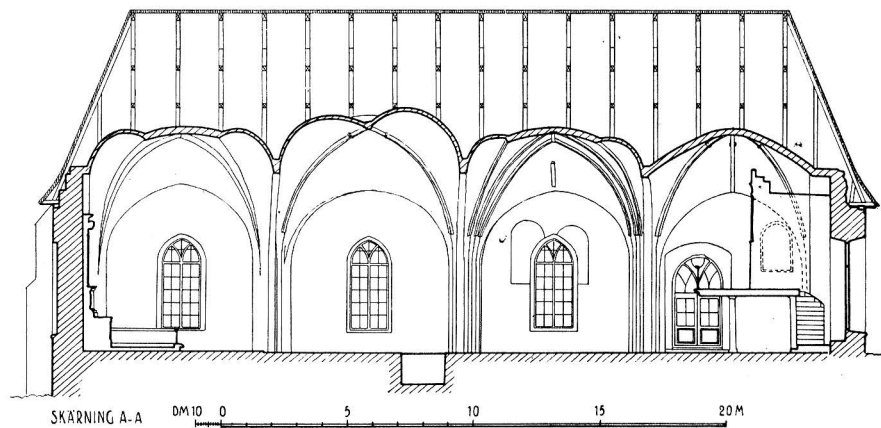

Fig. 259. Längdsektion mot S. Skala 1 : 300.

Längsschnitt gegen S. Longitudinal section towards S.

kerat i putsen, se fig. 259). Väggmålningen från 1400-ts slut är komponerad med hänsyn till dem. RHEZELIUS' bläckteckning (fig. 255) visar dessa fönster samt ytterligare ett stort fönster längre åt Ö i S muren. Blyertsteckningen visar ett litet rundbågigt fönster V om vapenhuset (vilket antagligen fanns kvar i urspr. skick till 1886, jfr s. 227 not). Bläckteckningen visar ett likadant fönster i den gamla på 1660-t. bortrivna Ö gavelmuren. I det »sudåsterste» fönstret stod med gotiska minuskler $\text{o} \text{f}^1$. År 1834 upptogs de båda fönstren i N. I V, där det vid denna tid fanns dels ett högsittande fönster, dels en 1748—49 upptagen

portöppning, slopades då den senare och fönstret förstörades nedåt. Den äldsta kyrkan synes alltså ha haft små rundbågiga fönster i S och Ö. Enl. RHEZELIUS' teckning fanns intet fönster i V. — 1600-talskorets fönster mot Ö är numera igensatt.

Kyrkans S portal, vid och spetsbågig, skjuter upp bakom sköldbågen, som bär det framförliggande vapenhusets valv. Den är antagligen vidgad genom sprängens bortbyggande 1834, då den åter blev huvudportal (jfr ovan). I bågen en gotiserande fyllning med träspröjsar och glas. Dubbeldörrar med katedralglas, insatt 1911. Ingången omfattas på insidan av en stickbågig nisch, i vilken inmurade gångjärnshakar sitta kvar på ömse sidor (från ommurningen 1834?).

Kyrkans yttertak är valmat; samtliga tak spånklädda.

Golvet i kor och gångar är sedan 1853 lagt med plansten; i gångarna även gravstenar; i bänkkvarteren trägolv. Förut tegelgolv. Sakristian har trägolv, vapenhuset tegelgolv i sicksackmönster (omlagt 1911 i det gamla mönstret).

Kyrkan är välvd med fyra valv, vilka genom sköld- och gördelbågar stöda på flersprångiga murpelare. Valvsystemet med undantag för korvalvet är utan förband med kyrkmurarna och alltså yngre än dessa. Däremot äro de tre västligare valven äldre än korvalvet, i vilket målade stenar från den vid korbygget nedfallna Ö kappan i nuv. valv II finnas använda. Korvalvet² är ett ribblöst stjärnvalv, slaget i samband med korbygget på 1660-t. De äldre valven³, som på grund av målningsdekorationen kunna

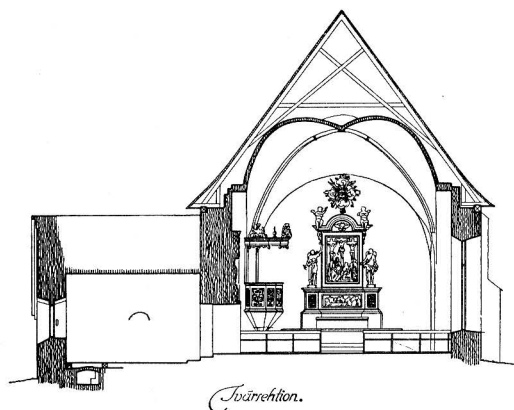

Fig. 260. Tvärsektion mot Ö, skala 1 : 300. Snittet genom N långhusmuren går genom Wallenstiernska gravmonumentet. Märk, att predikstolens underrede ändrats 1930.

Querschnitt gegen O. Transverse section towards E.

INGÅNG

YTTERTAK

GOLV

VALV

¹ RHEZELIUS s. 26; jfr ms i KB (F.c. 6, s. 58).

² Tegelmått: 8—8,5 × 14—14,5 × 29—30.

³ Tegelformatet är ganska varierande: 7—9,5 × 13 × 24,5—29,5.

TAKSTOLAR dateras till senast 1400-ts sista årtionden (jfr s. 235), ha synliga halvstensribbor. Ribborna i valv II och IV ha tvärband c. 130 från hjässan. — Takstolarna härröra från 1669¹, då taken även spånslogos. Sektionerna fig. 259—60 visa konstruktionen. Takstolarna stödja på ett i murarnas ytterliv inmurat hammarband. På en del ställen finnes även ett inre hammarband, troligen urspr., och mellan dem båda inlaxade bindare på 40 à 50 cm:s avstånd från varandra. På N sidan vid valv III är det inre hammarbandet, som har märken efter inhuggna stolar, avbränt. Även vid valv II finnas kolnade rester.²

SAKRISTIA Om sakristian är en senare tillbyggnad kan ej med säkerhet avgöras — vinden är nämligen otillgänglig — men det förefaller troligt, eftersom skiljemuren mot långhuset ej är förtunnad.³ Remstyckena äro ej inmurade i långhusets mur. I N är ett stickbågigt fönster med järngaller, träluckor och bomhål i smygarna, i Ö en rundbågigt stickkupa från ett igensatt fönster (numera dold av ett skåp). Vis. PROT. 1791 omtalar, att sakristian är mörk och osäker (flera kyrkstöder hade skett på kort tid), därför borde fönstren upphuggas och förses med starkare galler. Troligen blev kort därefter det N fönstret förstorat och det Ö igensatt. Dörröppningen till kyrkan är rundbågigt; kring densamma är på yttre sidan uppsatt ett gravmonument. Tunnvalv. Under golvet en liten välvd vinkällare, inrättad eller reparerad 1729 i samband med golvläggning (RÄK.). 1911 byggdes utmed sakristians V sida av tegel ett eldningsrum till värmeledningen, vars värmekammare som en väldig hylla skjuter in i sakristian och tyvärr helt förstör dennas karaktär. — I INV. 1602 nämnes »altaret i sacrario», varmed väl avses sakristian.

VAPENHUS Vapenhusets murar äro tunnare än kyrkans och sakna förband med dem.³ Ingången

¹ Detta år levererades, utom remstycken till det nya koret, 2 sparrar om 18 alnar av var bonde, »heel och half», samt sparrar om 9 alnar till sakristian. Redan 1729 var taklaget emellertid åter bristfälligt och det var allvarligt på tal att göra det helt nytt. Det stannade emellertid, som RÄK. 1731 visa, vid en reparation.

² Alla iakttagelser på kyrkvinden äro gjorda av ERICHS, senast 1926. Efter denna tid ha vetenskapliga undersökningar av kyrkan från vinden omöjliggjorts därigenom att valven (för att hålla värmen) täckts med ett tjockt lager av sågspån, som även fyller alla tomrum på sidorna. Röstena nedtogos då taket valmades. Brandspåren vid valv II och III kunna möjligen tänkas härröra från ett blixtnedslag, varom berättas i ST. PROT. 1797: »Söndagen d. 28. Maji, kl. 5 efter m. nedslog åskan uti järnspiran på kyrkans östra gafwel, följde spiran åt till kroppåsen, uppkastade till flere alnars längd och bredd den nyligen bäckade takspånen, trängde genom bräddtaget, spillrade en takstol i så smala rimsor, att de liknade en halmhälja, gorde hol i hwallfwet, nedslog en änglabild ifrån Altare taflan, swartade en del af förgyllningen på denna tafla, sönderslet altare duken och ihopwecklade Cantelljerna på Antipendium, for sedan twärt öfwer till Sakristufwu wäggen och gorde der åtskilliga djupa foror uti kalkbandet, derifrån twärt öfwer till Friherrliga Wallenstierne marmor Epitaphium, utslog deraf några stenar och borttog förgyllningen af alla dess bokstäfwer samt genom fönstret där bredewid, sluteligen förswan, utan att antända någodt af de många eldfångda ämnen, som denne åskestråle passerade. En underbar och aldrig nog beprisad Guds nåd.»

³ Enl. uppg. till ark. ERICHS iakttog kontraktsposten E. WÄLINDER vid en restaurering 1911, att varken sakristia eller vapenhus ligga i förband med långhuset.

Fig. 261. Kyrkan från SO. Foto S. Cúrman 1909.
Aussenansicht von SO. The church from SE.

är rundbågig och mycket vid, sannolikt vidgad 1834. Dörren är av 1700-talstyp, kanske flyttad från V ingången nämnda år. Såväl dörren som dörrkarmen skarvades upptill 1911, då en igenmurning av själva portalens rundbåge avlägsnades. Vapenhuset täckes av ett kryssvalv på murpelare och sköldbågar utan förband med murarna. Det är av samma slag som långhusvalven och torde vara jämnårigt med dem — vapenhuset självt kan alltså vara äldre. I Ö och V murade sittbänkar.

Om korets tillbyggande finnas arkivaliska uppgifter. PERINGSKIÖLD berättar:¹ »Almunge kyrkia är en Skogkyrkia, för några åhr sedan på Östre gafwelen tillökter, genom hans Excell^z hr Clas Rålamb² och några af Sochnen.» I PALMSK. SAML. 274 finnes en anteckning: »Efter det sluit som åhr 1648 d. 13 Augusti af dåwarande ärckiebiskop [J. Lenaeus] sampt Allmunge försambling, adel och någre tillstädeswarande prester war giordt om Kyrckians utwidgelse, så är sedermera dess österdeel uppå längden till $\frac{1}{4}$ deel förökt, iembwål uthi hwardera hörnet een pelare uprättad.» ST. PROT. 1662 lämnar

KOR

¹ PER. MON. II:[nr] 157.

² Se not 1, s. 232.

följande upplysningar: »Påmintes Sochnemenerne om dett förslagh, som i Archi: Episkopi Doct^r Joh: Lenaei närwaro skedde i Sochnestugun, Anno 1648: 13: Augusti om Kyrckjans Uthwidgning, effter som de hwar dagh noghsampt hafwa dett som der om påminner, j dett att man icke Uthan Lijfzfhara kan stå i kyrkjan. Och aldenstund Sochnennes interessenter äre skyldige och plichtige fordra Gudz ähra, och byggja dett huss, der man sin Salighetz werkande ordentligen bekommer, och detta werket behöfwer en anseenligh hielp och Penninge Summa, så frampt dett . . . skall blifwa fortsat . . .». Bönderna skulle giva 1 dlr kmt av varje öre land och ännu en, om så skulle erfordras. »Om Körslan till Kyrkjan medh steen och Kalk, Bielkar och werke» kunde för denna gången intet bestämmas, men landshövdingen¹, som var närvarande i sockenstämman, skulle inom kort »komma igen medh en förståndigh man, som kan göra förslagh om denna byggningen». 1663 skulle sten och kalk framföras och 1667 murtegel anskaffas, kalk, bräder och spik etc. till kyrkans reparation. I samband med tillbyggnaden företogs en grundlig reparation av hela kyrkan, som pågick åtminstone in på år 1672, ty i nov. 1671 beslöts, att bönderna skulle forsla tegel till kyrkgolvet från Uppsala och »Tårparna skola föra Kalksten ifrån Knuthby, fulla tårpare hwar sitt Lass, små Tårpare 2. om lasset».

UPPVÄRMNING
RESTAURE-
RINGAR

Kyrkan restaurerades 1911 av ark. Bror Almquist och erhöll då värmeledning (varmluftssystem). 1919 erhöll den elektrisk belysning, bekostad av Länna bruk. Senaste restaurering ägde rum 1930 under ledning av ark. E. Milles.

MEDELTIDA KALKMÅLNINGAR

De medeltida kalkmålningarna i den urspr. kyrkan, som varit överputsade², framtogos åter 1911 av C. Wilh. Pettersson. Det visade sig vid konserveringen, att de sannolikt tillkommit tämligen snart efter valvens insläende, ty färgen satt i dessa väl fast i putsytan. Väggarnas målningar däremot äro utförda på äldre puts och voro därför svårare att frilägga. På ett par ställen är putsytan på väggarna dubbel och målningar anträffades vid provknackningar på båda putslagren.³ I allmänhet tyckes det övre skiktet vara bibehållet, men på några ställen tråda fragment av de undre målningarna i dagen. Efter konserveringen är det svårt att alltid med säkerhet skilja de båda skiktens målningar från varandra. Å N väggen i travé IV ser man dock tydligt äldre och yngre målningsfragment bredvid varandra.

¹ Frih. CLAES RÅLAMB, f. 1622, landshövding i Uppland 1660, riksråd, överståthållare, † 1698. Ägde Länna gård. Enl. en anteckning i K I:1 skänkte han 1658 200 dlr kmt till Almunge kyrka »till tacksamheet emoth Gudh, för sin Lyckelige heemkomst ifrån Turkijdt», dit han begivit sig som svenskt sändebud.

² De hade överputsats mellan RHEZELIUS' och PERINGSKIÖLDS — eller hans sagesmans — besök i kyrkan, d.v.s. vid mitten av 1600-t., säkerligen då det nya koret byggdes.

³ Se S. CURMANS Utlåtande ⁵/₁₀ 1909 (ATA och BSt).

Fig. 262. Interiör mot Ö. Foto 1947.
Inneres gegen O. Interior towards E.

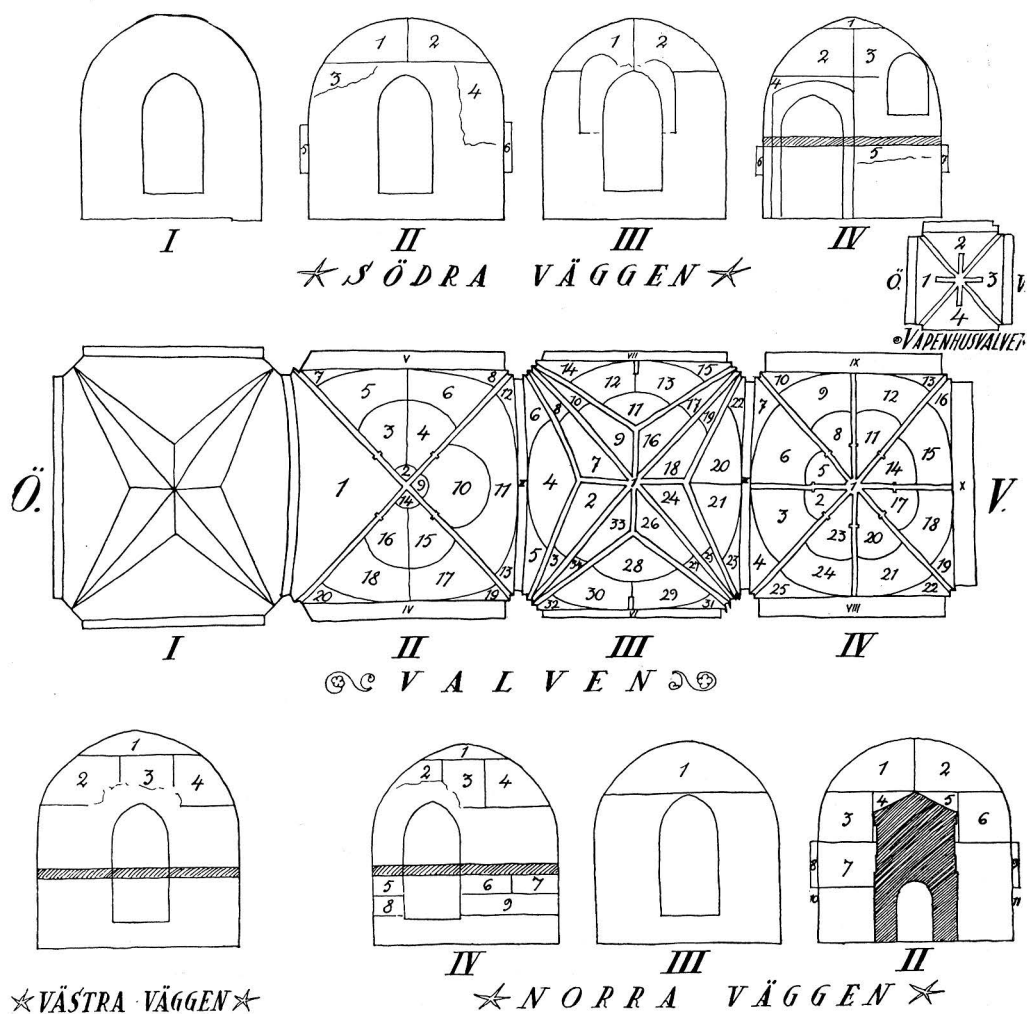

Fig. 263. Schema över valv- och väggmålningar. M. Erichs delin. 1915. Märk, att valvplanen är orienterad med S uppåt!

Schema der Verteilung der Gewölbe- und Wandmalereien. Beachte, dass bei der Ost—West-Orientierung des Gewölbeplanes Süden oben liegt.

Schema showing distribution of vaulting and wall paintings. Note, that S. is uppermost in the vaulting plan.

Av nu försvunna målningar känna vi genom RHEZELIUS' fig. 51 Sten Sture d. ä:s och ärkebiskop Jakob Ulfssons vapen i den nedrasade Ö valvkappan i det urspr. koret. Örnfoten var svartbrun mot blå botten, sjöbladen gula mot svartbrun botten. Enligt samma källa funnos på olika håll i kyrkan på väggen målade vapen, som behandlas nedan bland gravminnen (se s. 263).

Fig. 264. Målning på S muren, III : 2. S. Görän och draken. Märk, att målningen komponerats med hänsyn till ett nu igenmurat fönster omedelbart nedanför. Foto 1947. S. 244.

Kalkmalerei an der Südwand: St. Georg und der Drachen. Beachte die Rücksichtnahme der Komposition auf ein jetzt vermauertetes Fenster im unteren Teil.

Painting on S. wall: St. George and the Dragon. Note that the lowest part takes its shape from a now blocked-up window.

De förstnämnda vapnen datera målningarna i valven och på murarnas övre putsskikt till 1400-ts sista fjärdedel. Men även om inga daterande vapen funnits, hade man med lätthet kunnat draga samma slutsats av målningarna själva. Såväl genom sitt bildval som genom komposition och stil ansluta de sig nära till den verkstad, vars främsta namn är den berömde kyrkmålaren Albertus Pictor (Albert målare). Almungemålningarna anses utförda i slutet av 1480-t. eller på 1490-t. (Sten Sture d. ä. dog 1503) av en lärjunge till Albert, sannolikt under mästarens uppsikt.¹ Jämförelser med andra verk av Alberts lärjungar, t. ex. i Odensala², visa slående likheter i kompositionen, som icke kunna bero endast på en gemensam förebild. Att en sådan funnits är annars otvivelaktigt. Det är *Biblia pauperum*³ (= De fattigas bibel), den kända träsnittsamlingen från

DATERING

ALLMÄN
DISPOSITION

¹ CORNELL o. WALLIN, s. 57 f. Man kan skärpa dateringen till 1490-t. S. Göransscenen på S muren återgår tydligt på S. Göransbilden i Stockholms Storkyrka, som var färdig nyårsaftonen 1489.

² Sv. K. Uppl. Bd. IV, s. 69 ff.

³ Beträffande *Biblia pauperum* se SYLWAN i ATS 14 (1899) och H. CORNELL, *Biblia pauperum*, Sthlm 1925. Det synes i allmänhet vara den 40-bladiga, omkr. 1463 utgivna upplagan, som använts till förlaga av Albert målare och hans gesäller. En facsimilereproduktion av denna är utg. av A. EINSLE, Wien [1898].

1400-ts mitt, som utom sitt illustrativa syfte även ville med teologisk spetsföndighet utlägga gamla och nya testamentets hemlighetsfulla samband, i det att varje bild ur nya testamentet motsvaras av tvenne ur det gamla. Dessutom finnas på varje träsnittsblad fyra profeter med språk, som hänсыfta på de avbildade händelserna. I Almunge äro minst ett tjugotal scener utförda i större eller mindre beroende av denna förebild; flera återge även tillhörande leoninska verser. I svicklarna har man placerat profeterna med deras språkband. Det är tydligt, att målaren sökt såväl behålla BP:s subtila teologiska tolkningschema som även anpassa detta efter andra krav. Berättelsens intensitet stegras i riktning mot koret. I den västligaste travén finna vi spridda bilder ur Jesu liv, gamla testamentet och helgonsagan, evangelisterna samt några allmänt symboliska motiv. I III:e travéns valv och på N väggen — i en medeltidskyrka den bäst belysta, då ju fönstren vette mot S — framställas olika moment av Kristi offerdöd samt de dem förebådande händelserna ur gamla testamentet jämte tillhörande språk. På S väggen av samma travé äro helgonlegender avmålade. I valvkappan över ingången till det medeltida koret ses Marias kröning till himladrottning. I koret slutligen (nuv. travé II) avbildas några av de ur medeltida synpunkt viktigaste tilldragelserna i den heliga historien: händelserna kring Kristi födelse, hans himmelfärd och Marias död, jämte paralleller ur gamla testamentet och helgonsagan. I den nedrasade Ö valvkappan har kanske — eftersom Marias kröning återfinnes i travé III — det mystiska och heliga motiv, som brukar kallas Nådstolen (Treenigheten) haft sin plats.¹ Det är mycket troligt, att även i de fall, där vi nu ej kunna finna något inre sammanhang i målningarnas placering, ett sådant likväl finnes och har varit förståeligt för medeltidens människor.

Almunge-målaren står emellertid anmärkningsvärt fri gentemot sin förebild. Jfr t. ex. bilden av himmelfärden i valv II eller av Moses visande på kopparormen i valv III med motsvarande framställningar i BP. Han undviker landskap eller byggnader i bakgrunden. Ej heller överensstämma inskrifternas förkortningar med dem, som förekomma i BP.

Stundom har målarens intresse för berättelsen varit så starkt, att han tillfogat scener, som ej förekomma i BP, endast för att visa »hur det gick». Sålunda följes bilden av Daniel i lejonkulan av en dylik, som visar, hur Daniels vedersakare åtos upp av lejonen — den sistnämnda utan motsvarighet i BP². Även formellt har målaren f. ö. förhållit sig ganska fritt. Alberts verkstad visar här som alltid stor skicklighet i att anpassa bilderna efter valvkappornas form, t. ex. genom att spegelvända dem eller genom att tillägga och borttaga figurer, och har sin glädje i att karakterisera särskilt de onda människorna genom påfallande fula drag. Det är tydligt, att målaren varit minst bunden av förebilden, då det gällt de vanliga motiven: bebådelsen, Kristi födelse m. m.

¹ Jfr Täby (Sv. K. UPPL. I, s. 86). Flera av motiven i Almunge valv II återfinnas i Täby kyrkas korvalv och dessutom (i Ö kappan) Nådstolen.

² Däremot förekommer samma motiv i Härkeberga kyrka.

Fig. 265. Profetbild, målning i valv II:8. Foto C. W. Pettersson 1910 (BST). Bilden kan vara tagen före restaureringen. S. 238.

Kalkmalerei eines Propheten im Painting of Old Testament pro-
Zwickel des zweiten Gewölbes. phet in corner of vaulting II.

Där har fantasien arbetat friare, bl. a. därför att konstnären haft en mängd olika minnesbilder av motivets utformning. Vid de ovanligare motiven däremot har förebilden i BP ofta varit den enda — ibland kanske förmedlad av någon annan kyrkmålning — och därför har han stått mera ofri gent emot den.

I färgskalan dominerar ockragult. Rödbrunt (*caput mortuum*) är särskilt använt i FÄRGSKALA de över bakgrunderna strödda schablonerna, men även i rankmönstren och ribbornas mönster, samt i dräktpartier. Den gröna färgen, som nu är mycket blekt, har kommit till användning omväxlande med den rödbruna i rankmönster, ribbmönster och dräkter. Blått förekommer i dräkter; änglarnas vingar äro i flera fall blå. Klarrött (mönja eller cinnober) — ofta använt i de av Albert dekorerade kyrkorna, där det changerat till svart — saknas i Almunge.

FÖRTECKNING ÖVER MÅLNINGARNA

Bokstäver, som uteslutits eller ersatts med förkortningstecken, betecknas med kursivstil; utplånade bokstäver och ord stå inom klammer [].

Siffrorna hänvisa till schemat fig. 263.

Travé I.

TRAVÉ I *Valvet* och Ö väggen målades 1930 under ledning av artisten Y. Lundström. Över altaret lammet och det himmelska Jerusalem, i övriga valvkappor Jesu dop, Ansgar och Olaus Petri. Tidigare (sedan 1880-t.) var valvet målat som en stjärnhimmel.

Travé II (= det urspr. koret).

TRAVÉ II *Valvet*: 1. Denna valvkappa rasade, då nuv. koret på 1660-t. byggdes. Nuv. dekoration, utförd 1930 av Y. Lundström, framställer Kristus i Getsemane, samt tuppen, vaksamhetens symbol. — 2. Koncentriska färgband (rödbrunt, blått, gult). — 3—4. Fyra knäböjande änglar. Språkbanden, som äro i det närmaste oläsliga, innehålla delar av en Mariahymn (se nedan). Den fjärde ängelns språk slutar med orden 'peccatorum mi[serere]'. — 5. Kristi himmelsfärd. Språkband: *Viri gallilei quit aspicit[is] in celum*¹ (= I galileiske män, varför skåden I mot himmelen?, Apostlagärn. 1, 11), samt en vers ur BP: *Sanctus sanctorum christus petit astra polorum* (= Kristus, den allra heligaste, begiver sig till himlarnas stjärnor). — 6. T.v. Enok upptages till himmelen. Språkband: *Enoch translatus celestibus est sociatus* (= den till himmelen upptagne Enok förenas med de himmelska, BP). I mitten Elia i den brinnande vagnen. Språkband: *Celitus effectus helia per area*² *vectus* (= beredd för himlen föres Elia genom luften, BP). Dessa båda äro de gammaltestamentliga förebilderna till himmelsfärden och återfinnas på samma uppslag som denna i BP. Båda spegelvända. T.h. Moses mottager lagens tavlor. Språkband saknas. Bilden är en spegelbild efter BP och återfinnes där på uppslaget efter de ovannämnda. Förebild till den helige Andes utgjutelse över apostlarna. — 7. Profet med språkband: *[Quis est] iste qui uenit de edom tinctis vestibus*³ (= vem är han, som kommer från Edom, i färgade kläder, Jes. 63, 1). Detta liksom efterföljande språk hänsyftar på himmelsfärden och förekommer på samma sida som bilden därav i BP. — 8. Profet (fig. 265) med språkband: . . . *dominus in . . .*, sannolikt: *ascendit deus in júbilo et dominus in voce tubæ*⁴ (= Gud är uppfaren med fröjd och Herren vid basuners ljud, Ps. 46, 6).⁵ — 9. Som II: 2. — 10. T. v. fågel Fenix, stående i sitt brinnande rede, t. h. en pelikan, som mättar ungarna med sitt blod, båda Kristussymboler. — 11. T. v. S. Antonius i munkdräkt med bok och handklocka. Vid hans fötter ett svin med klocka om halsen.⁶ Språkband: *Sanctus antonius*. I mitten Maria Magdalena buren av

¹ Sista ordet otydligt och kanske felrestaurerat, men torde få tydas 'celum'.

² Sic! Rättare: 'aera'.

³ Tydligt synligt på foto i BSt taget under restaureringen. Numera kan blott ordet 'vestibus' läsas.

⁴ På foto i BSt kan man också urskilja 'da[uid]' i slutet av inskr.

⁵ 47,6 i den sv. övers.

⁶ Den orden, Antoniterna, som grundats till den hel. Antonius' eremitens ära, underhöll många hospital och hade därför på flera ställen privilegium på allmoseinsamling. För att kungöra sin ankomst

Fig. 266. Målning i travé II, valvet: 11. Maria Magdalena och den egyptiska Maria. Foto ATA. S. 238.
Malerei in der zweiten Gewölbe-Travé: Maria Magdalena und die ägyptische Maria. Painting in section II of vaulting. Mary Magdalene and the Egyptian Mary.

änglar.¹ Språkband: *Sancta maria magdalena*. T. h. den egyptiska Maria bland öknens klippor. Bredvid henne munken Zosimas, som förde till henne nattvarden före hennes död, och lejonet, som grävde hennes grav. Språkband: *Sanct[a] maria egyptiaca*. — 12. Abel med herdestav knäböjer vid sitt offeraltare. Språkband: *abel*. — 13. Kain med kindbågen, varmed han slog ihjäl Abel; t. v. hans andra attribut, en kärve. Språkband: *kain*. — 14. Som II: 2. — 15. Två knäböjande änglar. Språkband med verser ur en Mariahymn:² '*alma redemptoris mater*' och '*quae peruia celi porta manes*'. — 16. Två knäböjande änglar. Språkband som ovan: '*et stella maris*' och '*succurre cadenti*'. — 17.

till en ort i detta ändamål brukade bröderna ringa med en liten klocka. På några håll i Tyskland hölls också för deras räkning ett »Antonischwein», som fick springa fritt omkring på gatorna och söka sin föda. Dess kännemärke var en liten runt halsen fästad klocka. KÜNSTLE, *Ikonographie der Heiligen*, Freib. i. B. 1926, s. 66; jfr BRAUN, *Tracht u. Attribute d. Heil. in d. deutschen Kunst*, Stuttgart. 1943, s. 86.

¹ Legendan berättar, att medan Maria Magdalena vistades i öknen utan någon föda lyftes hon sju gånger dagligen av änglar upp mot himmelen för att med sina lekamliga öron höra ljuvlig änglasång. Därav blev hon så fylld av glädje, att hon icke behövde någon annan föda. FOGELKLOU, LINDBLOM o. WESSÉN, *Legender från Sveriges medeltid*, Sthlm 1917, s. 149 f.

² Hymnen, som är en av de fyra antiphoner till Jungfru Maria, vilka omväxlande sjöngos vid gudstjänstens slut, anses vara författad på 1000-t. av en munk i Reichenau, Hermannus Contractus (J. JULIAN, *A dictionary of hymnology*, Lond. 1892, s. 51). Den lyder i sin helhet som följer:

Marias död. En av apostlarna — enligt legenden fördes dessa från olika håll till hennes dödsbädd — bestänker henne med vigvatten. Upp till inom en stiliserad molnring Kristus och Maria. Språkband: *veni de libano veni coronaberis* (= kom från Libanon, kom, du skall bekransas, Salomos höga visa 4: 8). — 18. Marias begravning. Härom berättar legenden, att då judarna lupo till för att hindra liktåget, så förlamades händerna på dem, som rörde vid båren, och fastnade vid denna.¹ Intet språkband. — 19. Krönt profet (David) med språkband: *descendit² dominus sicut pluuia [in] vellus Davit* (= Herren skall nederkomma såsom regn uppå ullskinn,³ Ps. 72: 6). — 20. Profet med språkband, å vilket blott 'filium' är synligt. Sannolikt har här stått språket: *ecce virgo concipiet et pariet filium* (= se, en jungfru skall varda havande och föda en son, Jesaja 7: 14), som genom sin hänsyftning på Kristi födelse passar för de omgivande bilderna. Såväl detta som föregående språk förekomma i BP i samband med bebådelsen.

N väggen: 1. Bebådelsen. Språkband: *ave maria gratia plena dominus tecum* (= hell Maria, du benådade, Herren är med dig, Luk. 1: 28). — 2. T. v. Marias och Elisabets möte; t. h. Herren visar sig för Moses i en brinnande törnbuske — en av de gammaltestamentliga förebilderna till Kristi födelse. Ingen inskr. — 3. Kristi födelse. Bilden mycket skadad. Om språkband funnits, är det nu alldeles utplånat. — 4—5. Till största delen

Alma redemptoris mater, quae peruia coeli
Porta manes et stella maris, succurre cadenti
Surgere qui curat: populo tu quae genuisti
Natura mirante tuum sanctum genitorem
Virgo prius ac posterius, Gabrielis ab ore
Sumens illud Ave, peccatorum miserere.

(Efter H. A. DANIEL, *Thesaurus hymnologicus* II, Lipsiae 1844, s. 318.)

(Övers.) Frälsarens vörnadsvärda moder, Du, som förbliver
Himmelens öppna port och Havets stjärna,
Hjälp den fallande, som strävar att resa sig!
Du, som till naturens förundran födde
Åt mänskligheten din egen helige Fader,
Jungfru såväl förut som efteråt,
Och som av Gabriels mun hälsades med Ave,
Förbarma Dig över oss, syndare!

Fil. dr TONI SCHMID har lämnat anvisningar beträffande denna hymn. — Utan tvivel har hymnens mellersta parti funnits på språkband, som burits av änglar i den nedrasade valvkappan.

¹ FOGELKLOU, m. fl., a. a. s. 12 f.

² Antagligen felrestaurering av 'descendet'.

³ Så enl. 1703 års översättning. Den nyare översättningen av Ps. 72: 6 lyder 'såsom regn på slagen äng'. Enl. den medeltida sinnebildsläran förebildade emellertid ullskinn, som Gideon bredde ut att på Herrens bud fuktas av regnet, Kristi obefläckade avlelse och på samma sak ansågs föreliggande språk syfta. »Swa kom oc then hælge ande hemelika oc wndhersamlika ower iomfrwna . . . oc thetta tydher the ordhen Sicut pluuia in vellus» (JUNGFRU MARIE ÖRTAGÅRD, Saml. utg. af Sv. Fornskr.sällsk., Sthlm 1895, s. 98—99). Jfr YRJÖ HIRN, *Det heliga skrinet*, Sthlm 1909, s. 293 ff. I BP är Gideon med skinn, en av förebilderna till bebådelsen.

Fig. 267. Travé III, valvets S sida, 7—19. Foto H. Cornell o. S. Wallin. S. 242.
Südsseite der dritten Gewölbe-Travé. S. side of section III of vaulting.

förbyggda av Wallenstiernska gravmonumentet. — 6. Frambärandet i templet. Språkband saknas. — 7. Målningen, som sitter omedelbart över varmluftsintaget, är numera nästan helt förstörd. Föreställer sannolikt flykten till Egypten. Över värmeledningsgallret en inskr., enligt vilken år 1911 de gamla valv- och väggmålningarna framtogs och konserverades. — 8. V murpelarens sida: Helig man med stav? Endast huvudet och en del av överkroppen oskadda. — 9. Ö murpelarens sida: Helig man med klubba? Delvis skymd av predikstolen.

S väggen: 1. Fragment av rankverk (å undre putslager). — 2. Fragmentarisk målning: ängel, träd och djur (änglauppenbarelse för Joakim?). — 3. Fragment av rankverk som 1. — 4. S. Kristoffer (delvis nymålade 1911 inom en markerad linje). — 5. Ö murpelarens sida: Helig biskop. — 6. V murpelarens sida: Kvinnligt helgon med dok: mot hennes tinning riktas ett svärd. Möjligen S. Justina, som finns framställd med dok och med bröstet genomborrad av ett svärd.¹ Bilden är mycket bleknad.

¹ BRAUN, Tracht u. Attribute d. Heiligen, s. 395.

TRAVÉ III Travé III.

Valvet: 1. Rosett i grönt och rödbrunt. — 2. Abrahams offer. Liksom nr 29 nedan förebild till korsfästelsen, som är framställd på muren nedanför. Språkband: Signantem xm [= christum] pater imolat istum (= fadern offerar denne, som förebildar Kristus, BP), samt ordet Isac. — 3. Rankverk. — 4. Marias kröning. Intet språkband. — 5. Gosse med språkband: ok tu ser ikke en stor timerstok i thit eghit öga. — 6. Gosse med bjälke i ögat. Språkband: [ia?]k ser en gra[nd] i thith ögha.¹ — 7. David och Goliath. Språkband: goliath, davith. — 8. Som III: 3. — 9. Abner dödas av Joab med ett hugg i ryggen. Förebild till Judaskyssen. Språkband: joab. — 10. Som III: 3. — 11. Lejoninna med två ungar. Hon föreställes med sitt rytande uppväcka de dödfödda ungarna och är en symbol av Kristi uppståndelse.² — 12. T. v. Josef kommer med mat till sina bröder, t. h. Josef nedstoppas i brunnen. Den vänstra scenen saknas å förebilden i BP. Språkband: hanc in cystem detruditor³ iste veternam (= denne nedstörtas i denna gamla brunn, BP), samt 'josef'. — 13. Jonas kastas i havet. Språkband: jonas glutitur tamen illesus reperitur (= Jonas uppslukas, men återkommer oskadd, BP). 12 och 13 äro båda förebilder till gravläggningen. — 14. Profet med språkband. Inskr. oläslig. — 15. Profet med språkband. Inskr. oläslig. — 16. Ruben ser ned i brunnen efter Josef. Förebild till kvinnorna vid graven. Språkband: ruben sublatum — fortsättningen 'puerum timet esse necatum' har kanske stått på ett övre språkband med nu utplånad text. Versen liksom bilden är hämtad ur BP och betyder: Ruben fruktar, att den (i brunnen) nedstörtade gossen är mördad. — 17. Som III: 3. — 18. Simson dödar lejonet. Förebild till Kristus i dödsriket. Språkband: Sampson destruxit ora leonis (= Simson sönderbryter lejonets käftar), en förkortning av den leoninska versen i BP. — 19. Som III: 3. — 20. Nebukadnesar befriar Daniel ur lejonkulan. Förebild till Kristi uppenbarelse för Maria Magdalena i örtagården. Inskr. på språkbandet är i det närmaste utplånad. — 21. Daniels vedersakare kastas i lejonkulan, där de uppslukas av lejonet. Detta ämne förekommer ej i BP. Språkband oläsligt. — 22. Profet med språkband: [v]e qui dicunt malum bon[um] et bonum malum (= ve dem, som kalla ont gott och gott ont, Jes. 5: 20). — 23. Profet (?) med språkband: qui false narrat nichil impetrat (= den, som talar osanning, vinner ingenting).⁴ — 24. Simson bär Gazas portar. Språkband: Sampson. — 25. Som III: 3. — 26. Jonas utspys av valfisken. Språkband oläsligt. 24 och 26 äro förebilder till uppståndelsen. — 27. som III: 3. — 28. Davids strid

¹ Dessa språk ur liknelsen om grandet och bjälken torde vara hämtade ur någon medeltida parafra på svenska över Nya testamentet. Någon sådan är visserligen icke bevarad till vår tid, men har med all sannolikhet funnits. Medd. av prof. NATAN LINDQVIST.

² Enl. den medeltida naturhistorien 'Physiologus'. Sedermera har symbolen övergått till att även kunna gälla Marias jungfrulighet. Se W. MOLSDORF, Führer durch den symbolischen u. typologischen Bilderkreis d. christl. Kunst d. Mittelalters, Lpz. 1920, s. 43, 78. Samma bild förekommer i Lagga kyrka (ovan s. 27).

³ Rättare: detruditur.

⁴ Varifrån detta språk hämtats är ovisst. Det återfinnes varken i Vulgata eller i de apokryfiska böckerna.

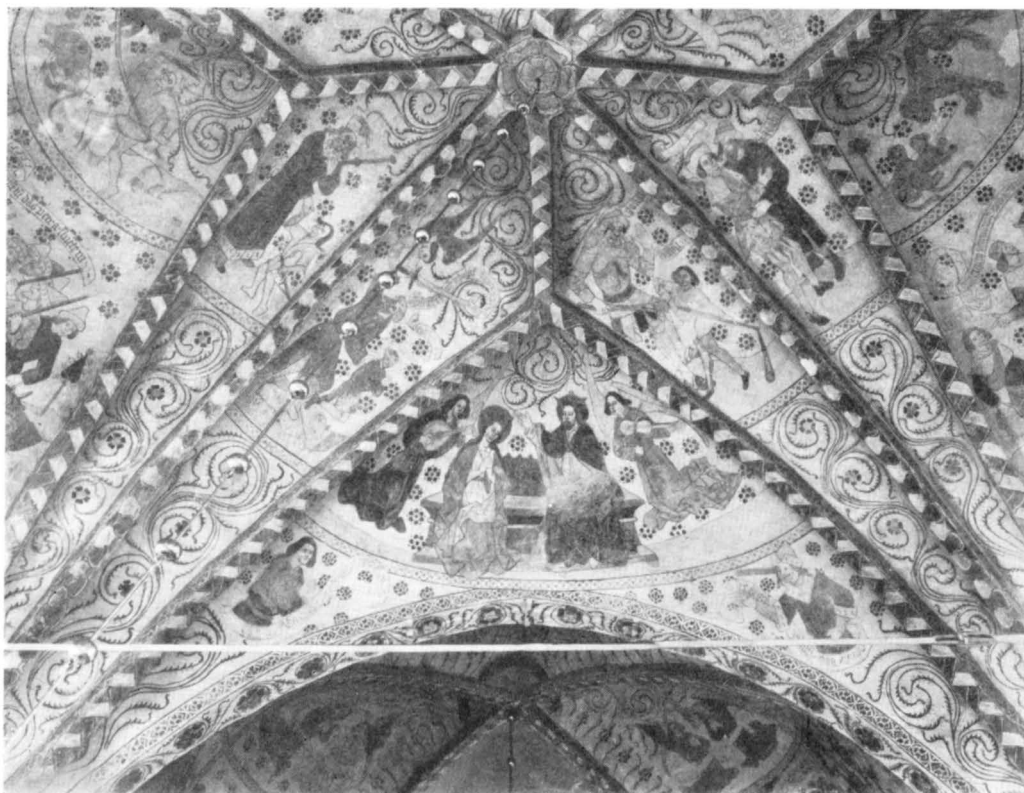

Fig. 268. Travé III, valvets Ö sida: 2—10, 33, 34. Foto H. Cornell o. S. Wallin. S. 242—243.
Ostseite der dritten Gewölbe-Travé. E. side of section III of vaulting.

med björnen. Jfr 1 Sam. bok, 17: 34. Ingen inskr. — 29. Moses visar på kopparormen. Förebild till korsfästelsen. Språkband: *lesi curantur serpentem dum speculantur* (= de angripna botas, då de betrakta ormen, BP). — 30. Moses skaffar vatten genom att slå på klippan. Förebild till lansstygnet i Kristi sida. Språkband: *est sacramentum dans petra fluentem*¹ (= detta är sakramentet, stenen, som giver vatten, BP). — 31. Profet med språkband: *oblatu est qu[ia ipse vol]uit [et peccata nos]tra por[tauit]* (= han blev offerad, emedan han själv ville det, och han bar våra missgärningar, Jes. 53: 7, 4).² — 32. Profet med språkband. Inskr. utplånad. — 33. Josef säljes till Potifar. Liksom IV: 18 förebild till Judas säljer Jesus för trettio silverpenningar. Efter BP, spegelvänd. Ingen inskr. — 34. Som III: 3.

¹ Underförstått *aquam* eller feltryck i BP för *fluentum*.

² Enl. *VERSIO VULGATA*. Jfr Sv. K. Uppl. Bd. II, s. 154, not 1. Språket förekommer i just denna form i BP på samma sida som korsfästelsen.

N väggen: Kristus på korset. T. v. Johannes och Maria, Veronica med svetteduken och andra heliga kvinnor. T. h. den romerske hövitsmannen, som pekar på Kristus (över honom ett språkband med utplånad inskr.), två andra män, ytterligare två män som slåss om manteln, och en, som kastar tärningar.

Enligt uppgift av restauratorn funnos härnedanför fragment av målningar, vilka fixerades, samt åter överströkos med kalkfärg.

S väggen: 1. Den helige Martin avskär en flik av sin mantel åt en krympling. — 2. S. Görans strid med draken. T. h. prinsessan, i övre vänstra hörnet en muromgärdad borg. Märk likheten i komposition med S. Göransbilden i Stockholms Storkyrka.

TRAVÉ IV

Travé IV.

Valvet: 1. Dubbel rosett. — 2. Elefant med torn på ryggen. — 3. Legendan om enhörningen, som förföljes av jägare och hundar och söker skydd hos jungfru Maria. Språkband: fides, spes, caritas (= tro, hopp, kärlek). Vanligen är denna scen en symbol för bebådelsen; såväl elefanten som sagodjuret enhörningen äro dessutom sinnebilder av kyskheten. Med de tre hundarna åsyftas de på språkbandet nämnda kristliga dygderna.¹ — 4. Evangelisten Matteus med änglavingar (i st. f. hans symbol, ängeln). Språkband: *Sanctus Matheus apostolus et evangelista.* — 5. Job sargas av djävulen. Språkband: iob. — 6. Ester inför Ahasverus. Förebild till Marias kröning. T. h. Haman omfamnar Ester. Språkband: rex assuerus, samt *hester ingreditor*² [et?] *asswerum veneratur* (= Ester inträder och visar Ahasverus sin vörndnad, BP). — 7. Evangelisten Johannes. T. v. hans symbol, örnen. Språkband: *Sanctus iohannes apostolus et ewangelista.* — 8. Esau inför Isak. Språkband: [Esau?] *apud devenacione his . . .* (= Esau inför Isaks förutsägelse?)³ — 9. Kristus och synderskan. Språkband: *mulier quis te iudicat — nullus domine* (= kvinna, vem dömer dig? ingen, Herre. Joh. 8: 10—11). — 10. Profet med språkband å vilket blott några bokstäver ifyllts. — 11. Jakob inför Isak. Språkband: iacob. — 12. Måltiden i Simons hus. Maria Magdalena torkar Jesu fötter med sitt huvudhår (enligt legendens berättelse). Språkband: *hanc a peccatis absolut⁴ fons bonitatis* (= godhetens källa löser henne från hennes synder, BP) och *Sancta Maria Magdalena.* — 13. Profet med språkband: *cor contritum et humiliatum de[us non despici]et david* (= ett ödmjukt och förkrossat hjärta skall Gud icke förkasta, Ps. 50:19).⁵ — 14. Rebecka samt ytterligare en (utplånad) figur. Möjligen 'Rebecka sänder Jacob till Laban' (i BP förebild till flykten till Egypten). Språkband: rebecca. —

¹ MOLSDORF a.a., s. 11, 78, 118. Jfr H. CORNELL, *The Iconography of the nativity of Christ* (Upps. Univ. Årsskr. 1924) s. 94.

² Bör vara 'ingreditor'.

³ Jfr 1 Mos. 27: 39—40. 'Devenacione' skulle i så fall rätteligen vara 'divinacione' och 'his . . .' är då början på Isaks namn. Ett h tillsättes ibland godtyckligt i medeltidslatinet. Se HAMMARSTRÖM, *Glossarium till Finlands och Sveriges latinska medeltidsurkunder*, Hfors 1925, s. 24. Jfr 'helia' och 'hester' i ovan anförda inskrifter.

⁴ Skall sannolikt, liksom i BP, vara absolut.

⁵ 51:19 i den sv. översättn.

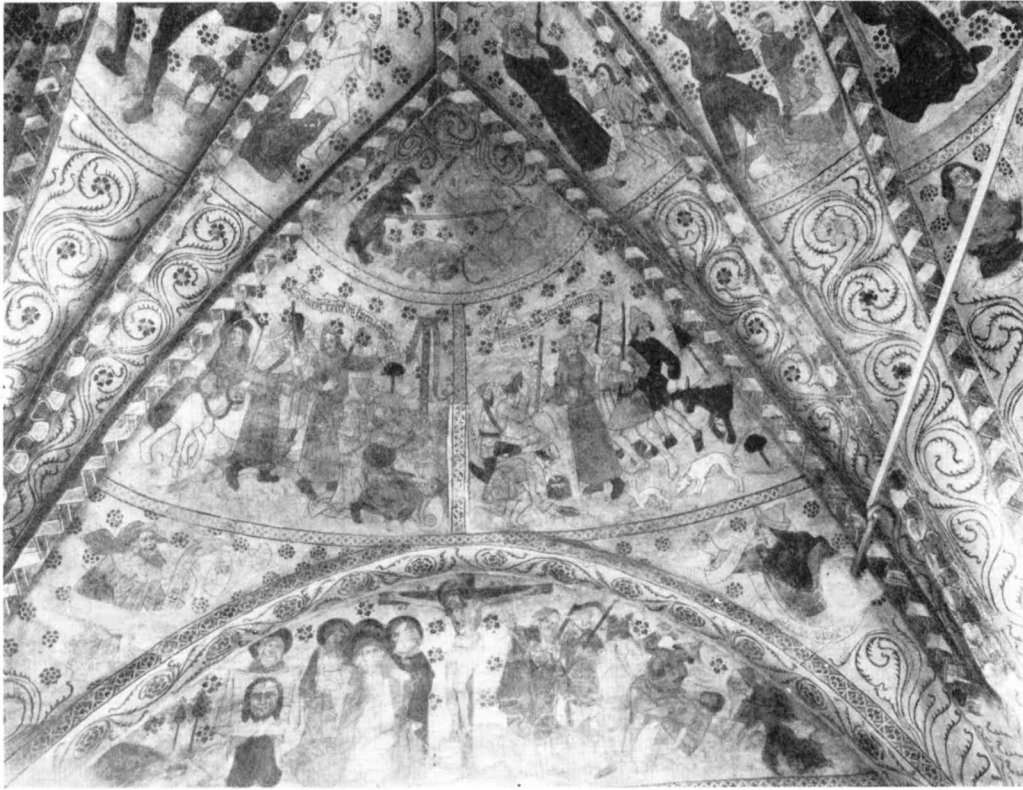

Fig. 269. Travé III, valvets N sida: 2, 3, 24—34. Foto H. Cornell o. S. Wallin. S. 242—243.
Nordseite der dritten Gewölbe-Travé. N. side of Section III of vaulting.

15. Vandrigen genom Röda havet. Förebild till Jesu dop. T. v. Farao och hans här drunknar, t. h. de räddade israeliterna. Numera skymd av orgeln. — 16. Evangelisten Lukas med sin symbol, den bevingade oxen. Språkband: *Sanctus lucas ewangelista*. — 17. Esau skjutande med båge och pil. Språkband: *esau*. — 18. Josef säljes till de israelitiska köpmännen. Förebild till Judas erhållande de 30 silverpenningarna. Språkband oläsligt. Skymd av orgeln. — 19. Evangelisten Markus. Hans symbol, det bevingade lejonet, till stor del förstörd genom att puts fallit bort. S. Markus är avbildad som biskop i mitra och korkåpa (han blev enligt legenden patriark i Alexandria). Språkband: *Sanctus Marc[us] ewangelista*. — 20. Jesus frestas av djävulen att förvandla stenar till bröd. Språkband: *si filius dei es dic ut lapides panes fiant* (= om du är Guds son, säg att dessa stenar varda bröd, Matth. 4: 3). — 21. Lazari uppväckande. Möjligen efter BP, i så fall spegelvänd. Ett språkband med utplånad text, å det andra språkbandet:

lazare exe¹ (= stig ut, Lazarus!). — 22. Profet med språkband med utplånad inskr. — 23. Jesus frestas på berget. Språkband: vade satana (= vik hädan, Satan!, Matt. 4: 10).² — 24. Mannaregnet. Förebild till nattvarden. Språkband: venite comedite panem meum (= kommen, äten av mitt bröd, Ordspr. 9: 5). Såväl detta språk som det närmast följande förekommer vid profetbilder på BP:s framställning av nattvarden. — 25. Profet med språkband: panem angelorum manducavit homo (= människan åt änglabröd, Ps. 77: 25).³

N väggen. 1. Sol och måne, sinnebilder för kyrkan och synagogan.⁴ — 2. Kristus i Getsemane. Fragmentarisk målning. Kristi huvud och en kalk synas. Rödbruna slingor (å undre putslager) framträder omedelbart därinvid. — 3. Judaskysen. T. v. Petrus, som drar svärdet ur skidan, och krigsknektar. Fragmentarisk målning. Huvudena, som äro det enda, som bevarats, verka starkt restaurerade. — 4. Kristus mellan krigsknektar. Fragmentarisk målning. Också om denna gäller, att blott huvudena äro bevarade och detta i starkt restaurerat skick. Krigsknektarna äro emellertid av den för Albertus Pictor karakteristiska typen. — Längre ned på muren målningensfragment. På murpelarens V sida ett helgon i fotsid dräkt, starkt skadat.

S väggen. 1. Rödbruna och gröna slingor. — 2. Fragmentarisk målning, skepp från vänster (att döma av en foto i BSr möjligen S. Ursula och hennes 11000 jungfrur). — 3. Fragmentarisk målning. Manshuvud. Möjligen spjutspetsar eller vassa pålar (tio-tusen riddares martyrium?). Å murpelarens V sida sittande naken (?) man med klubba.

V väggen (sedan 1930 helt förbyggd av orgeln, som då flyttades bakåt):⁵ 1. Faraos dröm om de sju magra nöten?⁶ — 2—4. S. Eriks (el. S. Olofs) skeppsfärd och (sannolikt) hans kröning.

VAPENHUSET Vapenhuset.

Valvet. 1. S. Helena med kors, omgiven av tillbedjande änglar. — 2. Djävulen, som räcker en kvinna ett par skor på en stång. Skorna äro visserligen utplånade, men framställningen är känd från andra håll och man kan därför lätt gissa sig till dess innebörd. Den återgår på en vida spridd folksaga, bl. a. förekommande i flera medeltida predikosamlingar.⁷ — 3. Krönt kvinna utan gloria. T. v. om henne en vandringsman med stav, t. h. en man, som gräver med en spade. — 4. (Över ingången till kyrkan.) Halvfigur av Kristus med utbredda armar.

Väggarnas målningar, om sådana funnits, äro överkalkade.

¹ Rättare: exi.

² Märk, att 20 och 23 återgå på en och samma bild i BP (spegelvänd).

³ 78: 25 i den sv. övers.

⁴ MOLSDORF, a.a., s. 94.

⁵ Fotografier⁷ av målningarna på denna mur, tagna 1911, finnas i BSr.

⁶ Så tolkad av CORNELL-WALLIN, s. 123.

⁷ Kärningen hade hjälpt djävulen att stifta osämja mellan ett par makar. Då hon efter väl förrättat värv skulle mottaga sin lön, ett par skor, räckte han henne dem — av fruktan eller respekt — på en lång stång tvärs över en klyfta med orden: »du är värre än jag.» Klyftan markeras i Almunge, liksom i Knutby (s. 315) och på flera andra håll av vapenhusdörren. Sagan måste vid medeltidens slut ha varit

Fig. 270. Altaruppsats från 1717, sannolikt av Carl Spak. S. 248.
Foto C. W. Pettersson 1914.

Altaraufsatz von 1717. Altarpiece 1717.

INREDNING OCH LÖSA INVENTARIER

Murat altare, fritt från väggen, sedan 1806 inklätt med trä, samt altarring med fyllningar och ramstycken, allt 1911 målat i gråvitt. De skurna, förgyllda emblemen mitt fram på altare och altarring äro från 1806, resp. omkr. 1850, medan ornamenten mellan altarringens fyllningar härröra från en äldre altarring, utförd av samme skick-
välkänd i hela Uppland, eftersom den finnes illustrerad i flera kyrkor där, givetvis i sedelärande syfte. I litterär form är den här i Sverige känd först från början av 1600-t. I några upplandssocknar kallas kärningen enligt uppteckningar, som gjorts i sen tid, Skoella. Se O. GJERDMAN, Hon som var värre än den onde, Saga och sed 1941.

ALTARE, NUV.
OCH ÄLDRE
ALTARPRYD-
NADER

lige snickare, N. J. Dahlström i Norrtälje, som 1773 förfärdigade altarbord och altarring i Frötuna kyrka.¹ Ornamenten på altarringarna i de båda kyrkorna äro nära nog identiskt lika. Dahlström tillverkade 1765 ny bänkinredning i Almunge och samtidigt därmed gjordes en altarring. — Altaruppsatsen (fig. 270) utgöres av ett arkitektoniskt ramverk, målat i gråvitt som ovanstående, kring en rik skulpterad och förgylld dekor. Ramen omfattar två reliefer, förgyllda mot blå botten: överst korsfästelsen, som återgår på ett 1500-talsstick, därunder (infälld i postamentet) nattvardens instiftelse; krönet utgöres av ett Gudsöga, omgivet av putti. Å ömse sidor om korsfästelsescenen stå »profilörer» av vitmålat trä: två änglar med palm och lager. Fälten med akanthusornament på profilörernas socklar visa utpräglad Precht-stil. Altaruppsatsen i Almunge betalades enligt RÄK. 1717 med 1 000 daler (kmt?). Mästare var utan tvivel samme man, Carl Spak,² som 1716 förfärdigade predikstolen. Märk särskilt de identiskt lika akanthusornamenten på profilörernas socklar och på predikstolskorgen. I sakristian förvaras två skurna, målade och förgyllda kartuscher (H 21, L 42), som tillhört altartavlan av 1717. Inskr.: »DENNA ALTARTAFLA HAFUER PROBSTEN H:ANDREAS TOLSTADIUS» — »LÅTIT UPSÄTTIA GUDH TILL ÄHRA [OC] FÖR KIÖRKANS MEDEL ANNO 1717». De torde ha borttagits vid någon förändring av altaruppsatsen 1767, då RÄK. omnämna murning kring altaret och då bildhuggerierna förgylldes, eller möjligen 1806—07 i samband med då skedda reparationer. Enligt INV. 1829 var altaruppsatsen »svartmålad» med »perlfärgade hörnlister», tydligen imitation av svart och vit marmor, vilken målning skett 1807. Renoveringen av altare och altarbord vid detta tillfälle — altarringen omgjordes först efter vis. 1849 — bekostades av fru Anna Maria v. Balthasar Knigge, f. Thorsson,³ på Hagby.

PREDIKSTOL Predikstol målad i vitt med förgyllda sniderier. Restaurerad 1930, varvid bl. a.

¹ Se Sv. K. Uppland Bd. II, s. 276, fig. 237. Dahlström har också arbetat i Edsbro och Ununge kyrkor. Jfr nedan s. 460 o. 495.

² CARL SPAK hade sin verkstad i Stockholm. Han har bl. a. även utfört predikstolen i Lagga, Uppl. (1718), samt altaruppsatser i Hedesunda och Ö. Färnebo, Gästrikl. (1731). Se Sv. K. Uppl. III, s. 35; Gästr., s. 184, 304. — Spak har rönt starka intryck av den Prechtska ornamentiken, men finns ej upptagen bland Prechts gesäller och lärgossar (ROOSVAL, Hofbildhuggaren Burchard Precht, Sthlm 1905, bil. IV).

³ A. M. v. BALTHASAR, † 1824 som änka efter grosshandlaren JACOB VON BALTHASAR KNIGGE, f. 1718, † 1796. Denne hade upptagit namnet Knigge efter sin styvfar. Hans egen far tillhörde en pommersk släkt, Balthasar, av vilken andra grenar blivit adlade i Tyskland och även tidigare i i Sverige (von Baltzar). Jacob Baltzar Knigge, som han urspr. kallade sig, uppges ha adlats (återfinnes dock ej i adelns ättartavlor — ej heller i de ointroducerades) och kallade sig sedan von Balthasar Knigge. Frun bortlade det senare efternamnet och kallade sig som änka alltid Anna Maria von Balthasar. Grosshandlare Knigge, som var mycket förmögen, ägde utom Hagby bl. a. det s. k. Spökslottet (Drottninggatan 116) i Stockholm. Han omtalas på flera ställen i st. PROT. bl. a. i samband med stridigheter rörande klockarjorden. (O. GRANBERG i PERSONHIST. TIDSKR. 1922 s. 53; C. FORSSTRAND i S. ERIKS ÅRSBOK 1909 s. 106, omtryckt i SPÖKSLOTTET, konst- och kulturhistoriska studier, Sthlm 1927, s. 25. I sistnämnda arbete omtalas f. ö. makarna Knigge även på andra ställen.)

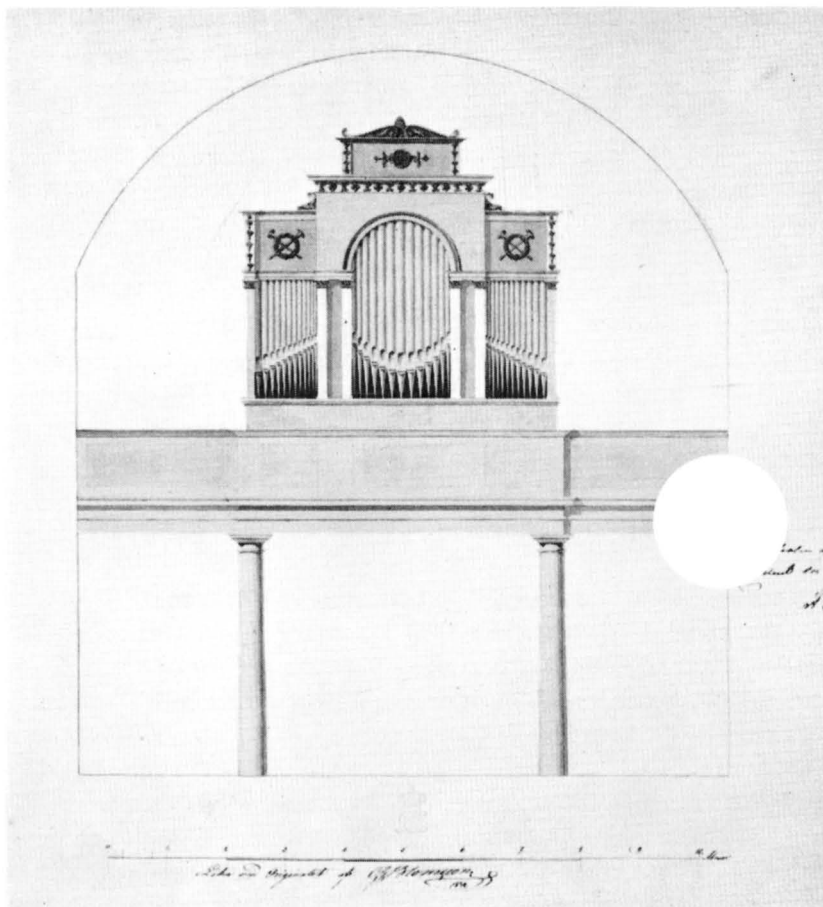

Fig. 271. Laverad ritning till orgelfasad av C. G. Blom Carlsson 1834 (BSt). S. 250.
Lavierte Zeichnung der Orgelfassade von 1834. Architect's drawing for organfront (1834).

korgens underrede nygjordes.¹ Dörrens vackra fyllningar hade redan tidigare placerats på dess insida för att synas, när den står öppen. I ljudtakets kant tre rikt utbildade krönta kartuscher. Två av dem bära spegelmonogram: BK resp. EB,² den tredje, urspr. placerad i mitten, ett bibelspråk: »SALIGE ÄRO THE SOM HÖRA GUDS ORD OCH GIÖMA THET LUC. 11.» Dekoren — akanthus, palm och lager i fyllningar och lister samt en guirland av rosor i ryggstyckets övre del — är liksom altarpopsatsens utförd i Prechtstil. Över predikstolsdörren två adliga vapen (Kafle och Bure). Ett band under vapnen bär inskr.: »BENGD.T.KAFLE.ELIS.BURE.» Enligt INV. 1829 stod på insidan ovan dörren:

¹ Det hade tidigare formen av en omvänd pyramid med avfasade hörn. Se ritn. i BSt.

² BENGT KAFLE till Seglinge, f. 1665, levde utan tjänst, † 1715. G. m. ELISABET BURE, f. 1660, † 1740.

»BYGD AF CARL SPAK ÅR 1716. OMMÅLAD AF DANIEL SUNDBECK ÅR 1807.» Predikstolen skänktes till kyrkan förstnämnda år av fru Elisabet Bure i anledning av hennes makes död. Den stod urspr. vid södra väggen, men flyttades 1834 till nuv. plats. — 1699 fanns en predikstol av obekant utseende (RÄK.).

TIMGLAS Timglas i vitt och guld med skulpterad akanthusornamentik lik predikstolens. Säkerligen samtidigt med denna. H 51,5.

BÄNKAR Nuv. öppna bänkar från 1886. Bänkkvarteren avslutas mot koret av enkla fyllnings-skärmar och på dess hörnstolpar vid gången stå skulpterade rökfat, en rest från den föregående bänkbyggnad (av 1765),¹ som borttogs 1886. I INV. 1829 omnämnas rökfaten som »2^{ne} Träcolonner i fyrkantig form, marmorerade och hafvande hvardera öfverst ett förgylldt altare med låga». — Förutvarande slutna bänkar utfördes 1765 av snickaren Nils Jean Dahlström från Norrtälje.² — En »grillerad Bänck nederst i Kyrkan, på quingssidan, . . . kyrkan tillhörig och för Sochnen onyttig» fanns 1801 (ST. PROT.). Den tillhörde urspr. Hagby säteri. — 1693 omnämnes »högchorsdörren», som då fästades med 4 järn (RÄK.). Den tillhörde säkerligen ett nu försvunnet korskrank.

NUMMERTAVLOR Nummertavlor, par, med skurna, förgyllda ramar. 1700-ts mitt. H. 110. Siffer-skåp från 1807.

ORGEL Nuv. orgelverk, från Åkerman & Lund, Sundbyberg, är skänkt 1930 av Länna bruk; det föregående, invigt 1835, beställdes 1833 hos orgelbyggaren Gust. Andersson i Stock-

LÄKTARE holm. Fasaden (fig. 271), utförd efter ritn. av C. G. Blom Carlsson³ 1834, kvarstår. Läktaren, byggd 1834, ändrades 1930 och drogs då längre tillbaka i V travén. — Läktare fanns 1657; en särskild kvinnfolksläktare byggdes efter beslut 1764 vid N muren och borttogs 1834.

DOPREDSKAP Dopfunt (fig. 272) i tre delar. Cuppa av uppländsk sandsten, starkt vittrad, lagad med cement. Sannolikt urspr. slät yta. Uttömningshål saknas. Skaft och podium av grå kalksten äro från 1200-t. Cuppan, som är yngre och ej hör samman med skaftet och podiet, har möjligen redan under medeltiden fått ersätta en urspr. kalkstencuppa. Märk en notis i RÄK. 1699: »Låtit framföra och upsättia Funten uppå Stäckar och göra een pall omkring af bräder», kanske antydande, att funten då på nytt gjordes brukbar. INV. 1770 omnämner funten »omklädd» med rött kläde. 1915 stod den bakom skolhuset, men flyttades 1916 in i koret. H (incl. cuppan) 105, skaft och podium 70.

Dopskål av tenn, av typ LÖFGREN I:3 bild 132, men utan lock, lejonmasker

¹ De gamla bänkdörrarna äro enligt uppgift använda som panel i koret. Panelen restaurerades emellertid 1911 och omgjordes därvid särskilt på södra sidan.

² Jfr ovan s. 248. Dahlström har även utfört bänkinredning i Frötuna kyrka (1757—58), se Sv. K. Uppland Bd. II, s. 291. — Före 1765 fanns en bänkinredning, som landshövding Claes Rålamb (se not 1 s. 232 låtit göra troligen omkr. 1670 »på sin egen omkostnad, alldeles å nyio . . . med wähl utharbetade dörrar och jern hela kyrckian öfwer» i stället för »de uthgamble och oordentliga bänckiar», som förut funnos (brev från prosten Dan. Dijkman till domkap. ³¹/₅ 1683).

³ BLOM CARLSSON, C. G. f. 1799, † 1868, arkitekt, verksam inom ÖIÄ, Var även lärare vid Konstakad. Se i övr. SV. BIOGR. LEX., 5 (1925), s. 20.

med ringar, foten utan profilering. Stplr P 3 (=1821), 3-stpl av Carl Bröske, mästare i Stockholm 1788—1823 (1843). Diam. 23,2. — Till skålen hör ett äldre tennfat med rokokokant i 5-pass, av Carl Gustaf Malmborg, mästare i Stockholm 1767—1807. Stplr 2 s. k. engelska stplr, stadsnamnstpl se LÖFGREN I: 3, s. 426 fig. 1, 4-stpl fig. 6, sveasköld, P (=1773). Diam. 24.

Kalk av förgyllt silver (fig. 273—275). Den släta cuppan utvidgades 1729 (RÄK.) och 1850 (enl. stplr). Skaft, fot och nod äldre (1500-ts början), fotkanten med yttre förstärkning från senare tid. Å skaft och nod graverade mönster av gotisk karaktär, mellan nodens graverade fält tistelblommor och ekollon i relief. Den sexpassformade foten har runt kanten en inskr. med här och var majuskelliknande versaler: EX TESTAMENTO NICOLAI KOLB CIVIS HERBIPOLE ET FELICIS VXORIS DONATUS REQIESCAT IN PACE OBIT 1515 (= given i testamente efter Nicolaus Kolb, borgare i Würzburg, och hans saliga hustru. Må han vila i frid. Han dog 1515). Foten är försedd med ett vapen, ingraverat på en oval platta (fig. 275), fästad med en genomgående nit på fotens översida, möjligen sekundärt anbragt.¹ Sydtyiskt arbete. H 24, 5. Kalken torde vara ett krigsbyte från Würzburg, där fyra kompanier av Upplands regemente deltog i stormningen av det furstbiskopliga fästet Marienberg (1631).² Åtskilligt dyrbart lösöre från staden hade förts dit och föll i de svenska truppers händer.³

NATTVARDS-
KÄRL

Fig. 272. Dopfund. Skaft och podium från 1200-talet, cuppan yngre. Foto 1916. S. 250.

Taufstein des 13. Jahrhunderts. (Taufbecken jünger.) 13th cent. font (bowl younger).

¹ En utförlig beskrivning av kalken och vapnet av B. THORDEMAN finnes i ATA.

² Medd. av major N. BELFRAGE. — Det torde vara samma kalk, som någon gång mellan 1628 och 1650-t. skänktes till Almunge kyrka av Erik Johansson i Edby (anteckn. efter INV. 1602, genomgången 1628, K I:1). En Erik Hansson blev 1628 rustmästare och 1631 sergeant vid Upplands regemente och deltog i tyska kriget (O. BERGSTRÖM, Bidrag till Kongl. Uplands regementes historia: bihang, Sthlm 1882, s. 121). Trol. var det han, som förde hem kalken, vare sig han tagit den själv vid plundringen av Marienberg eller fått den sig anförtrodd av någon, som sedan stupat. — IHRFORS' avskrift av Almunge äldsta INV. hoppar över anteckningen om Erik Johanssons gåvor till kyrkan, som nu är mycket otydlig. Även i övrigt synes IHRFORS på åtminstone ett ställe ha missuppfattat randanteckningarna i nämnda INV.

³ Jfr O. KÄLLSTRÖM, Kungl. Maj:t som skattsökare (Sv. Dagbl. 27 april 1950).

Fig. 273. Kalk med fot och nod från ca 1515, cuppa från 1850. Foto 1947. Krigsbyte fr. Würzburg 1631. S. 251.

Kelch; Fuss und Knauf von ca. 1515, Cuppa von 1850. Kriegsbeute aus Würzburg 1631.	Chalice; foot ca 1515, cup 1850. War booty from Würzburg 1631.
--	---

Fig. 274. Nod till kalken fig. 273—275. Foto H. Faith-Ell 1927.

Detail vom Knauf, vgl. Abb. 273—275.	Detail of chalice, fig. 273—275.
---	-------------------------------------

Patén av förgyllt silver, slät. Stplr: Uppsala stadsstpl, CLM (= Carl Lemon, mästare i Uppsala 1729—86), C (= 1757); åldermansranka. Diam. 17,7.

Två sockenbudstyg av silver, båda enligt stplr från 1788 av guldsmeden Olof Yttraeus, mästare i Uppsala 1775—1810. H 15,3.

Kanna av silver med graverade Bérain-ornament kring mynningen och pålagd ornering på handtagsryggen. Stplr: Uppsala stadsstämpel, *S* (= 1736), CLM (= Carl Lemon). 1737 betalades arbetslön till guldsmeden Carl Lemon i Uppsala för en ny förgylld vinkanna (RÄK.). H 30.

Oblatask (fig. 276) av silver i rokokostil med drivna, svängda åsar. Enligt stplr av Carl Lemon i Uppsala sannolikt 1749 (årsbokstaven skulle kunna vara T). Upptagen i RÄK. år 1750. L 17, B 12,5.

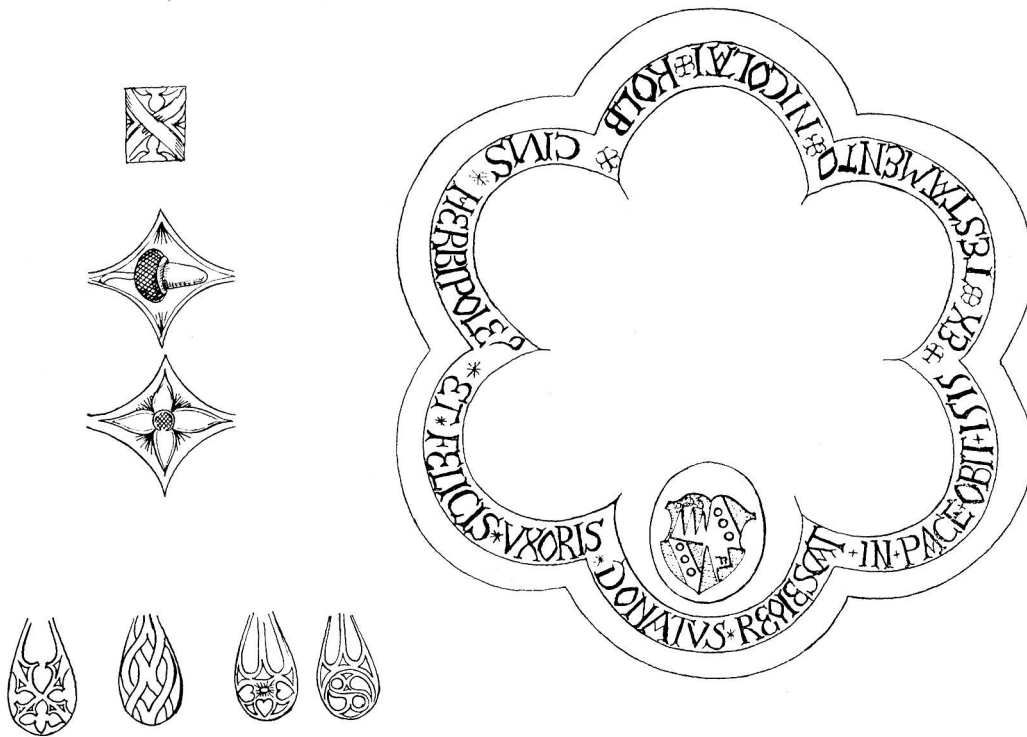

Fig. 275. Ornamentala detaljer och inskr. å kalken fig. 273—275. Tuschritning i ATA.

Ornamentale Details und Inschrift vom Kelch Abb. 273—275. Ornamental details and inscription on chalice figs 273—275.

Vinsked av förgyllt silver, ovanligt vacker form. Uppsalas stadsstpl och ytterligare en, till hälften utplånad, möjligen R samt ännu en bokstav. Genom jämförelse med mästärstämpeln på Knutby kyrkas sockenbudstyg (se s. 329) kan den dock tydas som CRM (= Claes Reyman, verksam i Uppsala på 1680—90-t., † 1695 eller 1696). Stadsstämpeln visar en ålderdomlig form, att döma av avbildningarna hos UPMARK endast förekommande på 1600-t. och under 1700-ts första år. Gåva före 1729 av inspektör Falk vid Länna. L 15,6.

Brudkrona av förgyllt silver. Rikt utbildade kronståndare, krönta av keruber. BRUDKRONA Pannringen besatt med bergkristaller (?) och slipat glas. Åldermansranka. Stpl: Nyköpings stadsstpl, O (= 1702), HP (= Henning Petri, mästare 1657—1703 [1705]). H 10, Diam. 14,5. — Kronan, som inköptes 1828 (RÅK.), bortstals 1846, men kom åter till rätta.

Fig. 276. Oblatask av Carl Lemon 1749. Foto 1947. S. 252.
Oblatenbehälter, 1749. Wafer box, 1749.

Fig. 277. Rökelsekar från 1200-t.
Foto 1915. S. 254.
Weihrauchkessel, Censer, 13th cent.
13. Jahrh.

RÖKELSEKAR Rökelsekar av malm (fig. 277). 1200-t.¹ Foten spräckt, kedjorna saknas. H (med sprint) 21.

LJUSREDSKAP Ljuskronor av mässing: 1. 1 krans om 8 ljusarmar, mittstav med stor kula. Skänkt 1655 av kaptenlöjtnanten Christer Philps till Uddnäs änka, Elisabet Silfvergren († 1680), till minne av hennes avlidne make² (inskr.). H 88. — 2. (fig. 278) 1 krans om 8 ljusarmar med musselformade manschetter, päronformad kula. Enligt inskr. skänkt 1713 av Johan Nilsson, hans hustru Märta Eriksdotter, samt sönerna Isak och Petter (enl. INV. 1829 från Ellringe by). H 92.

Ljuskrona av gjutet och slipat glas med romboida, eklövs- och druvklasformiga prismor. Omkr. 1700. Skänkt 1834 av inspektoren G. Hällenius och hans syster (INV.). H 72.

Ljusarmar, par, av driven och punsad mässingsplåt. Upptagna i INV. 1729. L 36,5. (En modern ljusarm av mässing i 1600-talsform finnes även.)

Ljusplåtar, 5 par + 1 st., av driven mässing. Fyra olika typer (fig. 279). H 50—60, B 25—33. INV. 1729 upptager 8 st. ljusplåtar; i INV. 1770 tillkomma 3 st.

Ljusstakar av silver, par, i drivet arbete. Stplr saknas. 1600-ts slut. Upptagna i INV. 1729. H 29. Dessutom finnas två par silverstakar från 1849 (G. Möllenberg, Stockholm) resp. från 1909 (K. Andersson, Stockholm).

¹ UPPS. UTST. KAT. nr 685. Jfr ett rökelsekar från Stånga (Gotl.) St. H. M. inv.nr 23849: 1.

² CHRISTER PHILP var kaptenlöjtnant vid Upplands regemente, se släkttavlan s. 382.

Fig. 278. Ljuskrona, skänkt 1713. Foto S. Brandel 1919. S. 254.
Kronleuchter, Stiftung von 1713. Chandelier, presented 1713.

Ljusstake av malm, trearmad, ålderdomlig typ. 1600-t. eller äldre. H 31,5. B 34. Förr på predikstolen, nu på läktaren.

Ljusstakar av tenn, tre par (fig. 280). De två större paren av Carl Bröske, mästare i Stockholm 1788—1823 (1843). Stpl: liten ängelstpl (LÖFGREN I: 3 s. 456 fig. 2), R 3 (= 1823). H 30,5, resp. 25. — Det mindre paret av Joh. Erik Schult, mästare i Uppsala 1775—1820. 4-stpl med sköldar vari I E S över riksäpplet och 3 initialsköldar I—E—S, sveasköld, trol. G 3 (= 1813), resp. H 3 (= 1814). H 17,5.

INV. 1729 upptager ett par malmstakar »med spetsar», troligen medeltida. De såldes 1792. Samma INV. upptager även ett par stora tennljusstakar med lejonfötter, säkerligen ett av de par, som skänktes till kyrkan 1651, resp. 1657, senare bortbytta. Enligt ST.PROT. 1818 skulle »det i kyrkan varande gamla Tennet, tillika med malmstaken . . . för kyrkans behof utbytas emot nya stakar, en ny Dop-skål och ett par ljusarmar av metall eller mässing på Predikstolen». Sannolikt blev dock malmstaken kvar i kyrkan, jfr ovan.

Bland textilierna märkas särskilt:

TEXTILIER

Antependium (fig. 281) av vitt atlassiden med applikationer i röd sammet och broderier i gult, grönt, blått och nu blekt rött silke, ljusblå och gula sniljor, samt guld- och silvertråd, den senare använd dels som kontur, dels i flera olika bottnar. Guldfrans.

Fig. 279. Ljusplåtar. Foto 1915. S. 254.
Wandleuchter. Sconces.

Foder av brunröd lärft. Praktfullt 1600-talsarbete, italienskt eller polskt, förmodligen krigsbyte. Upptaget i INV. 1729. Konserverat av Pietas 1951. L ca 275, H ca 90.¹ — Antependium ritat av Libraria 1932.

Kalkdukar: 1. Rött siden med invävda blommor i silke och guldtråd. I kanten strid

guldfrans, troligen liksom silverspetsarna i hörn och kanter en senare tillsats. Skadad. Detta kalkkläde upptages ej förrän i INV. 1791, men kan vara identiskt med ett kalkkläde av vit damast med guldblommor (INV. 1729: »nytt»), som i så fall är omfärgat.² 58 × 58. — 2. Blekrött siden med i guldtråd och guldpaljetter utförd broderi (strödda småblommor och lagerkvistar). Något skadad. Skänkt 1806 av fru Anna Maria v. Balthasar.³ 55 × 56.

Mässhakar: 1. Vacker slät, röd sammet, något skadad. Framsidan med vertikal bård, baksidan med kors av 9,5 cm bred knypplad

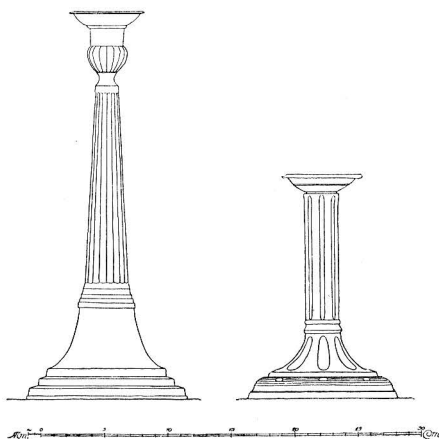

Fig. 280. Ljusstakar av tenn, från 1823 (t. v.) och 1814 (t. h.).

Zinnleuchter von 1823 Pewter candlesticks,
und 1814. 1823 and 1814.

¹ UPPS. UTST.KAT. nr 308.

² Uppgifter om textilier, som omfärgats, möta ej så sällan i kyrkornas RÄK.

³ Se s. 248 not 3.

Fig. 281. Parti av antependium från 1600-t. Foto Upps. Urst. 1918. S. 255.
Ausschnitt von Antependium des 17. Jahrds. Detail of altar-cloth, 17th cent.

spets av guld- och silvertråd. Såväl denna som själva mässhaken kantas av en nyare, tarvlig silverspets. Upptagen i INV. 1729. — 2—3. Fru v. Balthasar skänkte 1799 och 1806 en svart, resp. en röd mässhake, båda ännu befintliga. Den röda bär initialerna A. M. v. B. (se s. 248, not 3); renoverad av Pietas 1930. — 4—5. Grön mässhake från Licism (1930), skänkt av skogsarbetaren J. P. Jansson i Ängbol, och en vit från Libraria (1940).

Altardyna, klädd med urblekt, urspr. ljusrött siden, varpå i kulört silke är broderat ett litet tempel med ett altare (fig. 292). Mycket tidstypiskt arbete, skänkt 1806 och sannolikt egenhändigt broderat av givarinnan, fru v. Balthasar. 35×41.

Håv av svart sammet, sannolikt från 1700-t. Skaftets försilvrade mässingsholk bär initialerna L W, M W och fästeplåten för två klockor är stämplad med krönt kartusch innehållande B(?)O.

INV. 1729 upptager en mycket rik utrustning med textilier, varibland en korkåpa av blå sammet (blått är ej en liturgisk färg, men torde ha använts vid vissa

Mariafester¹), en av oäkta gyllenduk, använd som brudstolsklädnad, och ej mindre än nio mässhakar. Sju av dessa samt båda korkåporna funnos redan 1602 (INV.). Vid »probste ting» 1748 beslöts emellertid att bortauktionera allt gammalt.

GRAVMINNEN Omkring ingången till sakristian är byggt ett epitafium (fig. 282) över den 1796 avlidne majoren frih. Carl Wallenstierna. Ett putsat och oljemålat postament (marmorering och kvaderindelning) uppbär en prydnadsgavel av gråbrun, polerad marmor. I den svartmålade nischen en sarkofaggavel av vit marmor med förgylld medaljong med reliefporträtt av Wallenstierna. Ovanför nischen Wallenstiernska vapnet av förgyllt och försilvrat bly. Ornamenten utförda av hovbildhuggaren Ljung.² Porträttmedaljongen (fig. 290), i Sergels stil,³ är sannolikt utförd medan den avbildade ännu var i livet. Reliefen är tyvärr förgrovd genom förgyllning, som måste ha förnyats efter ett åsknedslag 1797 (jfr s. 230 not 2). Å inskriptionstavlan av röd polerad kalksten läses: TILL . MINNE . AF / MAJOREN . HERR . FRIHERRE . CARL . WALLENSTIERNA . TILL . SEGLINGE . OCH . ORA . FÖDD . 1750 . / OCH . ÄTTEN . SOM / MED . HONOR . UTDÖG . ÅR 1796 / RESTES . VÅRDE . AV . SYSTEMEN . / FRU . FRIHERRINNA . ANNA . MARGARETA . WALLENSTIERNA . ÄNKEFRIHERRINNA . V . DANKWARDT . / TILL . NORRGARN . BOLSTAVIK . OCH . ANTUNA⁴ . / ÄTTER . SLOCKNA . BANEREN KROSSAS . DYGDEN ÄR OFÖRGÄNGELIG . I sakristian förvaras ett litet på framsidan förgyllt kors av gjutjärn, som krönt monumentet och vid något tillfälle nedtagits. 1886 flyttades monumentet från S väggen till sin nuvarande plats.

1793 beslöts, att alla gravar utom den Wallenstiernska (Seglingegravnen) skulle igenfyllas. Flera gravstenar, några av dem inflyttade från kyrkogården, ligga emellertid i gången, bland vilka må nämnas:

1. Fig. 284. Framför ingången till sakristian. Kalksten. Tämlichen hög relief. I mitten Månesköldska och Bååtska vapnen med initialerna CC — BB (= Christer Carlsson — Brita Björnsdotter), därunder Månesköldska och Soopska med CC—AS (= Carl Christersson — Anna Soop). Av inskr. framgår, att Carl Christersson Månesköld år 1629 låtit lägga stenen över sina föräldrar, sin maka och sig själv. Se släkttavlan s. 382.⁵ Jfr även s. 262. Järnringarna i hörnen äro borthuggna. 150 × 205.

2. Fig. 283. I V delen av stora gången. Sandsten. De två vapnen äro Bure och Bagge af Boo. Stenen är mycket nött, så att inskr. äro fullständigt utplånade. Stenen torde vara lagd över riksarkivets chef Jonas Bure⁶ och hans fru Anna Bagge af Boo. 141 × 226.

¹ Enligt en uppgift, som på sin tid lämnats av framlidne prof. LINDERHOLM.

² Ornamentsbildhuggaren PER LJUNG (1743—1819). Jfr ÖIÅ skr. 3/8 1796 i RA. Ritningen i BSr är osign. och odat.

³ Medd. av fil. dr O. ANTONSSON.

⁴ Skall rätteligen vara Altuna i Lunda sn.

⁵ Gravstenens dödsår (fig. 284), för fadern, Christer Carlsson Månesköld 1620, för modern Brita Björnsdotter Bååt 1597, styrkas av andra källor (jfr ELGENSTIERNA: Månesköld); oriktiga äro således eljest förekommande litteraturuppgifter (1626 resp. 1592).

⁶ F. 1575, † 1655. Ägde bl. a. Stora Väsby i Almunge och Yla (= Burvik) i Knutby sn. Se släkttavlan s. 381. PER. MON. I: (nr) 92 nämner hans gravsten i kyrkan.

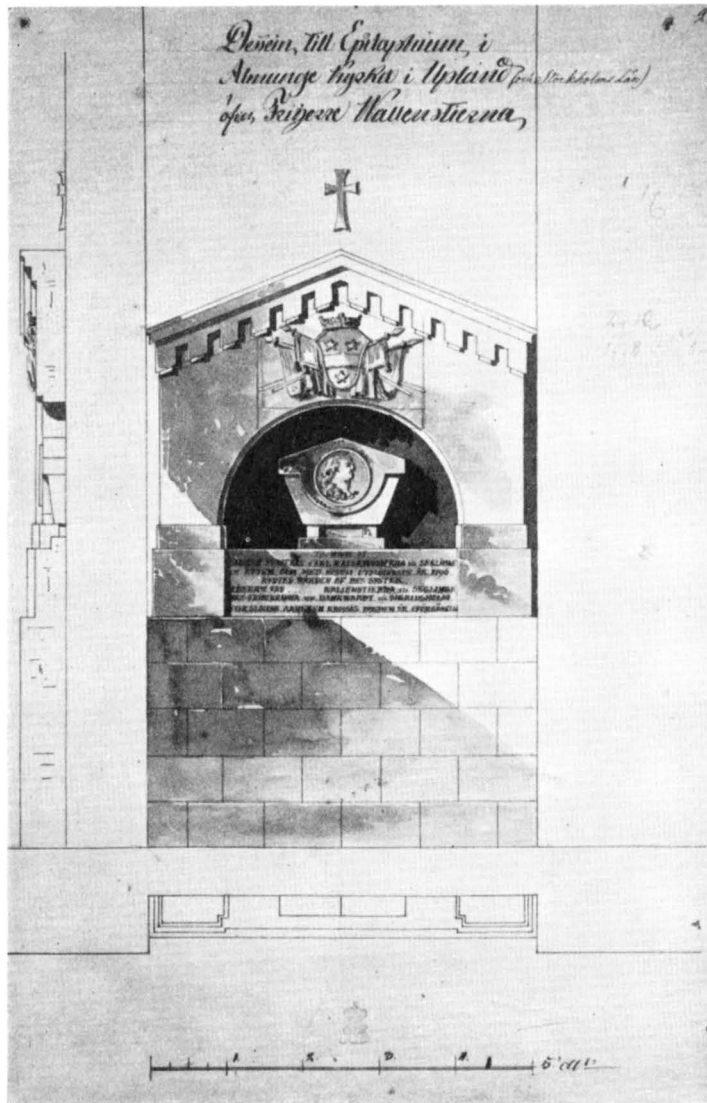
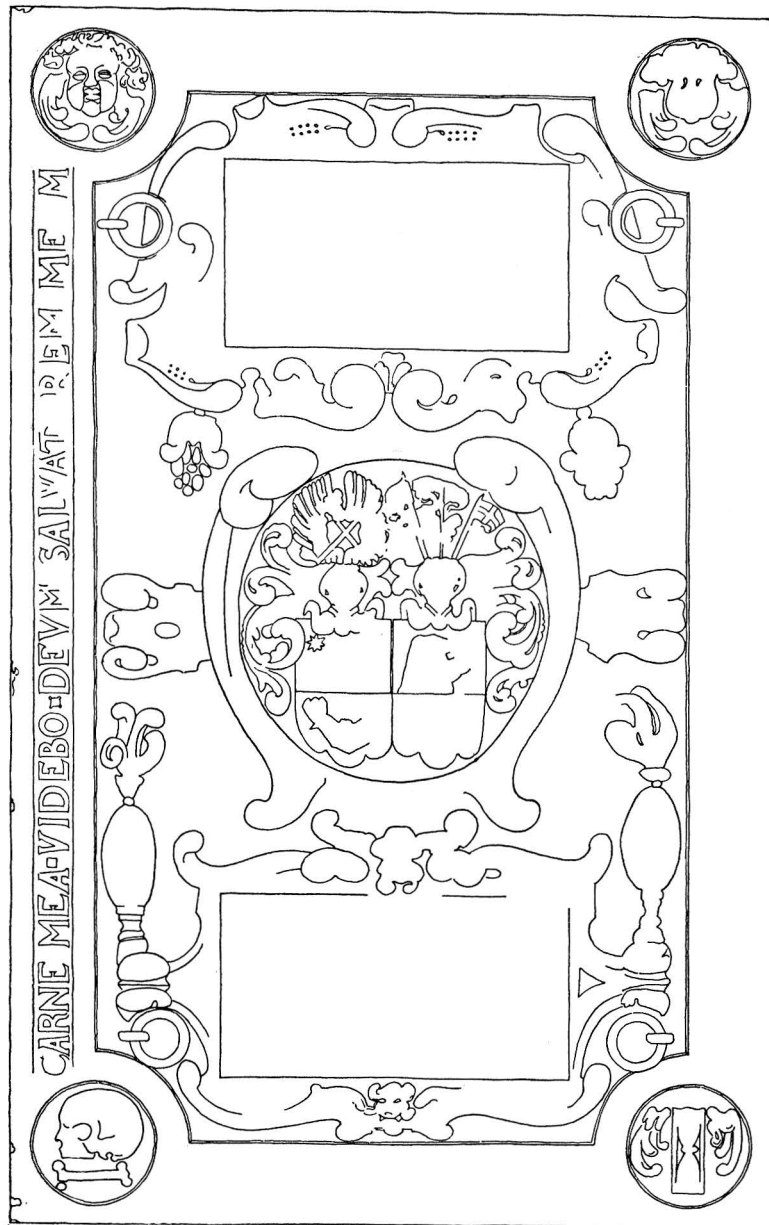

Fig. 282. Ritning till epitafium öfver frih. Carl Wallenstierna († 1796).
Lavering i BSt (se även fig. 290). S. 258.

Lavierte Zeichnung zum Epitaph für
Frhr. Carl Wallenstierna († 1796). Vgl.
Abb. 290.

Original drawing for memorial tablet
for Carl Wallenstierna, d. 1796. Cf.
fig. 290.

Gravsten af rød sandsten.

Kalte Erichs delin. 1915.

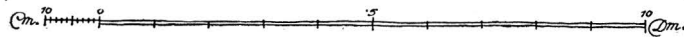

Fig. 283. Gravsten, förmodligen över Jonas Bure d. ä. († 1655) och hans hustru Anna Bagge af Boo. S. 258.

Grabstein von Jonas Bure dem Aelteren Tombstone of Jonas Bure the Elder, d. († 1655) und seiner Gemahlin. 1655, and his wife.

Grafsten af grå kalksten.

Malte Erichs delin. 1915.

Fig. 284. Gravsten fr. 1629 över Carl Christersson Månesköld, hans maka och föräldrar. S. 258.

Grabstein von 1629 über Carl Christersson Månesköld, seiner Frau und seiner Eltern.

Tombstone (1629) of Carl Christersson Månesköld, and his wife and parents.

3. I stora gången mitt för sakristian. Kalksten. Räfflad kant. Inskr. FRIHERRLIGA WALLENSTIERNE FAMILLENS (jfr s. 258). 147,5 × 202,5.

4. På tvärgången mitt framför ingången med inhuggen femuddig stjärna och inskr. (läslig ännu 1900): ANNO 1727 ABRAHAM IANSSON OCH MARTE IANSDOTTER IFRÅN LÖFSTA.¹ Kalksten. 137 × 192.

BEGRAV-
NINGSVAPEN

Tre begravningsvapen av skulpterat och målat trä, samtliga hårt renoverade 1911. Inskr. då nymålade med användande av de uppgifter man trodde sig kunna avvinna de urspr.² Bärstänger bevarade. 1. Över Christer Månesköld³ till Seglinge och Hambra H 168. — 2. Över översten Welam Philp till Uddenäs och Ekeby,⁴ † 18/8 1668. H 175. — 3. Över en Philp enligt vapnet (fig. 285). Lövverket, som omger detsamma, är av utklippt plåt, vilket gör troligt att den döde (sannolikt en son till Welam Philp)⁵ avlidit under förra delen av 1600-t. H 120. Bärstången avsågad.

1807 nedtogs ett antal vapen, som hängde över ingången till sakristian, och lades upp på kyrkvinden. 1829 voro 21 st. i behåll. 1911 restaurerades de tre ovan beskrivna och de övriga lades i en lår i klockstapeln. De äro av skulpterat trä, delvis sönderslagna, all färg är borta, men någon kredering är kvar. En jämförelse med INV. 1829 ger vid handen att de utgöras av:

4—19. V. presidenten i Göta Hovrätt Carl Christersson Måneskölds († 28/5 1671) 16 anor. Fädernet,⁶ i den mån det får anses trovärdigt, ger upplysningar utöver ELGENSTIERNAS släktledning. Mödernet⁷ överensstämmer med fru Brita Bååts anor, som varit målade på muren över ingången till sakristian (se s. 264). Då KLINGSPOR uppger, att anvapnen ej fullt överensstämma med släktledningen, torde han i första hand ha tänkt på mödernet. Han räknar nämligen felaktigt Brita Björnsdotter som en dotter i Björn Pederssons (Bååt) första gifte. — H ca 70.

¹ Släkten Almquists stamföräldrar (J. A. ALMQUIST, Kontraktsposten Abraham Almquists fäderne- och mödernehärstamning, Sthlm 1916, s. 26).

² Dessa återgivnas av KLINGSPOR s. 5 f. i huvudsak enl. INV. 1829. Märk dock, att medan enl. INV. 1829 dödsåret på Carl Christerssons vapen (nr 20 å sid. 263) då icke kunde helt utläsas, så har KLINGSPOR fullständigt det med användande av dödsåret på Christer Carlssons vapen (nr 1 här-ovan), som han annars utelämnar.

³ Enl. INV. 1829 CHRISTER CARLSSON M., † 31/8 1670. Utan tvivel är dödsåret felläst och skall vara 1620. Inskriften på vapnet, sådan den återges i INV. 1829, överensstämmer nämligen i övrigt fullständigt med RHEZELIUS, se s. 263, rad 16. Jfr övre inskr. å fig. 284. Man kan misstänka, att vapenskölden, som är av sen 1600-talstyp, vid restaurering fått felaktig inskrift.

⁴ Gården Ekeby i Knutby sn. »Uddenäs i Ekeby», som den nymålade inskr. lyder, är meningslöst. WELAM PHILP, f. i Skottland 1593, inkom till Sverige 1624 och blev svensk adelsman 1638. Överste-löjtnant vid Upplands regemente, sedermera överste för Västmanlands regemente. G. m. Märta Christersdotter Månesköld, se släkttavlan s. 382.

⁵ Enl. KLINGSPOR Christer Philp, † 1655, se s. 254, not 2.

⁶ 1. Månesköld. 2. Tomtasläkten (tre sparrar). 3. Böllja? (tre strömmar). 4. Hväsing (framdelen av en båt). 5. Örnflycht (två vingar). 6. Tillbakaseende ulv. 7. Svinhufvud. 8. Två älghorn.

⁷ 1. Bååt. 2. Sparre (röd i förgyllt fält). 3. Två vingar. 4. Tre rosor. 5. Krumme. 6. Sparre med tre liljor. 7. Sparre (i blått fält). 8. Natt och Dag.

20. Presidenten Måneskölds huvudbaner, som fanns 1829, är nu förkommet.

21. Arkivsekreteraren Jonas Bures vapen.¹

RHEZELIUS omnämner och i flera fall avbildar på väggarna målade begravningsvapen, som nu äro försvunna. Sköldformerna äro 1500-ts. »Öfuer fönstret på öster gallen på väggen» funnos Månesköldska och Örnflychtska vapnen, syftande på »Knut Benkt[sson]. Anno 1569 Dæn 1 Julij»² och »Marg.Arens Dotter örnflychter. Anno 1598 Dæn 12 Martij» (fig. 286). Vid sakristiedörren var (målat?)³ ett Månesköldsvapen (nu förbyggt av Wallenstiernska gravmonumentet) med inskr. »Anno 1620 then 31 Aug. Afsomnade Edle och välbördigh Christer Carlson til Seglinge, gudh hans siäl i evighet benåde.»⁴ Därsammastädes voro Christer Carlssons första frus vapen (Båatvapnet) och hennes 16 anor målade med

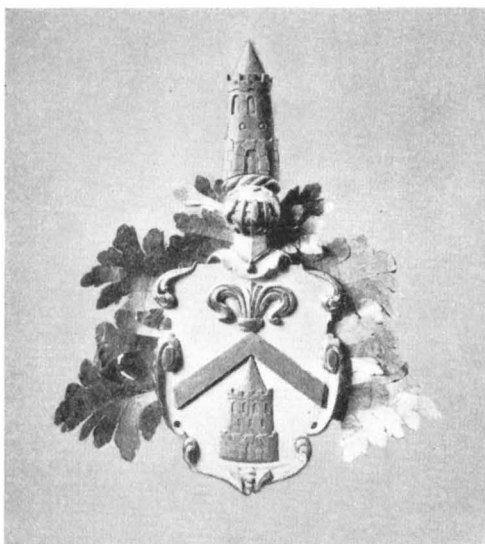

Fig. 285. Begravningsvapen med Philpska vapnet. Foto 1915. S. 262.

Begräbnissebild mit Philpschem Familienwappen. Funeral coat-of-arms of the Philp family.

Fig. 286. Knut (skall vara : Karl) Bengtsson Måneskölds och Margareta Arendsdotter Örnflychts vapen, avtecknade av I. H. Rhezelius 1635 (KB). S. 263.

Zeichnung der Månesköld'schen und Örnflycht'schen Familienwappen. Tintenzeichnung 1635.

Coats-of-arms of the Månesköld and Örnflycht families. Ink drawing 1635.

¹ Se s. 258, not 5.

² Torde avse väpnaren och häradshövdingen CARL BENGTSOON MÅNESKÖLD till Seglinge och Karlösa (Söderbykarls sn), som enl. ELGENSTIERNA var g. 2:o m. MARGARETA ARENSDOTTER ÖRNFlycht, dotter till Arend Persson på Ornäs och Barbro Stigsdotter. Carl Bengtsson synes ha varit en mycket betrodd man. Han beseglade bl. a. Västerås arvförening och Gustaf I:s testamente. Varken hans eller hustruns dödsår angives av ELGENSTIERNA, men skulle alltså enl. RHEZELIUS vara 1569, resp. 1598. Jfr släktavlan s. 382.

³ Kan också ha varit ett begravningsvapen, i så fall nr 1 av de ovan omtalade, ännu bevarade vapnen.

⁴ CHRISTER CARLSSON MÅNESKÖLD till Seglinge, levde utan tjänst, † 1620. G. m. 1. Brita Björnsdotter Bååt, † 1597 (jfr s. 258). 2. Margareta Nilsdotter Gyllenhierta, † 1630 el. 1631, i hennes tredje gifte. Den senare ligger begravnen i Roslags-Bro kyrka tillsammans med sina båda första män, medan Christer Carlsson fått sin gravplats i Almunge (jfr ovan s. 258, samt Sv. K. Uppland Bd. II, s. 171).

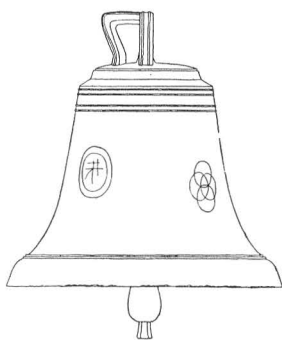

Fig. 287. Medeltida klocka, numera omgjuten. M. Erichs delin. 1915. S. 265.

Mittelalterliche Glocke, Mediaeval bell, jetzt umgegossen. now recast.

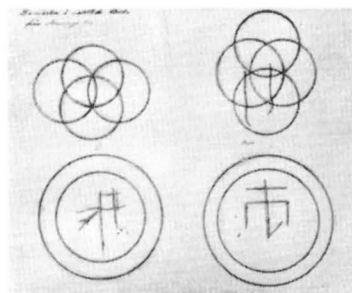

Fig. 288. Klockgjutaremärken å klockan fig. 287. Tuschteckning i ATA.

Giessermarken der Glocke Abb. 287. Maker's marks on bell, fig. 287.

underskrift: »Dän ädliga och välborna Fru Brita Biörns Doter af Sæglinge afsomnade i herranom Anno 1597. Den 19 Februarij och vart här begraven den 20 Martij».¹ Slutligen funnos »neder på en pelare uid söder sidhan och quinfolkzbenkarna gent emot Kyrkiödören» — alltså väl snarare på N sidan — två målade vapen: sparre över nedvänt blad och det örnflychtska, nu överkalkade.

VÄGGUR Väggar i förgylld skulpterad ram. Skänkt under senare delen av 1800-t. — 1829 fanns »ett väggur, stående vid sidan af altaret» (INV. 1829), sannolikt detsamma som enligt INV. 1791 skänkts »af Allmogen i Församlingen».

TAVLOR Porträtt i olja av: 1. Prosten Johan Runbom (kyrkoherde i Almunge 1782—1810). Osign. 62 × 54 cm. — 2. Prosten Erik Wålinder (kyrkoherde i Almunge 1906—38, † 1950), målat av Gustaf Magnusson 1936. 61 × 49 cm.

Carl XIII:s tal till Rikens ständer i samtida förgylld ram. — 1926 fanns även Kongl. Maj:ts tal 1817, men i fördärvat skick.

MÖBLER Sakristian erhöll 1930 nya skåp, ritade av ark. E. Milles. Ett av de gamla, möjligen från 1712, förvaras nu i materialboden. Bord och fyra stolar troligen från 1600-t. En vitmålad stol av enkel rokokotyp skänktes för några år sedan av en kyrkvårdsänka. En spegel i förgylld och skulpterad rokokoram (H 42) är antagligen sista resten

¹ Brita Björnsdotters fäderneanor, sådana de beskrivas av RHEZELIUS (s. 25), överensstämma fullständigt med hennes kusin Erland Johansson Bååts fäderne på hans gravsten i Sorunda kyrka, Södermanl., om man — i analogi med sonen Carl Christerssons moderne nr 2 (se s. 262, not 7) — tyder vapnet nr 4 hos RHEZELIUS som en sparre. Att man har rätt till en sådan tydning framgår otvetydigt av de små avritade vapen, som i handskriften åtfölja beskrivningen, men som endast i några fall återgivits i den tryckta texten. Möderneanorna visa, att hennes mor var Kristina Nilsson Krumme, maka till herr Björn Pedersson Bååt i hans andra gifte.

Fig. 289. Klocka, gjuten i Stettin 1641 av Lorentz Kökeritz.
Glocke, in Stettin 1641 gegossen. Bell, cast in Stettin 1641.

av fyra lampetter med spegelglas och förgyllda ramar, som upptagas i inv. 1791 såsom skänkta av pastor 1786. Kassakista från 1842.

Ljussax av järn. Oblatjärn med svarvat träskaft. Båda från tiden 1815—42.
— Kisthandtag av tenn och järn. Omkr. 1700.

DIVERSE

Klockorna hänga i stapeln. Den medeltida storklockan (fig. 287) omgöts 1919. Beskriven av M. Åmark i UFT 38 (1923), s. 121, samt av Sigurd Wallin (ms i ATA). Den var tydligen av svensk tillverkning, från 1300- el. 1400-t. Gjutaremärken se fig. 288. H. 110, Diam. 108. — Ny lillklocka anskaffades 1919 och klockfästena nygjordes. Den gamla lillklockan (fig. 289), som är gjuten i Stettin 1641, är lyckligtvis bevarad och förvaras nedtagen i stapeln. Inskr. å klockans övre del: »ANNO 1641 HAFVER JAGH WELAM PHILIP¹ [sic!] OFERSTE LEVTENANT SAMPT MIN KIERE HVSTRV MAERTA CHRISTERS DOTER MANESKIOLD TIL VDDE NES LATIT GIVTA DENA KLACKA I ALTEN STATIN OCH DEN TIL WAR SOCHNÆ KIORKIA ALMVNGE FOR ERAT GVDZ HELIGA NAMN TIL ARA OCH OSS TIL IHVGHKOMELES [sic!]». Härunder: »DURCH GOTTES HVLF GOS MICH LORENTZ KÖKERITZ»² (= med Guds hjälp göt mig L.K.). På andra sidan av klockan

KLOCKOR

¹ Se s. 262, not 4.

² LORENTZ KÖKERITZ var klockgjutare i Stettin. Han och hans son ha gjutit ett stort antal kyrkklockor i Nordtyskland, men endast denna till Sverige.

Philpska och Månesköldska vapnen med initialerna W P och M C D. H 59, Diam 67. Kvarsitter i den gamla klockaxeln, som lösgjorts.

»Klockor på hwalfuet 2 st.» samt »handklocka 1» nämnas i INV. 1602, förutom gamla storklockan »i stapulen».

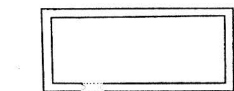
Fig. 290. Den i epitafiet fig. 282 infällda, sannolikt äldre porträttmedaljongen. Foto 1947. S. 258.

Eingelassenes, wahrscheinlich älteres Porträtmedaillon vom Epitaph Abb. 282.

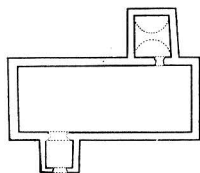
This portrait medaillon is set into the memorial tablet fig. 282, and is certainly older than the latter.

SAMMANFATTNING

I

II

I. Gråstenskyrka (= nuv. långhus utom koret) med små rundbågiga fönster i S och Ö. Spetsbågig ingång i S. 1200-t. Kyrkan stöddes i Ö av strävpelare, sannolikt tillagda senare under medeltiden. — Inventarier: dopfunt (av den urspr. funten blott skaft och fot bevarade), rökelsekar.

II. Till denna byggnad fogades, möjligen redan under 1300-t., en tunnvalvd sakristia samt, förmodligen på 1400-t., ett vapenhus.

Fig. 291. I—II. Kyrkans tillväxt. Skala 1 : 1000.

Bauentwicklung der Kirche. Growth of the church.

III. Kyrkan och vapenhuset välvdes och pryddes med kalkmålningar, utförda av Albertus Pictor närstående konstnärer. 1490-t. Den 1919 nedsmälta kyrkklockan hörde antingen till denna eller föregående period.

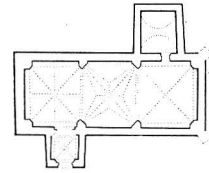
IV. Kyrkan förlängdes åt Ö på 1660-t., varvid interiören vitkalkades och de förut befintliga strävpelarna ombyggdes. Under 1600-ts andra fjärdedel skänktes till kyrkan en kalk, krigsbyte från Würzburg, daterad 1515. Den ännu bevarade lillklockan är gjuten i Stettin 1641.

V. Altarupsats 1717, predikstol 1716. Det mesta av kyrksilvret tillkom under 1700-t. Wallenstiernska epitafiet 1796. Klockstapeln brädkläddes 1791 efter ritning av O. S. Tempelman.

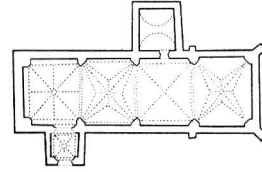
VI. Restaurering 1886, då bl. a. nuv. bänkinredning tillkom.

VII. Restaurering 1911 under ledning av ark. Bror Almquist, varvid bl. a. de medeltida målningarna framtogos.

VIII. Restaurering 1930 under ledning av ark. E. Milles. 1600-talskoret dekorerades då med målningar av Y. Lundström. Ny orgel 1930.

III

IV

Fig. 291. III—IV. Kyrkans tillväxt. Skala 1 : 1000.
Bauentwicklung der Kirche. Growth of the church.

ZUSAMMENFASSUNG

I. Feldsteinkirche (= jetziges Langhaus ohne Chor) mit kleinen rundbogigen Fenstern im S und O. Spitzbogiger Eingang im S. 13. Jht. Die Kirche wurde im Osten durch Strebepfeiler gestützt, die wahrscheinlich später im Mittelalter angebaut wurden. — Inventar: Taufstein (Abb. 272; vom ursprünglichen Taufstein sind nur Schaft und Fuss erhalten); Weihrauchkessel (Abb. 277).

II. Zu diesem Gebäude wurde, vielleicht schon im 14. Jht., eine tonnengewölbte Sakristei hinzugefügt sowie, vermutlich im 15. Jht., eine Vorhalle.

III. Kirche und Vorhalle wurden eingewölbt und mit Kalkmalereien geschmückt (Abb. 264—269); die letzteren wurden von dem Albertus Pictor nahestehenden Künstlern ausgeführt. 90er Jahre des 15. Jhts. Die im Jahre 1919 eingeschmolzene Kirchenglocke (Abb. 287—288) gehörte entweder dieser oder der vorigen Periode an.

IV. In den 60er Jahren des 17. Jhts. wurde die Kirche nach O verlängert, bei welcher Gelegenheit das Innere weiss gekalkt und die schon vorher vorhandenen Strebepfeiler umgebaut wurden. Im zweiten Viertel des 17. Jhts. erhielt die Kirche einen Kelch (Abb. 273—275) als Geschenk, Kriegsbeute aus Würzburg, datiert 1515. Die noch erhaltene kleine Glocke (Abb. 289) ist 1641 in Stettin gegossen.

V. Altaraufsatz von 1717 (Abb. 270), Kanzel von 1716. Das meiste Kirchensilber stammt aus dem 18. Jht. Wallenstiernsches Epitaph 1796 (Abb. 282, 290). Der Glockenstapel wurde 1791 nach einer Zeichnung von O. S. Tempelman mit einer Bretterverkleidung versehen (Abb. 256—257).

VI. Restaurierung 1886, wobei u. a. das jetzige Gestühl eingerichtet wurde.

VII. Restaurierung 1911 unter der Leitung von Architekt Bror Almquist, wobei u. a. die mittelalterlichen Malereien entdeckt und wiederhergestellt wurden.

VIII. Restaurierung 1930 unter Leitung von Architekt E. Milles, wobei der Chor des 17. Jhts. mit Malereien von Y. Lundström geschmückt wurde (Abb. 262). Neue Orgel 1930.

SUMMARY

I. Grey stone church (= present nave without chancel) with small round-arched windows in S. and E. Doorway with pointed arch, to S. (13th Cent.). Buttresses to the E. must have been added at a later time in the Middle Ages. Fittings: font (fig. 272; of the original font, only the shaft and foot remains) and censer (fig. 277).

II. Possibly as early as the 14th Cent., a barrel-vaulted vestry was added, and — probably during the 15th Cent. — a porch.

III. The church and porch vaulted, and decorated with murals (fig. 264—269) by artists associated with Albertus Pictor. In the 1490's. The melted-down bell (fig. 287—288) belonged either to this or the previous period.

IV. The church lengthened to the E. during the 1660's, at which time the interior was whitewashed and the buttresses reconstructed. During the second quarter of the 17th Cent., a chalice (fig. 273—275) — booty from Würzburg, and dated 1515 — was presented. The surviving small bell (fig. 289) was cast in Stettin in 1641.

V. Altarpiece 1717 (fig. 270), pulpit 1716. Most of the silverware was aquired during the 18th Cent. The Wallenstierna epitaph: 1796 (fig. 282, 290). Wooden bell-tower given a covering of planks — from a design by O. S. Tempelman — in 1791 (fig. 256—257).

VI. Restorations in 1886, during which the present pews were installed.

VII. Restorations in 1911 directed by architect Bror Almqvist, when the mediaeval murals were revealed.

VIII. Restorations in 1930 directed by architect E. Milles, when the 17th Cent. chancel was decorated with paintings by Y. Lundström (fig. 262). New organ 1930.

Fig. 292. Broderi på altarkudde, skänkt 1806. Foto 1915. S. 257.

Stickerei eines Altar-	Embroidery on altar
kissens, Stiftung von	cushion, presented
1806.	1806.

Fig. 293. Knutby kyrka från SO. Foto Rolf Lindqvist 1951.
Die Kirche von Knutby von S. O. Knutby church from S. E.

KNUTBY KYRKA

UPPLAND, STOCKHOLMS LÄN, NÄRDINGHUNDRA HÄRAD
UPPSALA ÄRKESTIFT, NÄRDINGHUNDRA KONTRAKT

Beskrivningen avslutad sept. 1950.

TRYCKTA KÄLLOR: RHEZELIUS¹ s. 22 (vapen avb.), 128 (kyrkan avb.²) — RADLOFF 2 s. 165. — KLINGSÖR I: 3 s. 50. — CORNELL o. WALLIN, särskilt s. 16, 35, 59, 75, pl. 115—18, samt H. CORNELL i UFT 41 (1927) och i flera tidningsuppsatser (målningarna). — W. BRUSEWITZ i Julhälsning till församlingarna i ärkestiftet 1926, s. 171. — UPPLANDS KYRKOR II nr 15, 1947.

HANDSKRIVNA KÄLLOR OCH AVB.-SAML.: KB: ASCHANEUS s. 23; PER. MON. I:[nr] 92, II: [nr] 160 (vapen avb.); F. h. 34 s. 2 (vapen avb.); NESCHER 63: nr 27 (vapen avb.). — ATA: HILDEBRAND, Ö. Uppl. s. 16, 150; IHRFORS II: 2 s. 1632; INV. 1829; brev från prosten H. NORBERG 13 aug. 1872 ang. borttagande av pelare och valv i kyrkan, jämte akad:s därav föranledda beslut (dagb. 18 sept. 1872 § 353); laverad interiör samt planritning av C. F. LINDBERG 1872; »Beskrivning och program för restaurering» av Ä. NOREEN 1924 (även i BST); skrivelse av S. CURMAN 1925 rör. restaurering; div. handl. rör. inventarier; fotos från tiden före 1925 m. m. — B St: Laverad ritning till orgelverk av C.G. BLOM CARLSSON 1837 (ej utförd); d:o d:o 1838; uppmättningsritningar av kyrkans fasader mot N och V, plan, längdsektion m. m. (»nuvarande skick») av M. ERICHS 1912; 2 ritningar till utvidgning av

¹ Under jämförelse med handskriften (F. c. 6) i KB.

² Missvisande! Se s. 284, not 2.

kyrkogården jämte sektioner m. m. av M. WERNSTEDT 1922; ritningar (10 bl. rocotryck) av ÄRLAND NOREEN till restaurering 1925, under densamma tagna fotos samt handlingar rör. restaureringen. — RA: Kgl. brev $\frac{7}{2}$ 1745, riksreg. (kollekt till restaurering); ÖIÄ skr. $\frac{20}{2}$ 1838 (ang. orgelverket) med bifogad plan av långhuset och tvärsnitt vid läktaren. — LSt: A 3 s. 86 (karta från 1641 av SVEN MÅNSON). — UB: NORDIN vol. 39 fol.: Uppbörden 1531¹, bl. 23; S 48: »Knutby kyrkas märkvärdigheter i agt tagne d. 6 aug. 1771» och »Utdrag ur Knutby kyrkoböcker».

Av till Domkap. inkomna handl. förvaras de äldre i ULA under signum E V 76. Se även E V 3 (jfr källförteckn. till Almunge kyrka s. 222).

KYRKANS ARKIVALIER (i ULA): RÅK. 1631—52, 1656, samt från 1659, st. PROT. 1674—78, 1683, 1692—1713 samt från 1738 (till 1815 interfolierade med mer eller mindre utförliga anteckningar: »Knutby kyrkas journal»²); VIS. PROT. från 1789; INV. från 1636 jämte anteckningar om ökning av inventariet; »Knutby sockens Klockstapels räkning» omkr. 1740 (O 1); bänklängd 1755, stadf. 1757, med 2 konceptritningar (O 2); fördelning av bogårdsmuren 1763, urspr. från 1703 (O 2); »Knutby kyrkas märkvärdigheter» efter 1769, trol. 1771 (K I: 1); J. E. REHNS förslag till korbyggnad, osign. o. odat. lavering, antagl. från 1767; handl. rörande orgelverksbygge 1836—37 (O 5); kyrkokassans verifikationer 1756—1843 (L I: 7).

Yngre arkivalier förvaras vid kyrkan.

Knutby kyrka ligger vid en av huvudvägarna österifrån till Uppsala. Socknen nämnes tidigast 1287 då dess kyrkoherde är testamentsvitne (SD nr 933). Närdinghundra härads tingsställe var åtminstone under nyare tiden beläget i Knutby sn³ och det är troligt, att häradskyrkan låg där.⁴ Den medeltida kyrkan i Knutby var helgad åt S. Martin. »Mårtensmessa håls Kyrkomässa här» berättar RHEZELIUS. Skyddshelgonets bild från 1400-t. är ännu bevarad (s. 324).

I Knutby sn ligga följande i texten nämnda gods och gårdar: Björkö, Söderby, Ekeby, Gafvel, Burvik, Tarf samt Velnora masugn och torpställena Glugga och Silkeskällan.

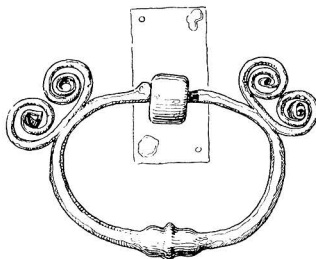

Fig. 294. Portring i Ö stigluckan. Skala 1 : 4. M. Erichs delin. 1913.

Türing der östlichen Kirchhofpforte. Door-pull of E. lychgate.

¹ Härvid lämnades från Knutby:

»En klocka mitt annan Copar
1 Skpd
Silff..... XVIII lott

penningar..... LXXVIII marc
pro decimis..... XXX marc»
(= tionde)

² Här cit. endast som st. PROT.

³ J. E. ALMQUIST, Domsagor och häradsövdingar i Stockholms och Uppsala län, Personhist. Tidskr. 44 (1946); bil. s. 8.

⁴ Se UPPLANDS KYRKOR III, 1951, s. XIII. Edsbro var dock hundarets urspr. huvudort med tingsplats; se s. 434.

Fig. 295. Kyrkogårdsmurens NV hörn. Foto 1947.
Nordwestecke der Kirchhofmuer. N. W. corner of the churchyard wall.

KYRKO- GÅRD OCH KLOCKSTAPEL

Kyrkogården (fig. 296) består av två muravgränsade delar, av vilka den S anlades 1925—26¹ efter ritningar av professor M. Wernstedt. Den äldre delen, som sluttar svagt mot S och Ö, omslutes av en till större delen med spåntak täckt, ovanligt ståtlig, skolad mur av gråsten i kalkbruk. Inre H (själva stenmuren) 70—160, utv. H 140—220, B 100—140. Inmurade eller i remstycket fästa järnringar ha tjänat att binda hästarna vid. Muren, som fordom varit rappad och vitlimmad² och till hela sin utsträckning spåntäckt, är säkerligen till stor del densamma, som stod år 1469, då Roslagens uppbåd blev slaget vid Knutby kyrka av Erik Karlsson (Vasa) under dennes uppror mot konung

KYRKO-
GÅRD

MEDELTIDA
MUR

¹ Delvis genom gångled (en dag av varje man och häst i socknen), ett sent exempel på en gammaldags arbetsform.

² Numera har muren cementfogar; rester av den gamla rappningen synas dock här och var, särskilt i NV.

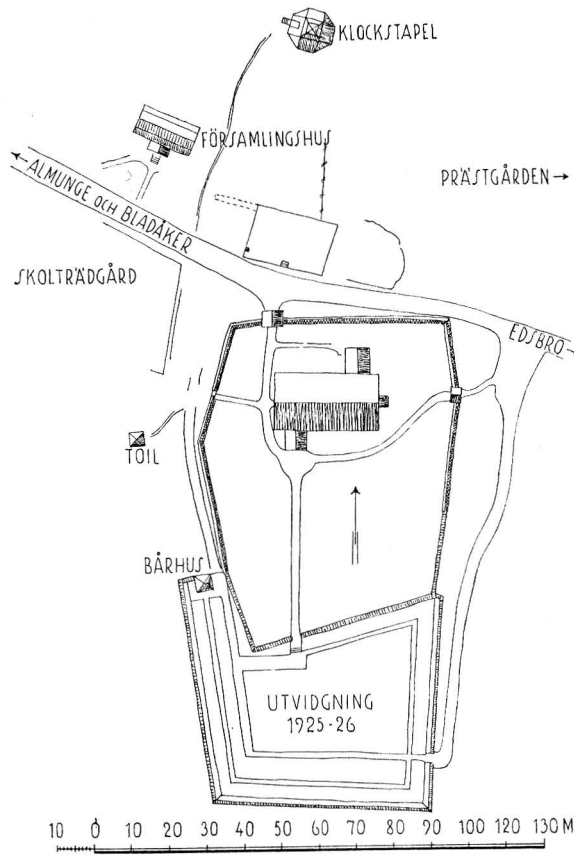
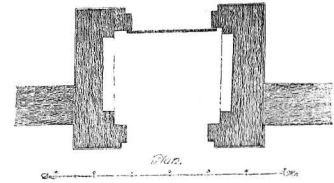
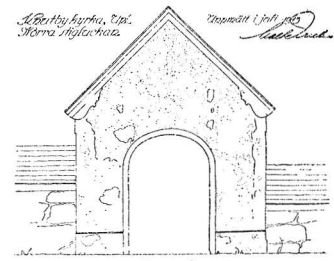
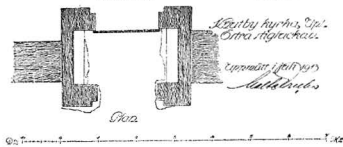
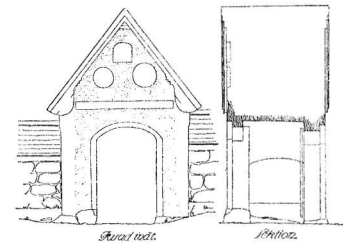

Fig. 296. Situationsplan. Skala 1 : 2000.
Lageplan. Plan of site.

a

b

Fig. 297 a och b. N och Ö stigluckorna. Skala 1 : 200.

Grund- und Auf-
riss der nördlichen
und östlichen
Kirchhofspforten.

Plan and eleva-
tion of N. and
E. lychgates.

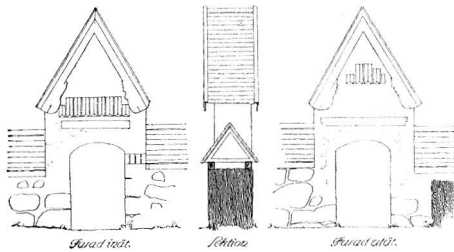

Fig. 298. V stigluckan. Skala 1 : 200.

Innen-, Seiten- und Aussen-
fassade der westlichen
Kirchhofspforte.

Front and side elevations
of W. lychgate.

Fig. 299. Karta över kyrkans närmaste omgivningar, utförd 1641 av Sven Månsson (LSt).

Karte der nächsten Umgebung der Kirche, Map (1641), showing church and general surroundings.
1641.

Karl Knutsson.¹ Reparationer omtalas ofta i PROT. och RÅK. och kunna även tilldels avläsas å själva muren. Bl. a. har kyrkogården vid något tillfälle (kanske 1678) utvidgats åt S. Taket över denna del av muren borttogs 1848. Man har även varit betänkt på att ersätta muren med ett järnstaket, åtminstone på framsidan, ett önskemål, som uttalades så sent som 1912. Till all lycka har det dock icke realiserats. — I N, Ö och V ligga i förband med muren stigluckor av putsat tegel på stenfot (1400-t.). Spåntak STIGLUCKOR med profilerade vindskidor. N stigluckan (fig. 297 a), som är den största, har släta rösten, stickbågigt välvda sittnischer och tunnvalv. Denna stiglucka, som hela socknen skulle

¹ Så berättar rimkrönikan:

Rodzmän reeste tha een här
och kom erik karlsson ther
tha motte the alla fly
tiil eena kirkia som heether knwtaby
och han fasth äpter drogh
och allan hären nidher slogh.

(Sv. medeltidens rimkrönikor III, Sthlm 1867—68, s. 57.)

Det var väl just för att taga ställning bakom den kraftiga kyrkogårdsmuren, som allmogeupp-bådet drog sig tillbaka till Knutby.

TIMSTEN

KLOCK-
STAPELN

Fig. 300. Parti av kyrkogårdsmuren före dess restaurering. Foto M. Wernstedt 1922 (BSr).

Partie der Kirchhofsmauer Section of churchyard wall
vor der Restaurierung. before restoration.

utan vederbörligt tillstånd år 1909, då stenfoten cementades och de breda, ohyvlade, stående bräder, varmed stapeln var inklädd, ersattes med panel av pärlspåntade bräder. Ljudöppningarna förändrades. Takspånen byttes mot svartplåt. Flöjeln med »ANNO 1739» räddades av en tillfällighet just då den höggs bort och skulle kastas ned; nuv. flöjel är en kopia med årtalet 1909 tillfogat. — Även före 1739 fanns en stapel, om vars reparation påminnes 1675. Den låg 1641 på samma plats som den nuv. (se fig. 299).

¹ Ur st. prot. 1743: »För then yra, i hwilken almogen, jämwäl här i soknen, kom, genom Dal-uproret, stadnade arbetet på stigluckan. Ej heller wille någon låta beqwäma sig till bogårdsmurens reparation». Här må även erinras om de mycket svåra förhållanden, under vilka bogårdsmurens, stigluckornas och kyrkans reparation (den senare utförd 1745) beslötos. Krig och hungersnöd rådde, »många åto barkbröd, och få mächtade med at hålla sig bröd till andetiden af the mindre förmögna» (st. prot. 1742).

underhålla, reparerades grundligt 1743,¹ varvid måhända röstena avjämnades. Vid en reparation 1932 iakttogos igenmurade nischer eller gluggar på insidan av röstena (medd. av kyrkoherde Brusewitz). Svarttjärade portar med handtag-ring (fig. 304) troligen från 1743 eller möjligen 1791. — Ö stigluckan är av liknande utseende, men mindre. Dess inåt kyrkogården vettande röste är dekorerat med vitkalkade blindingar (fig. 297 b). Port av samma typ som N stigluckans. — V stigluckan, den minsta, är endast av murens tjocklek. Dess spetsiga rösten prydas av vitkalkade strömskift och band (fig. 298, 301). Denna stiglucka var en längre tid igensatt och intill kyrkogårdsutvidgningen 1925 använd till förvaringsställe för verktyg.

En timsten av kalksten (33,5 × 33,5), märkt »A^o 1778», är uppställd utanför kyrkan.

Klockstapeln (fig. 302, 303), i backen NV om kyrkan är ett fyrkantigt, bräd-inklätt torn, rödfärgat med svarttjärade luckor och lister, och uppfördes urspr. 1739 av »Bruks Bygmästaren från Hargs bruk, Raphael Puset» (st. prot. 1738), men genomgick en olycklig reparation

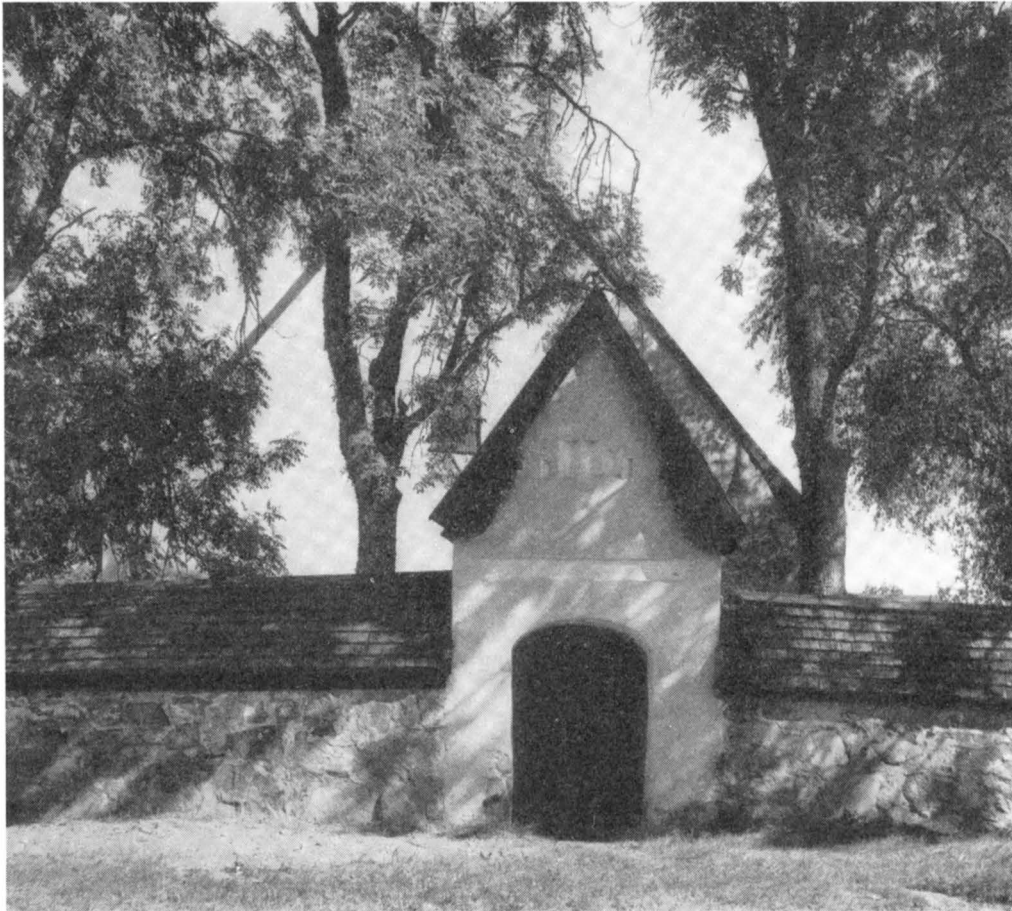

Fig. 301. V stigluckan. Foto 1947.
Westliche Kirchhofspforte. W. lychgate.

Strax N om kyrkogården, på andra sidan landsvägen, finnes en terrassanläggning, utförd 1860, då ordnandet av »kyrkovallen» beslöts.

Likboden är jämnårig med den nya kyrkogården.

LIKOD

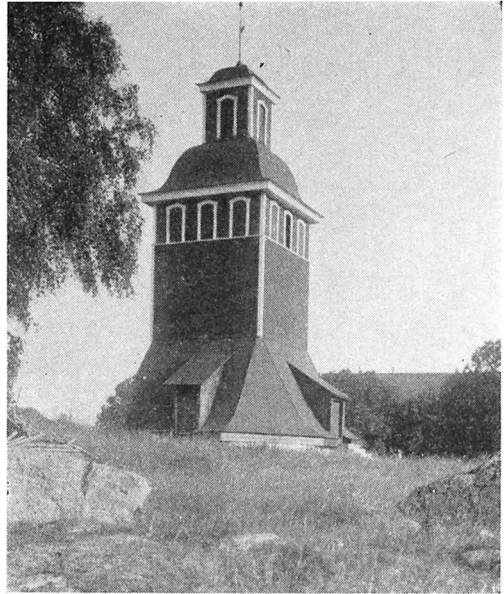
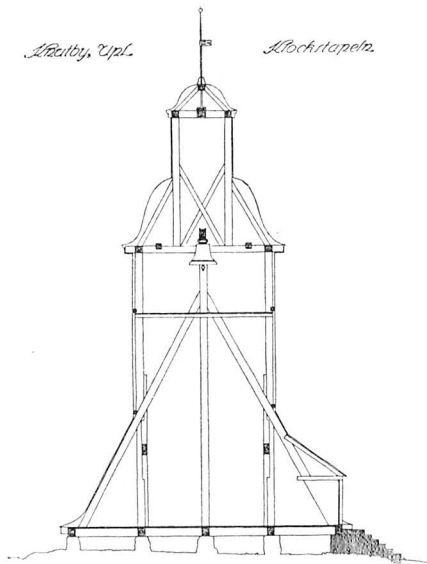
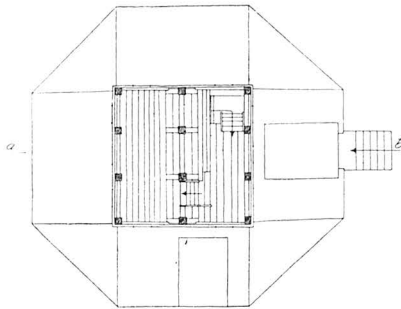

Fig. 303. Klockstapel. Foto 1913.
Glockenstapel. Bell-tower.

Plaz
Uppmätt i juli 1913 *M. Erichs*

Fig. 302. Plan och sektion av klockstapel, skala
1 : 300.

Grundriss und Querschnitt Bell-tower, section and
des Glockenstapels. plan.

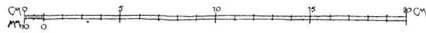

Fig. 304. Portring i N stigluckan. M. Erichs delin.
1913.

Türning der nördlichen Kirch- Door-pull of N. lychgate.
hofspforte.

Fig. 305. Kyrkan från NV.

Die Kirche von N. W. The church from N. W.

KYRKOBYGGNADEN

Kyrkan är uppförd på en gång i sin nuv. storlek,¹ sannolikt i senare delen av 1200-t. Endast sakristia i N och vapenhus i S ha efteråt tillagts. Murarna äro uppförda av valda gråstensblock, lagda i ganska jämna skift med omsorgsfull skolning och nu spritputsade. Tegel är använt i alla omfattningar liksom i den urspr. fönsteranordningen i Ö gavelmuren och i valvsystemet från 1400-t. Övre delen av Ö röstet visar från vinden tegel i munkförband; V röstets kant är skodd med detta material. Av det senare förhållandet liksom särskilt av gråstenspartiets ojämna ytterkanter i Ö röstet förefaller det, som om röstena vid något tillfälle förändrats. De hade sannolikt urspr. en

PLAN OCH
MATERIAL

¹ Kyrkans längd är jämnt 100 Stångafot (= 27,7 m). Det är alltså det gotländska längdmåttet, som använts.

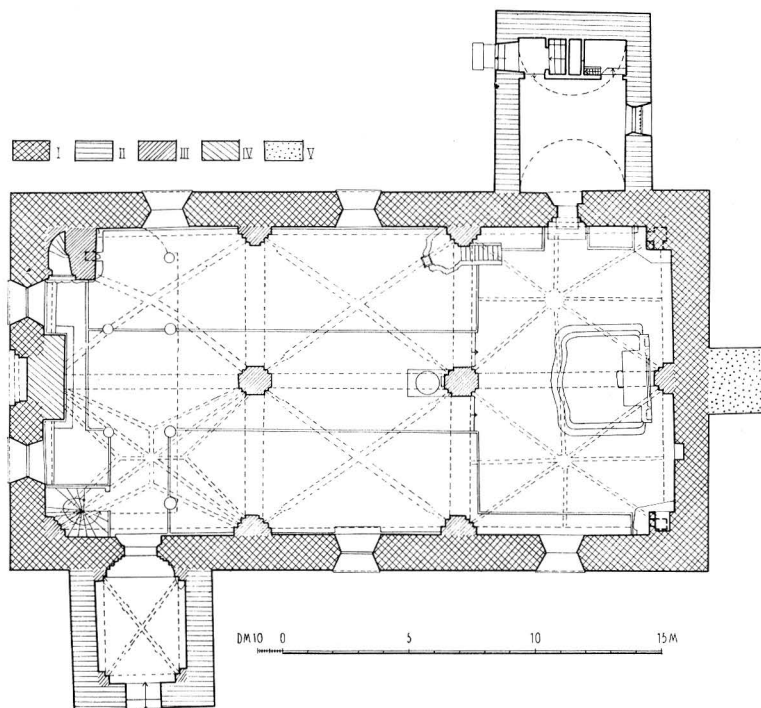

Fig. 306. Plan, skala 1 : 300.
Grundriss der Kirche. Plan.

högre resning och bildade antagligen liksidiga trianglar, vilket var regel i de höggotiska kyrkorna. — Egentlig sockel saknas, men är imiterad i puts. 1745 undergick kyrkan en större reparation, varvid en kraftig strävpelare vid Ö gaveln uppfördes. Vid detta tillfälle fann man, att byggnaden ej ägde djupare grund än en knapp halv aln.¹ Samtidigt rappades och vitlimmades kyrkan. — Yttertak sedan 1908 täckt med svartplåt; förut spån.

YTTERTAK

FÖNSTER

Fönstren nedhöggos 1873 en aln. De två fönstren i V upptogs i samband med orgelbyggnaden 1838, de N fönstren vid den ovannämnda reparationen 1745. I V fanns

¹ Kyrkogården sluttar ju något och kyrkan tycks äga djupare grund i N. Vid grävning för värmeledning 1925 befanns N kormuren slät och fin minst 1 m under nuv. korgolvet (enl. uppgift av kyrkoherde Brusewitz). — Vid uppförandet av strävpelaren 1745 fann man också, att under grundvalen låg »alt fult med dödas ben, som woro ansenligen större än the, som nu för tiden finnas efter the döde . . . Thessa ben måtte hafwa legat ther, innan kyrkian blifwit bygd» (sr. PROT.). Benen lades i en grop på S sidan om pelaren. Det visade sig även, att Björkö- och Söderbygravarna (under korgolvet) blivit grävda för nära kyrkans grundval och mycket djupare än denna, vilket vållat sättningen i gaveln och remnorna i valven.

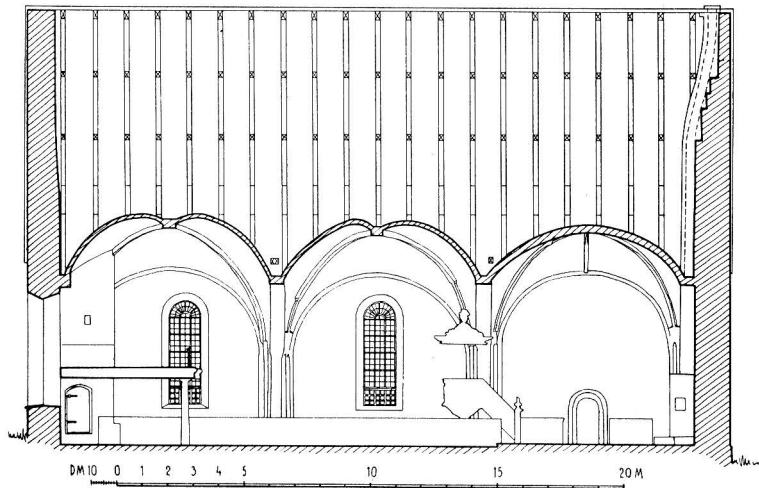

Fig. 307. Längdsektion mot N, skala
1 : 300.

Längsschnitt gegen N. Section towards N.

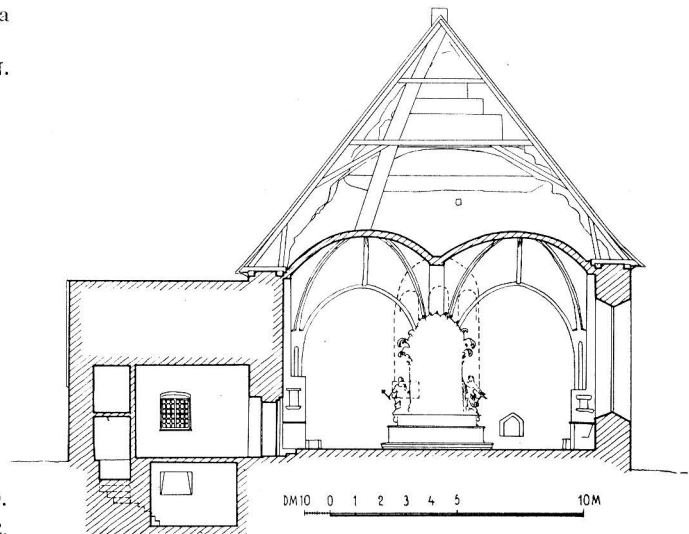

Fig. 308. Tvärsektion mot Ö, skala 1:300.

Querschnitt gegen O. Section towards E.

detta år ett gammalt fönster, som icke var välvt och som då ersattes av ett »trint» fönster en aln längre ned »at få bättre lius för the närmast till warande bänklag» (sr. PROT.).¹ Samtidigt ändrades S-murens båda fönster.

I Ö muren synas nu från vinden tre med tegel igenmurade urspr., smala, rundbågiga fönster inom en rundbågig omfattningsbåge, allt i fogstruket, slammat tegel (fig. 311). Utan tvivel igensattes de vid valvslagningen på 1400-t. Vid en restaurering 1925 konsta-

¹ För att kunna få in ett järnankare på vinden till förankring av murarna tog man vid samma tillfälle även upp den nuv. vindsgluggen i V gaveln.

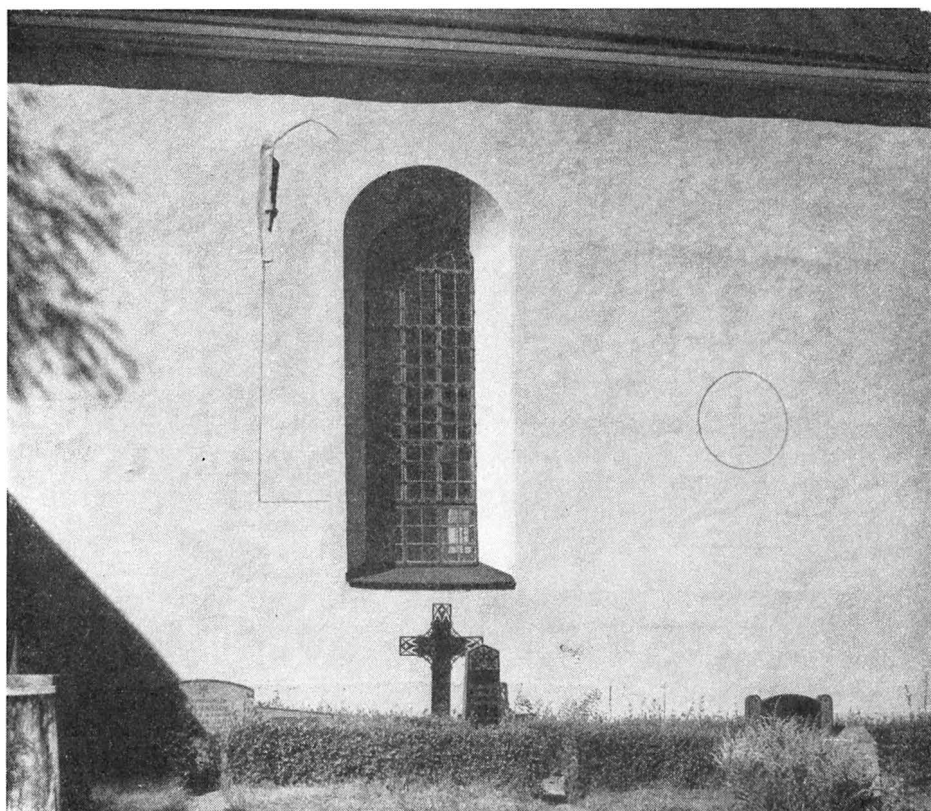

Fig. 309. S fasaden med spår efter äldre fönster. Foto 1947.

Südfassade mit Spuren älterer Fenster. S. front, showing traces of former windows.

terades, att dessa fönster sträcka sig ned till 244 cm över korgolvet och omfattningen till 207 cm. Vid samma tillfälle iaktogs och markerades fönstergruppens utvändiga omfattning i den mån sådan kom till synes vid sidorna av strävpelaren från 1745. Likaså upptäcktes och markerades då å S-muren resterna av igensatta, urspr. fönster (fig. 309): ett högsittande, spetsbågigt, smalt fönster — ytterligare ett liknande förstördes helt vid fönsterupptagningen 1745 — och ett runt fönster (till större delen förbyggt av valvpelaren).

Om fönsterbyggnaden i S muren berättar st. PROT. 1745: »13 ejusd. [juni] . . . begynte man hugga up fensterholet i Choret på södra wäggen, som förut hölt allena i högden $5\frac{1}{2}$ aln och i bredden $\frac{3}{4}$ aln,¹ samt war snett murat. När här begynte rifwas befants at

¹ 330×45 cm, alltså bredare än Ö murens igensatta fönster, av vilka det mittersta är 30 cm Brett.

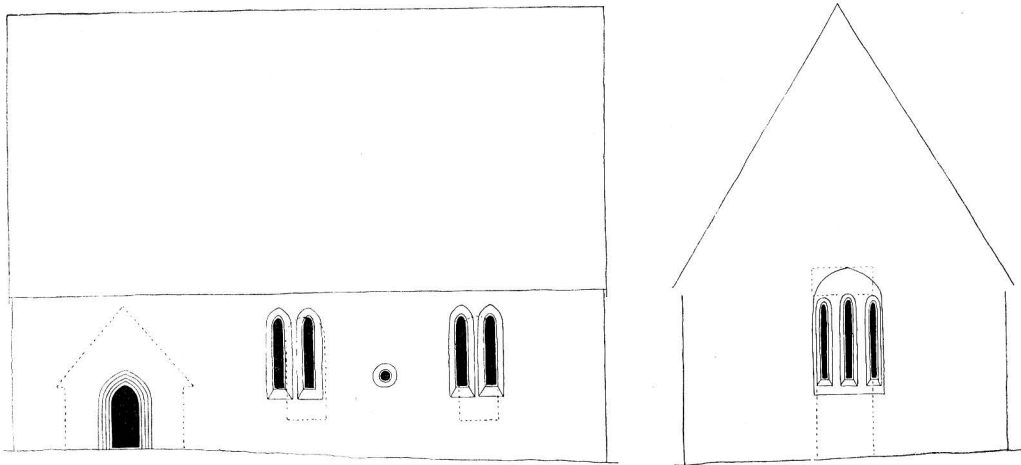

Fig. 310. Den urspr. kyrkan i Knutby från S och Ö. Rekonstruktion av I. Wilcke-Lindqvist. Den prickade linjen på Ö gaveln avser en nu befintlig stråvpelare. I. Anderson delin. 1948.
 Rekonstruktion der Süd- und Ostansicht der ursprünglichen Kirche. Supposed appearance of the earliest church from S. and E.

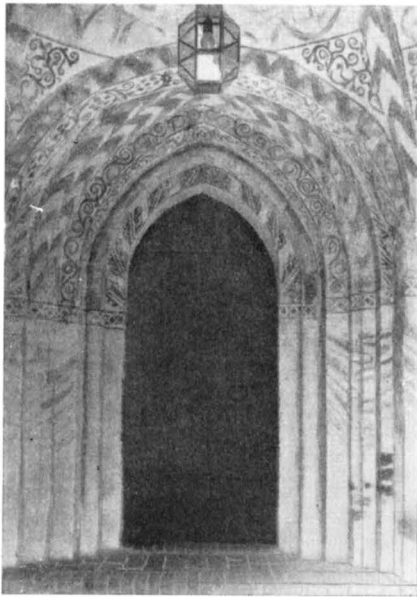
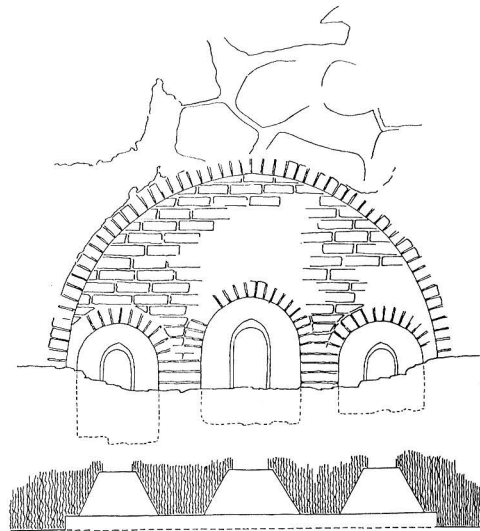

Fig. 310 A. Långhusets S-portal innanför vapenhuset (jämför fig. 318 A). Foto E. Erici 1945.

Südportal des Langhauses
 innerhalb der Vorhalle
 (vgl. Abb. 318 A).
 S. doorway of nave
 within the porch
 (cf. Fig. 318 A).

Knutby kyrka, Upl.
Korgavelns insida, urspr. fönsteröppningar.

Fig. 311. Korgavelns insida med urspr. fönsteröppningar, sedd från kyrkvinden. Skala 1: 65.

Innenansicht u. Grundriss des Chorgiebels mit ursprünglichen Fensteröffnungen vom Dachboden der Kirche aus gesehen. Early work, including exposed parts of blocked-up windows, above the present vaulting.

muren, som blifwit upförd, när här fenster först gjordes, bestod allena af en sten utan till, och war innan till upfyld med grus, kalk, aska, spåner, ris och thylika mer; hwarföre then till öster måste borthuggas till $1\frac{1}{4}$ aln, till thes man kom till gamla muren, som åter fants starck och god.» — »Juli månad d. 4 begyntes åter murarbetet med fierde fensterholets utwidgande. När här begynte huggas, fant man tegelmuren emellan fenstret och anckaret¹ wara äfwen så upförd, som then wid förra fenstret, hwarföre ther måste aldeles huggas bort och en ny mur upföras.» — Beskrivningen tyder på att S-murens fönster urspr. varit kopplade två och två² och att den ena fönsteröppningen i varje grupp igensatts med dålig mur vid valvslagningen på 1400-t. (fig. 310).

PORTALER

Ingången i S, en spetsbågig, profilerad tegelportal, är kyrkans urspr.³ Porten av bilad furuplank är den medeltida, skarvad och försedd med nya beslag. Den hade 1889 ersatts av dubbeldörrar med glas, men återbördades 1925 från Walléns smedja, där den efter borttagande av de gamla beslagen samt avsågad använts som hylla. — I V en igensatt mindre portal, även den urspr., med spetsbågig tegelomfattning (fig. 312). Den var i bruk ännu efter valvinslagningen, ty valvens murpelare avväxlas här genom en murklack med en nu igensatt välvd genomgång (H 312, B 185), svarande mot portalens öppning. Igenmurningen skedde likväl före tillkomsten av det senare lagret kalkmålningar, ty dess puts är försedd med målningar. 1745 upptogs en annan ingång i V gavelmuren: »Och blef öfwer ens kommit at thenna dör skulle huggas up emot qwinfolcksgången på wästra gafwelen, bakom lächtaretrappan; hwilken till then ändan skulle flyttas» (ST. PROT.). Den igenmurades före 1838. Tröskelstenen ligger ännu kvar.

SAKRAMENTS-
NISCH

I korets Ö mur t. h. om altaret är en sadelformigt betäckt nisch, inklädd med putsat tegel. Putsen förefaller ej att vara medeltida, inga spår efter gångjärn synas i muren bredvid; troligen har ett träskåp — förvaringsrum för kyrkokärl — varit inmonterat i nischen.

GOLV

Golv i koret av plansten, justerat 1925, men kvarliggande på förutv. höjd. Planstenen inlades 1804. 1925 ersattes den i gångarna av tegel. I bänkkvarteren nu liksom före 1925 trägolv. I äldre tid överallt tegelgolv.⁴

VALV

Kyrkan är 2-skeppig och välvd med tre par putsade tegelvalv, vilkas sköld- och gördelbågar vila dels på väggpilastrar, dels på två fristående pelare⁵ i kyrkans längd-axel, samtliga av tegel. Tvåskeppighet är i Uppland mycket ovanlig, här givetvis i

¹ Jfr fig. 309.

² Jfr AFRITNINGAR pl. 68, återgivande en kyrka med kopplade fönster, där med tvekan angiven som Morkarla kyrka, förmodligen rättare Tuna kyrka.

³ Före 1925 var en rektangulär dörrkarm inmurad i densamma (sedan 1889).

⁴ Enligt uppgift av kyrkoherde Brusewitz ligger golvet i gången vid V mittpelaren på medeltidshöjd. Något djupare liggande golv än det medeltida tegelgolvet fann man ej vid 1925 års restaurering. Under detta låg strax V om den V mittpelaren en stor, ganska flat, men f.ö. oregelbundet formad sten (underlag för dopfunten?).

⁵ Tegelmått i Ö mittpelaren: $8,5 \times ? \times 28,5$.

första hand betingad av kyrkans stora bredd.¹ Möjligen kan också ett finskt inflytande ha gjort sig gällande.² Valven i den Ö travén äro åttadelade, med halvstensribbor, som ha fasade kanter närmast hjässan.³ De båda mellersta valven och det NV äro kryssvalv med helstensribbor, vilka i nedre ändan minska till halvstensbredd.⁴ Det SV valvet är ett rikt utbildat stjärnvalv med halvstensribbor.⁵ Det är antagligen senare inslaget än de övriga. Sannolikt var konstruktionen med valv-ansfang strax över ingången mitt på V gaveln för svag, så att valvet rasade och måste ombyggas, varvid samtidigt ingången igensattes. Målningarna i de fyra östligare valven kunna dateras till tiden 1492—1514 (jfr nedan s. 289), vilket ger den hitre tidsgränsen för valvslagningen.

I de båda hörnpilastrarna i koret finnas murade väggskåp med över- och underliggare av gråsten: i NÖ hörnpelaren blott ett skåp med öppningar åt S och V — den senare med dörrkrampor i muren — och sadelformigt innertak av ekbräder; i den SÖ två skåp, det ena ovanför det andra, med öppning åt var sin sida av hörnpelaren. Nischerna ha varit igenmurade (troligen sedan 1745), men upptogos åter 1925. Skåpen voro avsedda för kyrkokärlen, helig olja, vin och oblater. — Trapphuset i kyrkans NV hörn byggdes i samband med valven. På utsidan av dess Ö mur, ca 60 cm över golvet, en rektangulär nisch. Å ömse sidor om denna är en avsats i muren, t. v. något lägre än t. h.

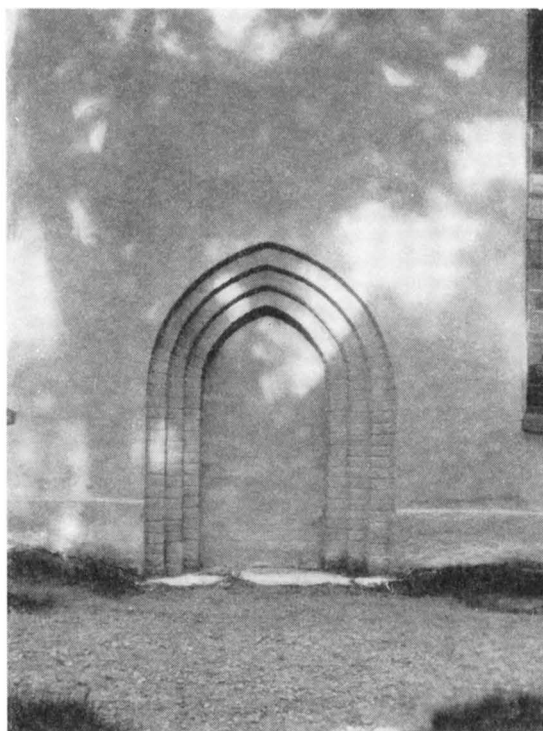

Fig. 312. Den igenmurade V portalen.
Foto W. Brusewitz 1926.

Das vermauerte Westportal. The blocked-up W. doorway.

VÄGGSKÅP

¹ 1872 ville församlingen utbyta de båda mittpelarna mot gjutjärnspelare och ersätta nuv. valv med ett gipstak (!), men förslaget förföll lyckligtvis, sedan bl. a. VHAA uttalat sig emot detsamma.

² Hollola (omkr. 1480) m. fl. kyrkor. Se I. KRONQVIST, Die mittelalterliche Kirchenarchitektur in Finnland (Finska forn. fören. tidskr. XLVIII, 1948) s. 76, 78.

³ Tegelmått: 8—8,5 × 12,5—14 × 28—28,5.

⁴ Tegelmått: 8,5—9 × ? × 24—24,5.

⁵ Tegelmått: 8,5—9 × ? × 28—30.

ÄLDRE TRÄ-
TUNNVALV

DATERING

Fig. 313. Putsspår efter trätunnvalv, synligt från kyrkvinden. Foto 1913.

Märk att putsen når upp i röstets tegelparti.

Verputzspuren des hölzernen Tonnengewölbes vom Dachboden her gesehen.

The whitewashed area of the E. wall clearly shows the position of former barrel-vaulting.

portalerna tyda på att en kunnig byggmästare anlåtats. Kyrkan var ovanligt stor för att vara en landskyrka under äldre medeltid. Sannolikt har den föregåtts av en mindre träkyrka på samma plats. På tillvaron av en kyrkogård, äldre än nuvarande kyrka pekar uppgiften, att man funnit dödas ben under kyrkans grundmurar (se noten s. 278).

ÄLDRE
TRÄKYRKA

SAKRISTIA

Vid restaureringen 1925 visade sig, att såväl sakristia som vapenhus voro senare tillbyggda — bådas murar äro byggda stumt mot långhusets. Sakristian har tidigare

Urspr. täcktes kyrkorummet av ett väldigt trätunnvalv, vars halvcirkelformiga kontur tack vare bevarad puts tydligt avtecknar sig på röstena från vinden sett (fig. 313). Inga rester av detta äldre innertak äro bevarade.¹ Nuv. takstolar äro av en typ, som användes in på 1700-t. Jfr t. ex. Sv. K. Uppl. II, fig. 100. En stor reparation av taket och förmodligen även av taklaget ägde rum på 1720-t. (RÄK. 1723—30). Om takstolarna då nygjordes, visade det sig måhända nödvändigt att sänka röstena såsom ovan omtalats s. 277. Utom byggmästare anlätades för arbetet en särskild murmästare från Uppsala, som betalades med 180 dlr kmt utom ersättning för resorna.

Den urspr. kyrkan var alltså en tunnvalvd salkyrka av samma storlek som den nuvarande² och kan genom fönster och portaler — rundbågiga i Ö, spetsbågiga i S och V — dateras till 1200-ts senare hälft, den äldre Folkungatiden. Det omsorgsfulla murverket och de profilerade

¹ De kraftiga träbjälkar, som gå tvärs över kyrkan mellan valven och vila på de inre hammarbanden, torde vara de förankringar av trä, som inlades 1745.

² Undersökningar av kyrkans murverk på vinden omöjliggöras numer därav att valven äro täckta av torvströ för värmens skull. RHEZELIUS' avb. (s. 128) från 1635 måste emellertid vara missvisande. Kyrkan kan ej 1635 ha haft smalare kor än nu, ty det nuv. koret är målat på 1400-t. Ej heller är det tänkbart, att Ö gaveln sänkts tidigare än den V. I så fall skulle ju ett nytt röste mellan kor och långhus ha måst uppföras!

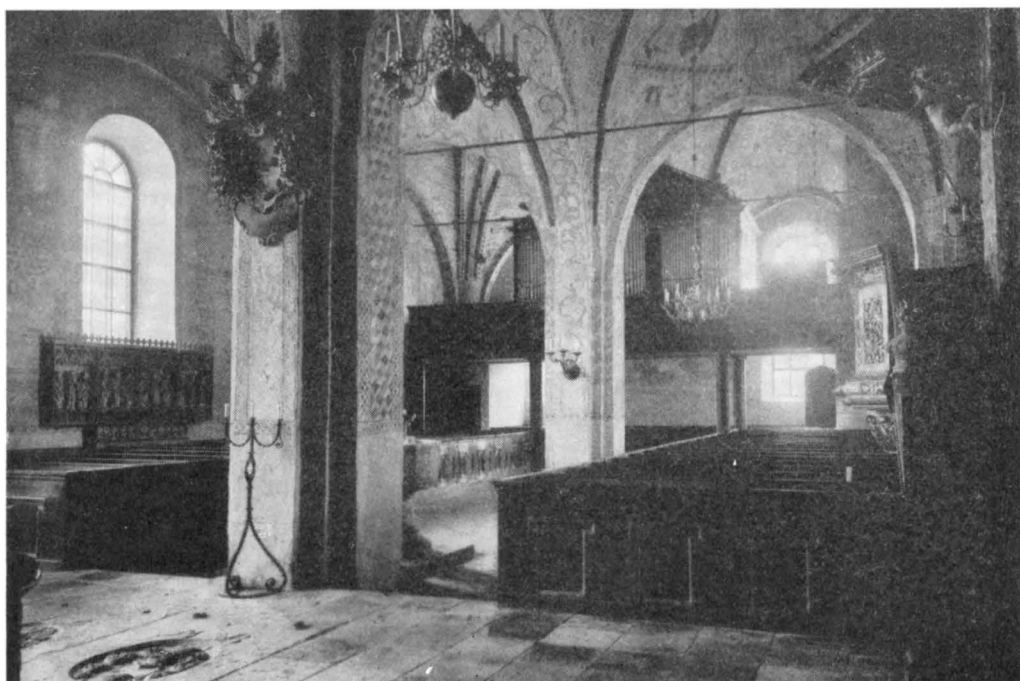

Fig. 314. Interiör mot SV. Foto J. Edhlund, Östhammar, 1926.

Innenansicht gegen S. W. Interior towards S. W.

haft väsentligt lägre golv. Då trägolvet 1925 borttogs för att ersättas med tegel fann man därunder flera lager golv: överst tegelgolv, så gruslager, stampat, gropigt jordgolv, stengolv med kalkbruk (tjocklek 5—40 cm), jord med ben (tjocklek ca 15 cm), stengolv med kalkbruk, jord med ben (här låg bl. a. ett skelett under Ö grundmuren).¹ Grundmurarna gingo endast ca 60 cm under markytan. Det undersöktes ej i vad mån de underliggande golven till sin utsträckning sammanföll med sakristians nuv. golvyta, men det förefaller sannolikt, att en äldre (mindre?) byggnad legat på samma plats. Denna kan i så fall hava varit sakristian till den antagna ursprungliga träkyrkan. I SÖ hörnet av sakristian påträffades en gråstensmurad, nästan kvadratisk brunn (45×42 Dj. 80) med skålförmig botten av kalkbruk. Använd vid båda [sten]golvnivåerna (fig. 317)². I NV en tegelmurad vinkällare, nu fylld med singel. Tunnvalv av tegel. I Ö ett 1696 och 1842 förstorat fönster. Ingången var 1925 rektangulär, men återfick då sin urspr. rund-

¹ I andra delar av kyrkan fann man däremot inga djupare liggande golv än tegelgolvet. Jfr s. 282 not 4.

² Uppgifterna om sakristians äldre golv och brunnen lämnas i M. ERICHS' beskrivning av kyrkan (ms i Sv. K:s arkiv) och ha muntligen bekräftats av kyrkoherde Brusewitz.

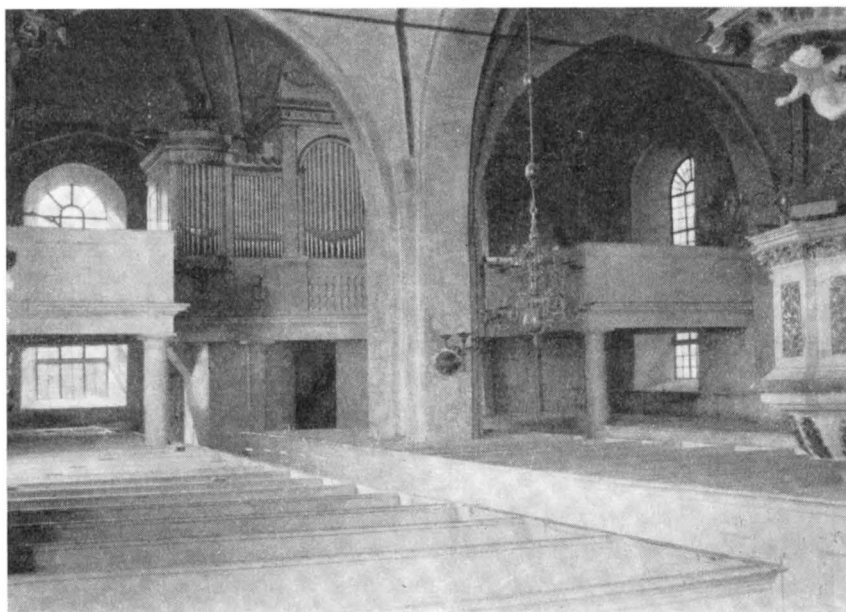
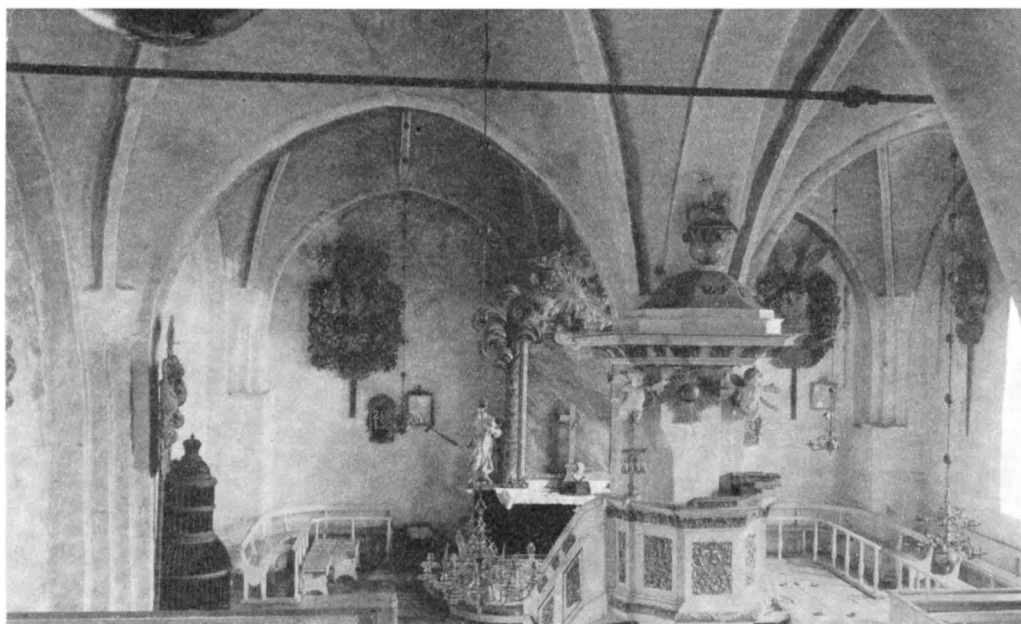

Fig. 315—316. Kyrkans inre mot Ö och V före restaureringen 1925. Foto 1913.
Obs den barriärförsedda bänkinredningen från 1874 i koret.

Innenansicht vor der Restaurierung von 1925. Von 1838 bis 1925 waren Dekoration und Ausstattung der Kirche in Weiss und Gold gehalten.

Interior of church before the 1925 restoration. Between 1838 and that date, the decorations and furnishings had been in white and gold.

Fig. 317. Brunn i sakristian, nu igenlagd.
Foto Å. Noreen 1925. S. 285.

Ziehbrunnen in der Sakristei. Well in vestry.

Fig. 318. Medeltida målning i urspr. fönstersmyg å Ö gaveln, från vinden. Foto 1912.
S. 288.

Mittelalterliche Malerei in einer ursprünglichen Fensternische im Ostgiebel, vom Dach-boden her gesehen.

Mediaeval painting on windowthickness, seen from above the vaulting.

bågsform (se fig. 320). Dörren är den gamla, tydligt avsedd för en rundbågig ingång, helt plåtbeslagen med infällt kolvlås. Nyckelskylt av typ från omkr. 1500. Rödmålning från 1745? nu åter framtagen. Till 1925 fanns mitt på N väggen en öppen spis, tillkommen 1754 i st. f. »stenpelären som ther står och ähr til intet nyttig» [ett altare?] (ST. PROT. 1754). För att bereda rum för trappan till värmekammaren förminskade man 1925 sakristian genom en vägg. Över trappan inrättades en liten bönkammare, samt arkivrum. En direkt ingång till sakristian upptogs. Den nuv. byggnaden torde vara uppförd under senare delen av medeltiden. Genom proportioner och valv påminner den om sakristian i Almunge (se s. 230).

Vapenhuset är byggt framför kyrkans S portal, vars spets skjuter upp ovanför valvets sköldbåge. Detta, ett senare inslaget kryssvalv, har halvstensribbor med runda, tvärbandsartade utsvällningar ett stycke från hjässan. Det torde vara samtidigt med eller obetydligt senare än långhusvalven. Dörr från 1755.

En stor reparation 1745 har ovan omnämnts flera gånger. Se sammanfattningen s. 342.

1925 skedde en grundlig restaurering under ledning av ark. Ärland Noreen, varvid bl. a. valvens och murarnas målningar avtäcktes, äldre inventarier konserverades, predikstolen flyttades, bänkarna breddades och värmeledning anlades (lågtrycksångsystem). Kyrkan återvann genom denna restaurering många skönhetsvärden.

VAPEN-
HUSET

RESTAU-
RERING
UPPVÄRM-
NING

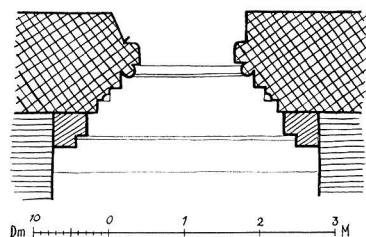

Fig. 318 A. Plan av långhusets sydportal (jfr fig. 310 A). Skala 1 : 100.

Grundriss des Südportales
(vgl. Abb. 310 A).

Plan of S. doorway
(cf. Fig. 310 A).

MEDELTIDA KALKMÅLNINGAR

Väggarna i Knutby kyrka täckas av dubbla putslager med medeltida målningar på båda lagren. På några ställen, där antagligen de yngre målningarna varit starkt skadade, träder numer det undre putslagret med sina målningar i dagen. Det undre skiktets målningar överskåras på ett par ställen av valven och äro alltså äldre än dessa. Ovanför valven finner man rester av målade slingor bl. a. på de i Ö gaveln befintliga medeltida fönstersmygarna (fig. 318). Däremot saknas alla spår av målning på de stora bevarade putsytorna å gavlarna. I valven finnes endast ett lager målningar och dessa tillhöra helt den yngre perioden.

ÖVER-
KALKNING

Då vid den stora reparationen 1745 fönster förstörades, nya sådana upptogos och valv och murar förstärktes, blevo givetvis särskilt väggarnas målningar mycket förstörda. För att »thet intet måtte se wanskapeligit och förstält ut» överkalkades de, »ehuru en och annan af almogen hemliga hyste en besynnerlig wederwilja för målningarnas förstörande». Överstrykningen skedde »först med ler och kalk-watn, sedan med en blandning af kalk, salt och aska, och så ändteligen hwitlimat». 1925 framtogos målningarna åter under ledning av konservator A. Nilson.

RESTAU-
RERING

DE ÄLDRE KALKMÅLNINGARNA

De äldre målningarna, som utgöras av stora apostla- (och profet?) figurer, omgivna av schvungfulla rankor (fig. 319), ha tillskrivits samma grupp som målningarna i Strängnäs domkyrkas kor från 1462—63¹. Då denna grupp nära sammanhänger med vissa äldre 1400-talsmålningar², förefaller det möjligt att fragmenten i Knutby äro äldre än 1460-t. Man måste ju förutsätta, att någon tid förflutit mellan målningarnas utförande och deras överputsande i samband med valvslagningen. De stora figurerna synas ha varit fördelade på samtliga väggar, två på varje gavelvägg, fyra på vardera långväggen, i kombination med invigningskors.

¹ CORNELL O. WALLIN, s. 31 ff.

² Erentuna kort efter 1448 — eller omkr. 1440 enl. R. NORBERGS datering i UPPLAND 1942, s. 27 — Tensta 1437 m. fl.

Fig. 319. Apostlabild och rankornament, målning från 1400-ts förra del i travé III b, på S muren 2. Å ett övre, delvis förstört putslager scener ur den hel. Laurentius' legend, trol. från 1490-t. Foto 1947. S. 288 o. 314.

Kalkmalerei an der Südwand: Apostel und Rankenornamente aus der 1. Hälfte des 15. Jahrhunderts; Szenen aus der Laurentiuslegende auf einer teilw. zerstörten, darübergelegten Puttschicht, vermutlich aus den 90er Jahren des 15. Jahrhunderts.

Paintings on S. wall. Apostel and floral ornament (first half of 15th cent.). This was whitewashed over (probably in the 1490's) and the Legend of St. Lawrence painted on the same area. Both were exposed by removal (in 1925) of a still later coat of whitewash.

DE YNGRE MÅLNINGARNA

Huvudparten av de yngre målningarna kunna säkert dateras till tiden 1492—DATERING 1514. Den övre tidsgränsen anges av Jakob Ulvssons¹ vapen i valv Ib, 7, den nedre erhålles genom ett par bilder (2 o. 23) i valv II b, utförda efter förlagor, vilka återfinnas i

¹ Ärkebiskop 1469—1514.

Bartholomeus Ghotans upplaga av Birgittas uppenbarelser, som utkom i Lübeck 1492. Man har i den konsthistoriska litteraturen hittills ansett sig kunna datera dem ännu exaktare, nämligen till tiden 1492—1503 (Sten Sture d. ä:s dödsår). Man har härvid åberopat sig på PERINGSKIÖLD, som visserligen säger, att kyrkan är »målat uthi Hr Sten Stures och Erchiebiskop Jacobs tijdh»,¹ men som icke upptager Sten Stures allbekanta sjöblad bland de vapen, han avbildar. Sturevapnet finnes ej heller hos RHEZELIUS (1635) eller på teckningen (fig. 336) i NESCHERSKA SAMLINGEN (1726). Sedan målningarna nu avtäckts, letar man även bland dem förgäves efter Sten Stures vapen. Man kan alltså med säkerhet utgå från att detta vapen aldrig funnits där. Härav torde man även kunna sluta, att målningarna tillkommit tidigast ett stycke in på 1490-t., sedan fiendskap inträtt mellan ärkebiskopen och riksföreståndaren. Av betydelse för dateringen äro även de båda vapnen i valv I a nr 4 o. 32, försåvitt de äro rätt tydda av KLINGSPOR (s. 50 f.). Enligt denne syftar nr 32 på Erik Olofsson av Tomtasläkten, omnämnd 1490—1510, och nr 4 på hans maka, Kerstin Knutsdotter.² Dessa makar ha sannolikt helt eller delvis bekostat målningarnas utförande. Erik Olofsson ägde utom Väsby i Almunge sn sannolikt någon del av Björkö i Knutby — i varje fall ägde sonen Bengt Eriksson ett hemman i Björkö. Kerstin Knutsdotters far, Knut Karlsson, som var häradshövding i Närdinghundra 1490³, förde i vapnet ett nedåtvänt blad under en sparre (PER. MON. II [nr] 156), samma vapen, som är målat gentemot Tomtasläktens vapen i valv I a. Se fig 336 o. släkttavla s. 383. Samtliga nu omnämnda vapen datera emellertid blott korets utsmyckning med säkerhet. Ty flera målare synas hava varit verkamma vid de yngre målningarnas utförande, några samtidigt, under den nyssnämnda tidrymden, andra — i V delen av kyrkan — kanske t. o. m. ett par årtionden senare.

ORNA-
MENTIK

Knutby kyrka äger, tack vare att icke mindre än sex valv förutom väggarna fyllas av målningar, Upplands rikaste bevarade medeltida målningssvit. Ornamentiken är mångskiftande. På ribbor, sköld- och gördelbågar dominera olika schackrute-, blad- och bandmönster, men även den feta akanthusranka, som är välbekant från Albert målares verkstad, förekommer (i gördelbågarna mellan valv I a och b, II a och b, samt i valv II b).⁴ I valv III b — detsamma, som ovan (s. 283) antagits vara inslaget efter ett ras — äro ribborna mycket enkelt dekorerade med enbart rödbruna schabloner. I valv II a och b äro de flesta valvkuporna uppdelade av det kedjemotiv, som är så kännetecknande för andra uppländska målningssviter från samma tid. Det är emellertid påfallande, hur enkelt, ja, t. o. m. klumpigt utförandet av just detta motiv blivit här. Det är tydligt,

¹ PER. MON. II, [nr] 160.

² PERINGSKIÖLD (PER. MON. I [nr] 92, II [nr] 160) hänför dessa vapen till Nils Clausson på Vik och hans husfru, en möjlighet, som redan HILDEBRAND (ATS bd 2 s. 390) avvisade under förutsättning att PERINGSKIÖLD avtecknat vapnen rätt. Att så är fallet kan man ju numer lätt förvissa sig om.

³ Jfr J. E. ALMQUIST, Domsagor och häradshövdingar i Stockholms och Uppsala län, Personhist. tidskr. 44 (1946): bil. s. 9.

⁴ Stora partier härröra tydligen från restaureringen 1925, men vila på rester av äldre målning (jfr fotos från restaureringen i BSt).

Fig. 320. Interiör mot koret. Foto J. Edhlund, Östhammar, 1926.
Inneres gegen O. Interior towards E.

att det utförts av någon, som icke varit driven i detta slag av ornamentik.¹ Överhuvud taget är det påfallande, hur stora divergenser ornamentiken i Knutbymålningarna rymmer. Omsorgsfullast utförd är den i kyrkans Ö del. I V partiet och vapenhuset är den schvungfull, men starkt förenklad (med undantag för ribbornas dekoration i valv III a, som sammanhänger med II a—b); i vapenhuset är den utförd i blott en färg, en varmt röd nyans. Schablonerna äro, särskilt i koret, mycket omväxlande. Synnerligen verkningsfull är här växlingen mellan röda, gröna och gula schabloner som bakgrund åt N murens bilder. Att figurscenerna omgivas av »nate», från ribborna framväxande slingerväxter, förekommer endast i V-partiet (fig. 331—34).

IKONO-
GRAFI

Figurscenerna återgå i största utsträckning på den vanligaste förlagan för denna tids kyrkomålningar, Biblia pauperum.² Åtminstone omkr. 40 bilder äro mer eller mindre direkta efterbildningar efter denna träsnittsbok, i regel efter den 40-bladiga upplagan. Knutbymålningarnas inskrifter, i den mån de äro hämtade ur BP, visa sig genom sina förkortningar härröra från just denna upplaga. Endast i valv III a och därunder belägna väggfält är det troligt, att målaren icke använt sig av denna förlaga, utan dels komponerat fritt (valv III a: 2, 3, 7, 8), dels använt den 50-bladiga upplagan som förebild. Sålunda har målaren vid återgivandet av Kristus inför Pilatus (trapphusets Ö mur) följt den 50-bladiga upplagens komposition.³ Övriga bilder här, vilka återgå på BP, kunna lika väl vara kopierade efter den 50-bladiga som efter den 40-bladiga upplagan. Detta parti av kyrkan saknar helt inskrifter.

STIL-
ANALYS

I valv I a och II a möta vi en målare av ganska utpräglad typ. Han följer mycket nära sin förlaga, så nära, att man med säkerhet kan säga, att han haft själva träsnitten framför sig och icke blott följt ett framställningsschema, som var gängse bland tidens målare.⁴ Figureernas ställningar, handrörelser, dräkter äro direkt kopierade, om också förenklade. I de fall, där rörelseschemat ändrats eller bilden spegelvänts, beror det hos denne målare nästan alltid på valvkappans form.⁵ Han har hyst ett starkt behov av förenkling. I grupper minskar han gärna antalet figurer. Och den arkitektur, som bildar bakgrunden i BP:s bilder, har han så gott som överallt ersatt med träd. Då han någon enstaka gång avbildar en byggnad (t. ex. I: N muren, 7) ersättes förebildens tegeltak med det enkla nordiska laggtaket. Han använder en ganska karakteristisk ansiktstyp med tättsittande, mörka ögon. Vi möta hans verk, som nämnts, i valv I a och II a.

¹ CORNELL o. WALLIN (s. 16) sammanställer det ej heller med de samtida målningarna i Enånger och Edebo, utan påvisar dess beroende av vida äldre förebilder (Danmark, Estuna).

² Ang. den s. k. 40-bladiga upplagan av BP se s. 235 not 3. Den 50-bladiga upplagan, som är något senare och baserad på den 40-bladiga, är utg. i facsimile av PAUL HEITZ o. W. L. SCHREIBER (Strassburg 1903).

³ Denna bild är en av de få i BP, där de båda upplagorna skilja sig från varandra med hänsyn till kompositionen.

⁴ Ett undantag utgör Simson på lejonet, som är framställd som en ung man, såsom i regel i de uppländska kyrkmålningarna, ej gammal och skäggig som i BP.

⁵ Jfr dock Sv. K. Uppl. II s. 28.

Sannolikt har han också utfört flera av bilderna i valv II b. Även vid väggarnas målning har han tydligen medverkat.¹

Valv I b innehåller en del bilder, som ansluta sig till BP nästan lika nära som de nyssnämnda, men också andra, som äro ganska kraftigt omkomponerade (detsamma är även fallet med några bilder i valv II b). Några av väggbilderna i denna del av kyrkan (bebådelsen, Kristi födelse) avvika helt från motsvarande framställningar i BP. Av figurstilen kan man knappast draga några slutsatser, då väggmålningarna här äro mycket skadade och målningarna i valvet förhållandevis starkt restaurerade (änglarna med pinoredskapen). Ett karakteristikum i I b, som i tämligen likartad form återfinnes i II a—b (men ej i I a) är markens behandling, en kullig terräng, täckt av små vita och blå(?) blommor.

Figurstilen i valv III a—b skiljer sig påtagligt från den i de östligare travéerna, likaså markens behandling. Denna är fylld av klippformationer, som ibland antaga nästan kristallkaraktär. Figurerna äro korta och plumpa. Men det är en briljant dekoratör och berättare, som här fört penseln. Att en annan man målat väggarna i detta parti är troligt, att döma av de någorlunda bevarade bilderna på S muren. Dessa sistnämnda torde ännu härröra från den katolska tiden, då de innehålla motiv ur helgonlegender. Valvmålningarna i III a—b, nattvardsbilden på V muren och vapenhusets målningar skulle däremot kunna vara från tiden för reformationen eller ännu något senare. Se t. ex. narrens skor i valv III b: 8! Nattvardsbilden och vapenhusmålningarna torde vara utförda av en och samme man. De små bröstbilderna i valv III b äro ett typiskt renässansmotiv. Är det tänkbart, att målarna här velat framställa bilder av sig själva?

En eller flera av de målare, som arbetat i Ö delen av kyrkan, ha troligen varit elever till Albertus pictor.²

I färgskalan dominera rödbrunt (*caput mortuum*) — i ett par nyanser — och gult, troligen emedan dessa färger bibehållits bäst. Grönt och ev. förekommande blått ha bleknat starkt. En del andra färger ha svartnat.³ Liksom i Almunge saknas den klarröda färg (mönja? cinnober?), som Albertus pictor brukade använda bl. a. på figurernas kinder och som i hans verk changerat till sotsvart.

FÄRGER

¹ Enl. CORNELL o. WALLIN (s. 59) har samme målare antagligen målat Söderby-Karls kyrka. Han anses även ha målat mellanvalvet i Häverö kyrka, se Sv. K. UPPLAND II, s. 24. Dateringen i Sv. K. av Häverö-målningarna till omkr. 1475 (s. 29) förefaller dock väl tidig och är icke övertygande motiverad.

² Jfr H. CORNELL, Studier över uppländska målningar, UFT 41, 1927, s. 53, samt Sv. D. ¹⁰/₁₂ 1926. Mindre troligt förefaller A. LINDBLOMS antagande (Sveriges konsthistoria I, s. 259), att Knutby-målaren — han talar blott om en — skulle vara elev till Egil målare. Den för Egils kyrkodekorationer så karakteristiska »ris»-ornamentiken förekommer i Knutby endast i det sena V partiet.

³ Jfr AGNES GEIJER, Albertus pictor, målare och pärlstickare (Riksantikvarieämbetets o. S.H.M:s utställningar nr 7), Sthlm 1949, s. 9 ff.

FÖRTECKNING ÖVER MÅLNINGARNA

Bokstäver, som uteslutits el. ersatts med förkortningstecken, betecknas med kursivstil; utplånade el. oläsliga bokstäver och ord stå inom klammer [].

Siffrorna hänvisa till schemat fig. 321

TRAVÉ I a Travé I a. Valvet (fig. 322).

VALVET

1. Stiliserad blomma. — 2. Gud sätter fiendskap mellan ormen och kvinnan, en av de gammaltestamentliga förebilderna till bebådelsen. Inskr. på språkbandet, vip[e]ra vim perdit sine vi pariente puel[la] (= ormen mister sin kraft genom den utan våld födande kvinnan), liksom bilden hämtad ur BP, är något förvanskad.¹ — 3. Gud uppenbarar sig för Moses i en brinnande buske, förebild till Jesu födelse. Spegelvänd i förhållande till BP. Moses utplånad, likaså inskr. på språkbandet. — 4. Svartgrå vapensköld med ett vitt hjärta i sköldens spets (fig. 336, b).² — 5. Stiliserad blomma av samma art som I a: 1. — 6. Gideon knäböjande. Berättelsen om Gideon och fällen, som fuktades av regnet, medan marken omkring förblev torr, är den andra av BP:s förebilder till bebådelsen. Skinnet saknas eller är utplånat på bilden i Knutby. Ovanför Gideon en ängel med språkband med fragmentarisk text: *versus rore (?) m[adet vellus permansit arida tellus]* (= vers, skinnet är vått av dagg, medan marken förblir torr, BP). — 7. Jonas kastas i havet, förebild till Jesu begravning. Svickelns dropphål är valfiskens öga. Om språkband funnits, är det utplånat. — 8. Rankornament. — 9. Profet med språkband, vars inskr. syftar på scenen nedanför: [signans te] criste gol[yam] conterit iste (= denne, som betecknar dig, Kristus, förgör Goliat, BP). — 10. David avhugger den på marken liggande Goliats huvud, förebild till Kristi nedstigande i dödsriket. — 11. Jonas utspys av valfiskens, förebild till uppståndelsen. Spegelvänd i förhållande till BP. — 12. Rankornament. — 13. Profet med språkband. Inskr. är en vers ur BP, syftande på scenen nedanför: *ut vis sampsonis [destruxit] ora leonis* (= liksom Simsons kraft sönderbryter lejonets käftar). — 14. Simson betvingar lejonet, liksom nr 10 förebild till Kristi nedstigande i dödsriket. — 15. Profet med språkband. Inskr. utplånad. — 16. Rankornament. — 17. Stiliserad blomma som I a: 1. — 18. David med Goliats huvud. Från höger möta Jerusalems döttrar med musikinstrument (klocka, triangel). Förebild till Kristi intåg i Jerusalem. — 19. Profet med språkband. Inskr. utplånad. — 20. Rankornament. — 21. Stiliserad blomma som I a: 1. — 22. Joab dödar Abner, förebild till Judaskyssen. — 23. Man med språkband, nästan utplånad. Inskr. oläslig. — 24. Rankornament. — 25. Profet med språkband. Inskr. oläslig. — 26. Två tronande kyrkofäder med mitra och kräkla (Augustinus och Ambrosius). — 27. Man med språkband. Inskr. utplånad. — 28. Helig kvinna med utslaget, långt hår. Bildens nedre del utplånad. — 29. Profet med språkband. Inskr. oläslig. — 30. Två tronande kyrkofäder:

¹ Några bokstäver felaktigt tillagda (av restauratorn?).

² Troligen samma vapen som Forstenasläktens (ett nedåtvänt blad under en sparre), ehuru sparren utplånats. Så enligt KLINGSFOR s. 51. Jfr s. 290.

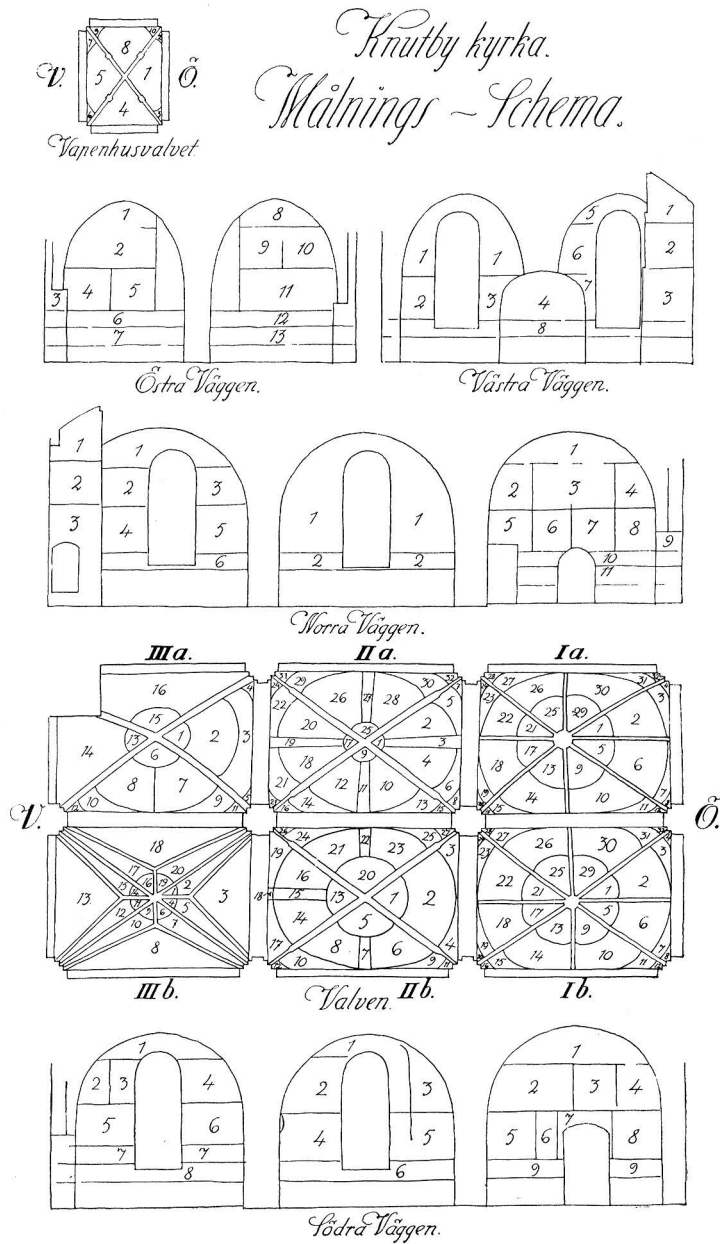

Fig. 321. Målningsschema. M. Erichs delin. 1913.

Schema der Kalkmalereien an
den Wänden und auf den
Gewölben.

Scheme showing distribution of
vaulting and wallpaintings.

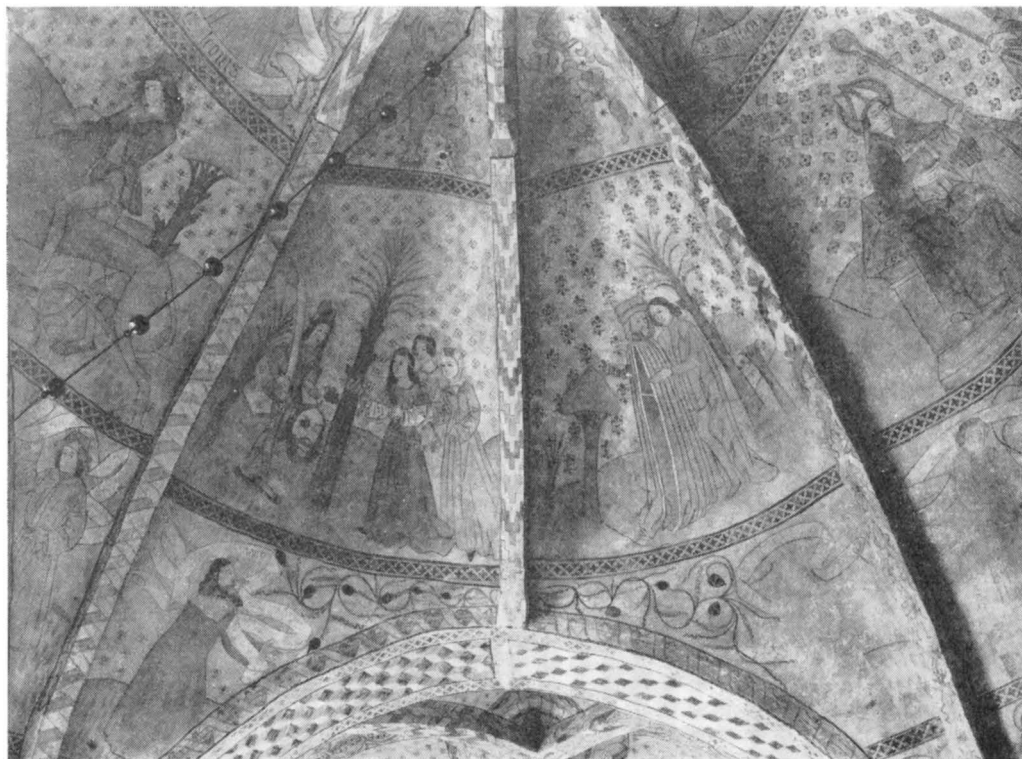

Fig. 322. Målningar i valv I a, 14, 17—19, 21—23, 26: Simson betvingar lejonet; Jerusalems döttrar mottaga David; Joab och Abner; Augustinus. Foto Alfred Nilson 1925. — Målningarna fig. 322—330 utförda i slutet av 1490-t. eller i varje fall före 1515. S. 294.

Malereien im Gewölbesektor I a: Simson bezwingt den Löwen; die Töchter Jerusalems begrüßen David; Joab und Abner; Augustinus. — Die Malereien in Abb. 322—330 sind gegen Ende des 15. Jahrhunderts, bestimmt vor 1515, ausgeführt.

Paintings in section I a of vaulting. Samson overcomes the lion. The Daughters of Jerusalem meet David. Joab and Abner. Augustine. The paintings in figs. 322—330 probably date from the 1490's, and were certainly executed before 1515.

Gregorius med tiara, korsstav och bok, Hieronymus i kardinalshatt drar törntaggen ur lejonets tass. — 31. Språkband med utplånad inskr. Den tillhörande profetfiguren även utplånad. — 32. Vapensköld med tre gula sparrar på mörk botten (fig. 336, d).¹

TRAVÉ I D
VALVET

Travé I b. Valvet (fig. 323—324).

1, 5, 9, 13, 17, 21, 25, 29. Änglar med passionsredskap (törnekrona, hammare och tång, svamp på en stängel, käpp och ris, kolonn, spjut, T-format kors, samt steg). — 2. Moses mottager lagens tavlor, förebild till den helige andes utgjutande över apostlarna. Förlagan i BP är här starkt förenklad. Moses saknas (utplånad?). — 3. Ärkestiftets vapen, buret av två änglar. — 4, 8, 12, 16, 20, 24, 28, 32 äro odecorerade fält. — 6. Moses och israeliterna framför den gyllene kalven, förebild till den egyptiska avguda-

¹ Tomtasläktens vapen. Se s. 290 och släkttavla s. 383.

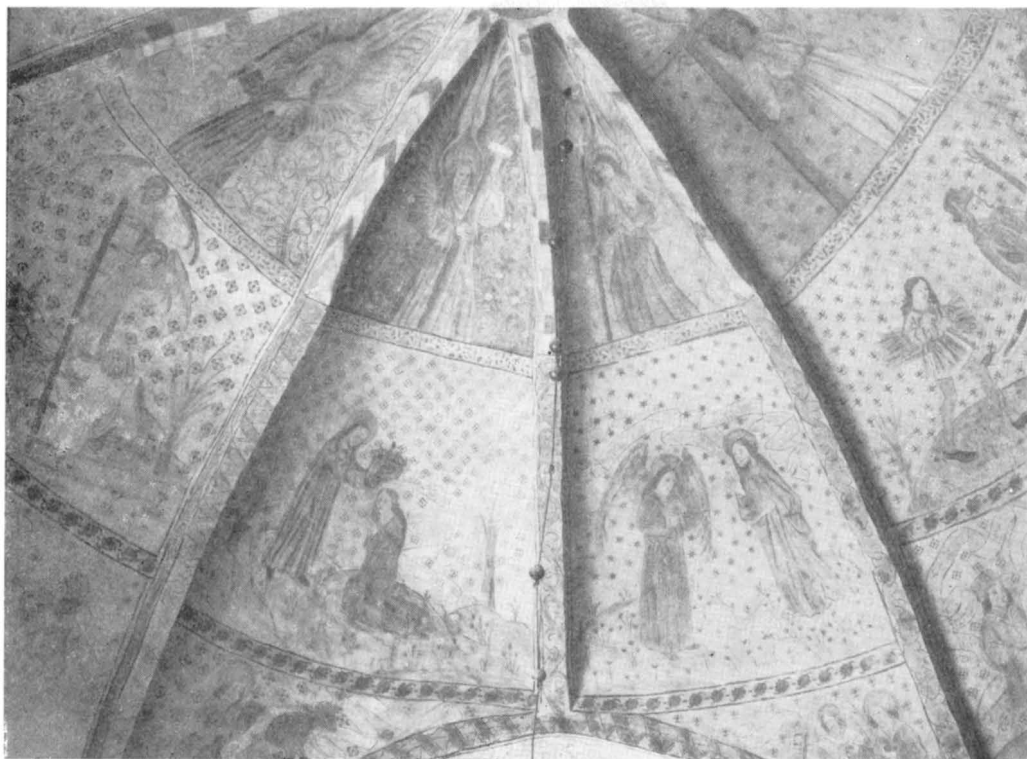

Fig. 323. Målningar i valv I b, 17—23: t. v. »Bruden» (= den kristna församlingen) mottager det eviga livets krona; t. h. Johannes på Patmos med Uppenbarelsesbokens ängel. Foto Alfred Nilson 1925. S. 297.

Malereien im Gewölbesektor I b: Links: »Die Braut» (= die christliche Gemeinde) empfängt die Krone des ewigen Lebens. Rechts: Johannes auf Patmos und der Engel.

Paintings in section I b of vaulting. Left: 'The Bride' — symbolising the Christian community — receiving the crown of eternal life. Right: St. John with the Apocalyptic angel on the island of Patmos.¹

bildens nedstörtande inför den heliga familjen. — 7. Ärkebiskop Jakob Ulvssons vapen, buret av två änglar. — 10. Kopparormen, förebild till korsfästelsen. Spegelvänd i förhållande till BP, även i övrigt rätt olik förlagan och starkt förenklad. — 11. Evangelisten Marcus med sin symbol, lejonet. Skriftband med utplånad inskr. — 14. Jakobs dröm. I BP är denna bild förebild till Kristus, bärande de saliga i sitt sköte. — 15. Profet med språkband. Inskr. nästan utplånad. — 18. Återger troligen mittbilden på det sista bladet i BP, »De rättfärdigas vedergällning».¹ Bruden (= den kristna församlingen) mottager det eviga livets krona. Inskr. på språkbandet är emellertid icke BP:s motsvarande leoninska vers, utan en annan vers på samma uppslag: Spons[us] amat [sponsam] X[ps] nimis et [spe]ciosam (= brudgummen älskar bruden liksom Kristus högeligen älskar sin sköna brud). — 19. Evangelisten Lucas med symbol, oxen. —

¹ Enligt SYLWANS tolkning av denna BP-bild.

Fig. 324. Målning i valv I b, 30: Abrahams offer. Foto 1947. S. 299.

Malerei im Gewölbesektor I b, 30: Das Opfer Abrahams. Painting in section I b, 30: Abraham's Sacrifice.

22. Johannes på Patmos och ängeln (Joh. Uppenb. 21: 9). I BP förebild till »de rättfärdigas vedergällning» och förekommer alltså där på samma blad som nr 18 ovan. Språkband med otydlig och förvanskad inskr. — 23. Evangelisten Matteus med symbol, ängeln. Språkband: [Ma]teus. — 26. Isak bär ved till offret, förebild till Kristus, bärande sitt kors. — 27. Man med språkband: [ligna] fer[ens criste te presignat] puer [iste] (= denne gosse, som bär veden, förebildar dig, Kristus, BP), syftande på bilden invid,

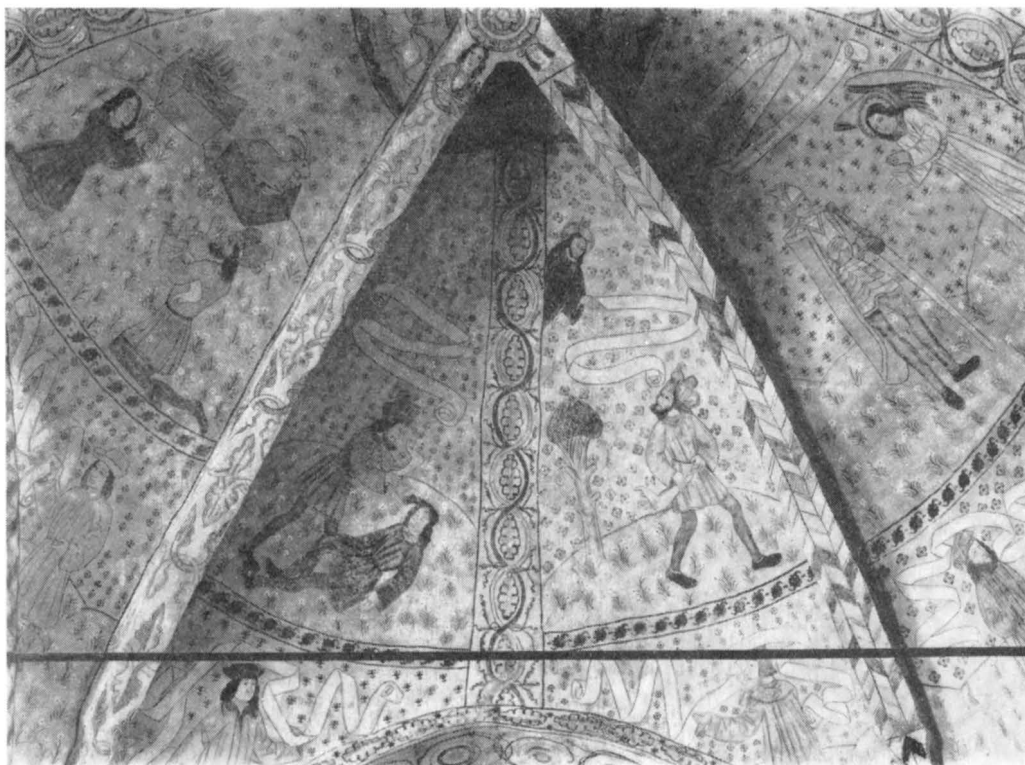

Fig. 325. Målning i valv II a, 17—22: Kain mördar Abel och flyr för Herren. Foto Alfred Nilson 1925. S. 303.

Malerei im Gewölbesektor II a, 17—22: Der Brudermord Kain's und seine Flucht vor dem Herren. Paintings in section II a, 17—22 of vaulting: Cain kills Abel, and flees from the Lord.

nr 26. — 30. Abrahams offer, liksom nr. 10 förebild till korsfästelsen. — 31. Evangelisten Johannes med symbol, örnen. Språkband med oläslig inskr.

Travé I a—b. Våggarna.

TRAVÉ I a-b
VÅGGARNA

N väggen fig. 328: 1. Övre putslagret starkt skadat. T. v. skymtar en galge (?), t. h. en man. Mellan dem kommer det äldre putslagrets målning ståtligt fram: slingrande ranka med blommor och ett stort huvud med gloria. — 2. Fragment. Helig ryttare (flykten till Egypten?). — 3. Fragment. Maria med barnet. Att döma av likheter med BP kan här ha framställts, huru en avgud nedstörtas under den heliga familjens vistelse i Egypten. F. ö. genombrytande äldre målning som ovan under 1. — 4. Fragment. T. v. en liten figur med gloria, ledd av en större; t. h. nedre delen av en häst med en ridande kvinna i veckrik kjol. Återkomsten från Egypten. 2—4 äro utan tvivel scener ur Kristi barn-domshistoria, ehuru det nu på grund av deras bristfälliga skick är omöjligt att säkert tyda dem. 4 ansluter sig dock utan tvekan till motsvarande bild i BP. — 5. Elia upp-

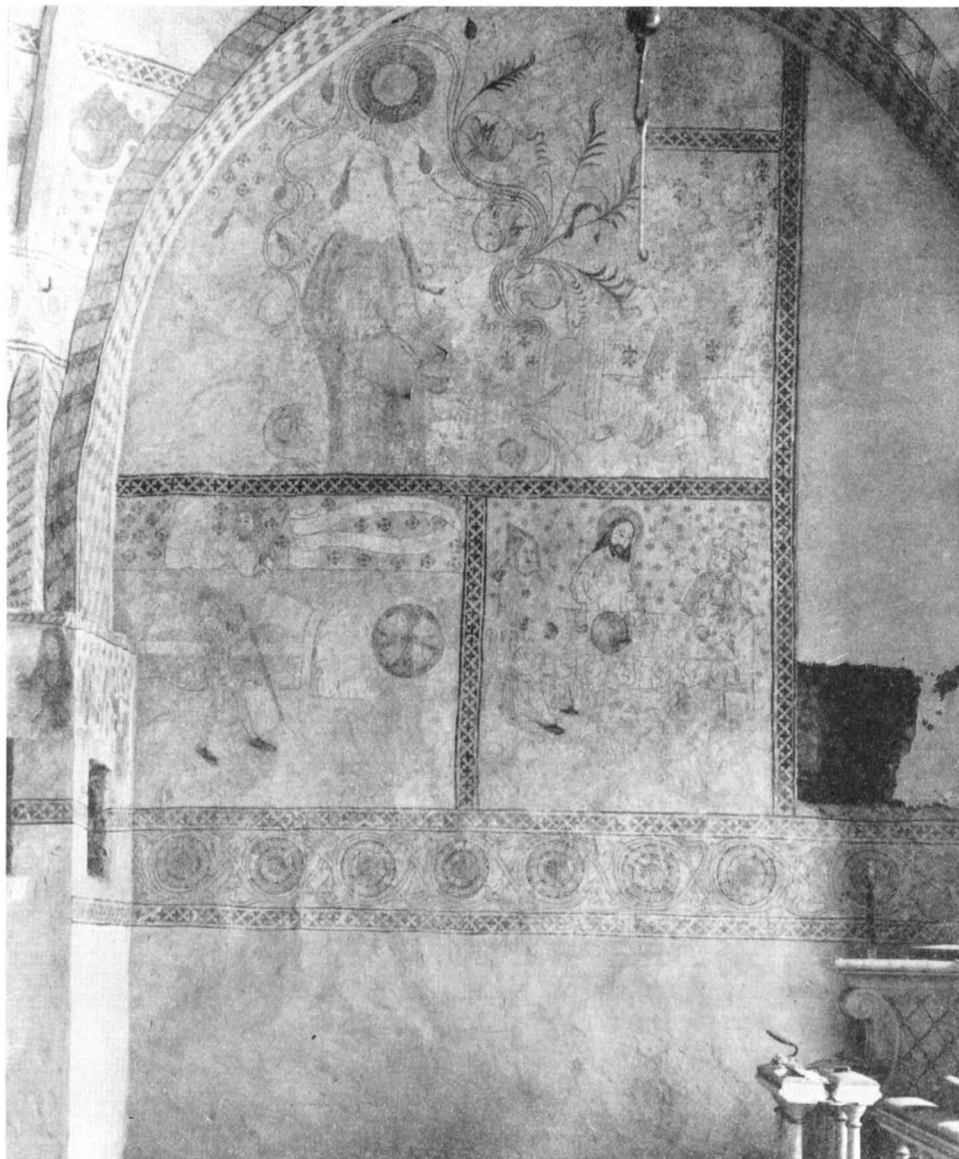

Fig. 326. Målning på Ö muren, 1—7: högst upp rester av målning från 1400-ts f. h.; därunder på ett övre putsskikt t. v. de tre männen i den brinnande ugnen, t. h. Kristus i fariséens hus. Obs. öppningarna till skåpet i murpelaren t. v. och den vid restaureringen blottade fönstersmygen t. h. Foto Alfred Nilson 1925. S. 302.

Malereien an der Ostwand, 1—7: Oben: Reste eines Gemäldes aus der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Vgl. Abb. 319. Darunter auf einer oberen Puttschicht links: Die drei Männer im Backofen; rechts: Christus im Haus des Pharisäers. Beachte auch die Öffnungen für den Schrein im Mauerpfeiler zur Linken und rechts die bei der Restaurierung freigelegte Fensterlaibung.

Paintings on E. wall, 1—7: Top: Remains of early 15th cent. work, cf. fig. 319. Bottom left: The Three Men in the Fiery Oven. Bottom right: Christ in the House of the Pharisee. Note niche in pillar for sacramental vessels.

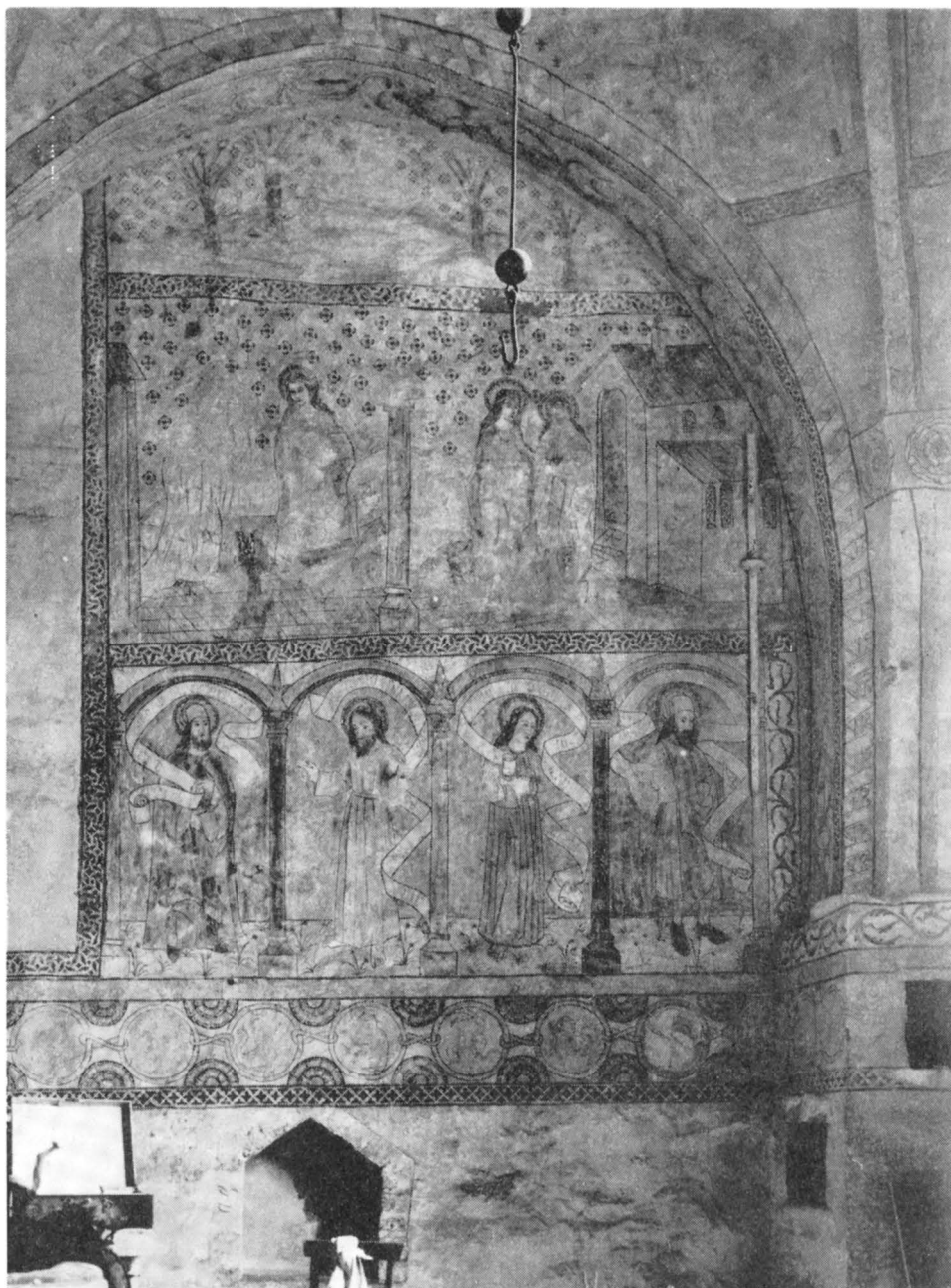

Fig. 327. Målning på Ö muren, 8—13: Bebådelsen, Marias och Elisabets mote. Foto Alfred Nilson 1925. S. 302.

Malerei an der Ostwand, 8—13: Verkündigung und Begegnung Marias und Elisabeth's. Paintings on E. wall, 8—13: The Annunciation. Mary and Elizabeth.

väcker ankans son i Sarefat, förebild till Lazari uppväckande. — 6. Kristus uppväcker Lazarus. — 7. Abraham och de tre änglarna, som bebåda Isaks födelse, förebild till Kristi förklaring. Spiegelvänd i förhållande till BP. Här framkommer på det undre putslagret ett stort konsekrationsskors, antagligen vid foten av den stora apostlabild, vars huvud och axlar ses högre upp på muren.¹ — 8. Kristi förklaring. — 9. Knäböjande ungt par. — 10. Ornamentsbård. — 11. Draperi.

Ö väggen (fig. 326—27): 1—2. Fragment av äldre målning dominera: stor figur, mycket otydlig, omgiven av rankor ss. å N muren. — 3. Ungt par håller mellan sig ett band eller en ring.² — 4. De tre männen i den brinnande ugnen, förebild till förklaringen. Språkband med utplånad inskr. — 5. Kristus i fariséen Simons hus. Maria Magdalenas gestalt skall tidigare ha varit synlig, men är nu fullständigt utplånad. — 6—7. Ornamentsbård och draperi som på N väggen. — 8. Utplånad. Trädstammar(?) skymta svagt. — 9. Fragment. Bebådelsen. — 10. Fragment. Marias och Elisabets möte. — 11. Bågställning med fyra heliga män (apostlar?). Attribut saknas och inskr. å språkbanden äro nästan helt utplånade. — 12. Bård med runda medaljonger, i vilka funnits djurbilder, sannolikt omväxlande med växtmotiv (endast fragment bevarade). — 13. Draperi som å N väggen.

S väggen: 1. Fragment av målning i hörnen, annars ny puts från fönsterutvidgning. — 2. Jesu födelse. Jesusbarnet i krubban i stallet, därbakom Maria och ängel. Ej efter BP. Över stallets tak språkband med utplånad inskr. — 3. Målning saknas. — 4. Frambärandet i templet. Invid Kristusbarnet på altaret ett uppåtriktat svärd.³ — 5. Tre heliga män i arkadbågar som å S väggen. Attribut saknas eller äro utplånade, inskr. utplånade. — 6. Två heliga män som föreg. Den vänstra figuren förstörd vid fönsterupptagning, så att blott ett stycke av språkbandet återstår, å den andres språkband kan sista ordet, »eternam» (= evig) läsas.⁴ — 7. Ornamentsbård som å SÖ väggen. Bården avslutas å ömse sidor om hörnspelarens nisch mot V av en liten björn med klubba, resp. en liten bock, som hålla i de yttersta av de öglor, vilka förena medaljongerna med varandra.

TRAVÉ II a
VALVET

Travé II a. Valvet.

1, 9, 17, 25. Ornament, som tillsammans bilda en mångbladig ros. — 2. Jakobs strid med ängeln, förebild till Thomas' klenroghet. Språkband oläsligt. — 3, 11, 19, 27. Kedjeornament. — 4. Zions dotter finner sin brudgum⁵ (Sal. Höga visa 3: 3, 4), förebild till Jesu uppenbarelse för Maria Magdalena i örtagården. — 5—6. Profeter med språk-

¹ Jfr bl. a. Alsike och Skepptuna (Sv. K. Uppland bd IV, fig. 131, 194).

² Avb. i UPPLANDS KYRKOR II nr 15, s. 58. Betydelsen av denna scen, som väl bör sammanställas med nr 9 ovan (det knäböjande paret); är oklar. Troligen åsyftas en bröllopsceremoni (pardans?). Jfr Sv. Turistf:s årsskr. 1947, fig. å s. 167.

³ Antagligen felrestaurering av den vaxstapel, som synes på motsvarande bild i BP.

⁴ Sista ordet i den latinska trosbekännelsen.

⁵ Enligt SYLWANS tolkning av denna bild i BP.

band. Inskr. utplånade. — 7—8, 15—16, 23—24, 31—32. Rankornament. — 10. Elias offer förtäres av eld från himlen, förebild till den helige andes utgjutande över apostlarna. — 12. Kains och Abels offer. Kain bär under armen sitt kännetecken, åsnakindbågen. — 13—14. Unga män med språkband. Inskr. utplånade. — 18. Kain dödar Abel med åsnakindbågen. — 20. Herrens dom över Kain. Språkband med utplånad inskr. — 21—22. Profeter med språkband. Inskr. utplånade. — 26. Gideon och ängeln, liksom nr 2 förebild till Thomas' klenroghet. Språkband: *angelus h[ortatur] ne quid gede[on] vereatur* (=ängeln uppmanar Gideon att icke hysa fruktan, BP). — 28. Kristus uppenbarar sig för den tvivlande Thomas. Språkband: *[te pateris] criste palpari se dat¹ [ut iste]* (= o, Kristus, du låter dig beröras för att denne må tro, BP). — 29—30. Profeter med språkband. Inskr. utplånade. Å ribborna nära hjässan fyra bröstbilder av unga män, som med sina huvuden liksom stödjade mittrosen. Å tvärbandet vid valvribbans utgångspunkt i NV hörnet ett dansande(?) par i samma lilla format som bilderna å valvanfanget i valv III b (s. 313).

Travé II b. Valvet.

TRAVÉ II B
VALVET

1. Man med språkband. Inskr. utplånad. — 2. Birgittas ritt till Vadstena och hennes därunder undfångna syn (fig. 329). Efter ett träsnitt i GHOTANS upplaga av Birgittas uppenbarelser (Lübeck 1492).² Bilden följer synnerligen nära förlagan.³ — 3—4. Rankornament av den fylliga, inom Albertskolan vanliga typen. — 5. Två profeter med språkband. Inskr. utplånade. — 6. Mannaregnet, förebild till nattvarden. — 7, 15, 22. Kedjeornament som i valv II a. — 8. Moses slår vatten ur klippan, förebild till lansstinget i Kristi sida. 6 och 8 spegelvända och även i övrigt mycket omkomponerade i förhållande till BP. — 9. Den förlorade sonen, förebild till Kristi uppenbarelse för lärjungarna. Språkband med utplånad inskr. — 10. Spejarna med druvklasen, förebild till Kristi dop. Spegelvänd. Språkband med utplånad inskr. — 11—12. Rankornament. — 13. Profet med språkband. Inskr. utplånad. — 14. Zions dotter söker sin brudgum (Sal. Höga visa, 3: 2—3). — 16. Ruben söker förgäves sin broder i brunnen. Språkbandets inskr. utplånad. 14 och 16 äro båda förebilder till kvinnorna vid graven. — 17—19. De visa och de fåvitska jungfrurna omgivande Kristus. Över de förra en ängel med långt språkband (inskr. utplånad), över de senare kommer djävulen flygande på läderlappsvingar och samlar in dem med ett gissel. De gå ned i helvetet, symboliserat av ett

¹ Så även i facsimileupplagorna av såväl den 40- som den 50-bladiga BP och på samma sätt med tvekan återgivet av SYLWAN (ATS XIV:1 s. 196). Måste vara felaktigt; bör vara »credat», efter vad fil. dr Ingrid Odelstierna upplyst. Endast på så vis kan versen tolkas. Att detta feltryck återgivits av målaren visar otvetydigt att han har haft träsnittsbladet i sin hand.

² Birgitta såg enligt Uppenbarelserna Kristus sitta som domare i skyn och jämte honom jungfru Maria och otaliga änglar. Hon såg också en mycket boklörd munk stå på en stege, som räckte upp till himmelen; han ställde snärjande frågor till Gudomen »swa som han ware fuller med swik ok ilsko». Större delen av Uppenbarelsernas 5:te bok är ägnad denna syn (ed. KLEMMING bd 2, Sthlm 1860, s. 273 ff). Träsnittet återfinnes i GHOTANS upplaga på samma uppslag som prologen till 5:te boken.

³ Jfr H. CORNELL i UFT h. 41, 1927, s. 53 ff., där även träsnittet avbildas.

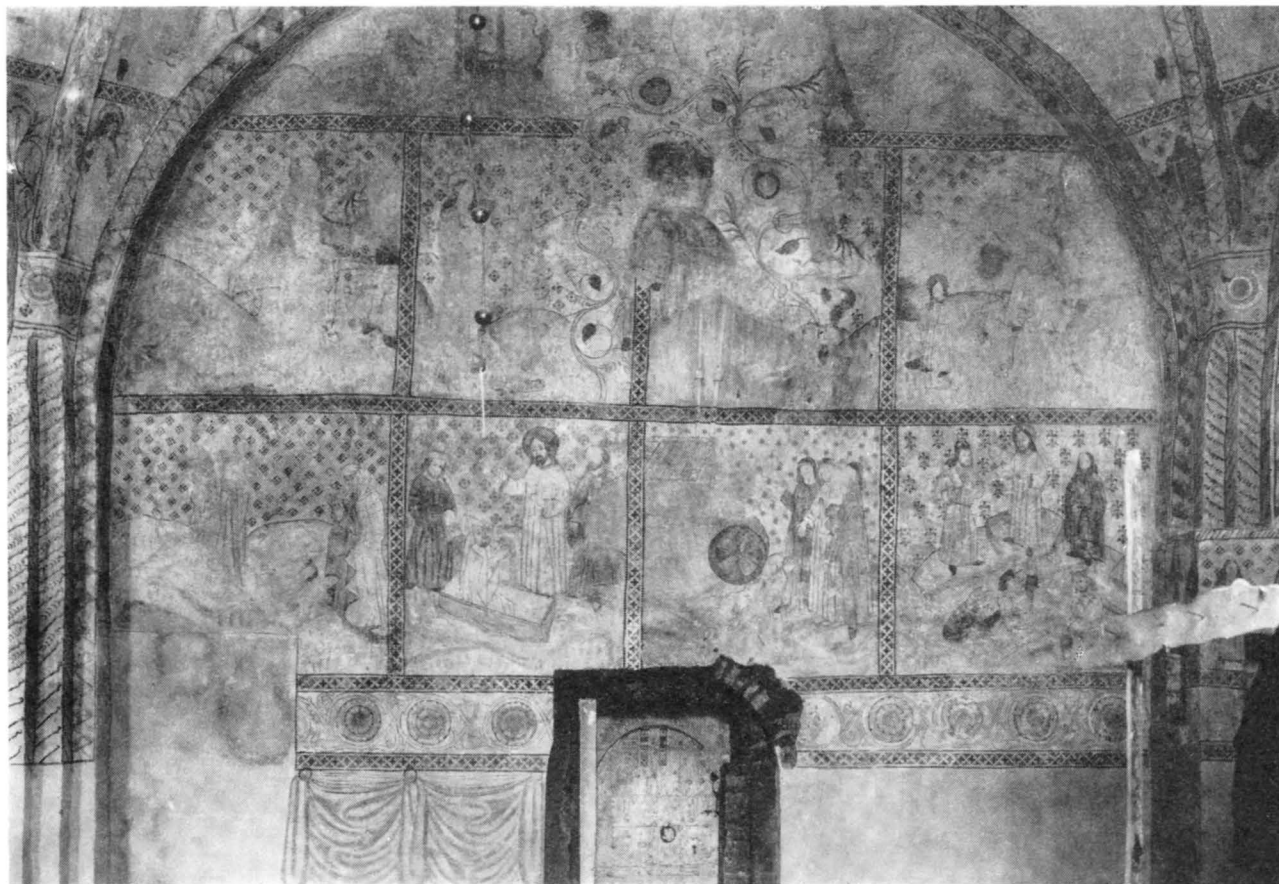

Fig. 328. Målning på N muren i travé I a, 1—11. Obs. ingången till sakristian, vars urspr. rundbågiga omfattning framtoogs vid restaureringen 1925. Foto Alfred Nilson 1925. S. 299.

Malereien an der Nordwand im Sektor I a, 1—11. Beachte den Eingang zur Sakristei, dessen ursprüngliche rundbogige Einfassung bei der Restaurierung von 1925 ans Licht kam.

Paintings on N. wall, in section I a, 1—11. Note the partially-exposed brickwork of the early arched doorway of the vestry.

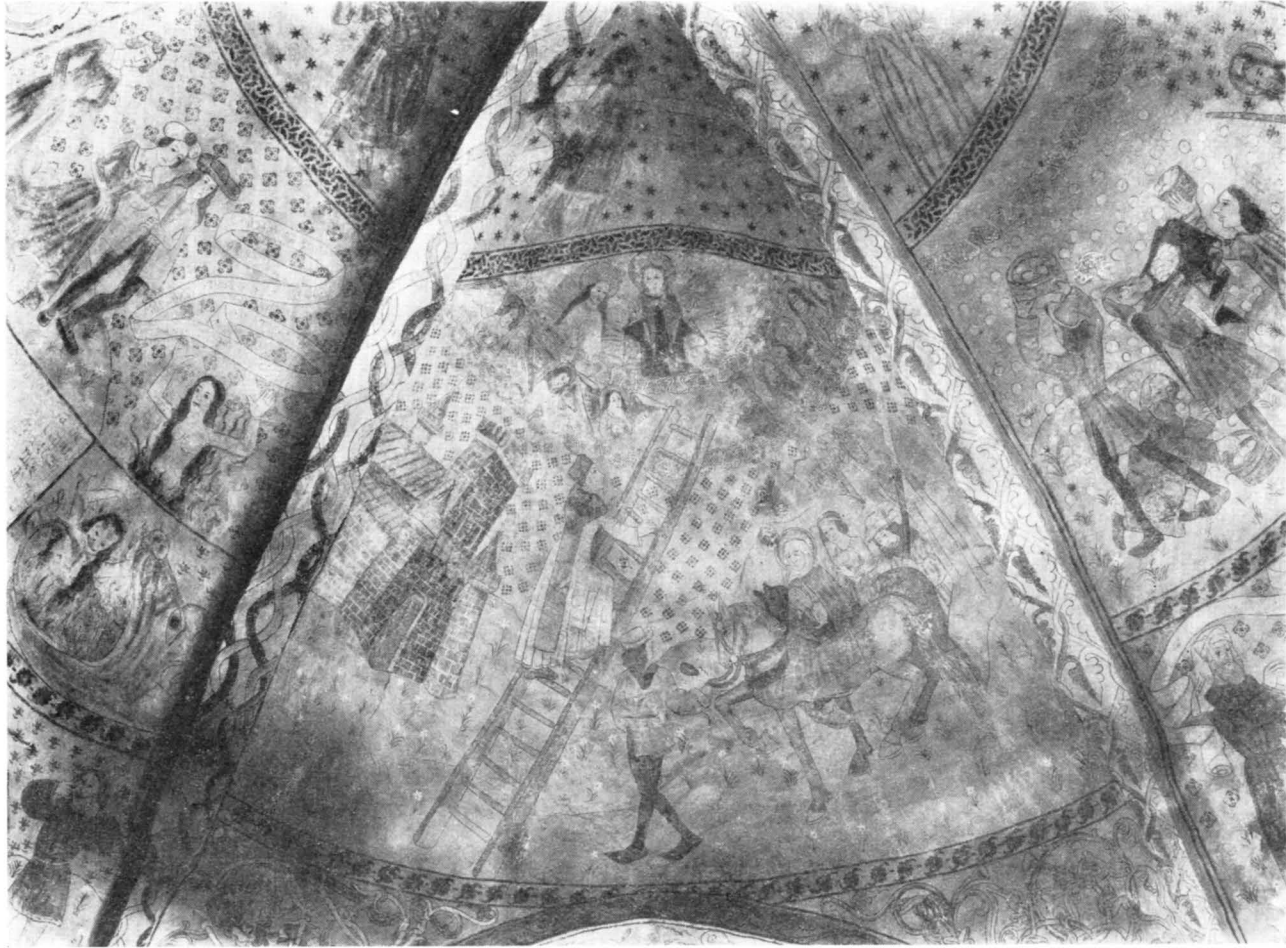

Fig. 329. Målning i valv II b, 1—2, 6, 23: Birgittas syn under färden till Vadstena. Foto Alfred Nilson 1925. S. 303.
Malereien im Gewölbesektor II b, 1—2, 6, 23, Die Vision der Hlg. Birgitta auf dem Wege nach Vadstena. Painting in section II b of vaulting 1—2, 6, 23: A vision of St. Birgitta.

odjurshuvud med brinnande gap. Från detta utgår även ett långt språkband med utplånad inskr. De fåvitska jungfurna äro förebild till de sovande lärjungarna i Getsemane örtagård. — 20. Två män med oläsliga språkband. — 21. Kvinnorna vid graven. — 23. En bild ur Birgittas uppenbarelser: den rika kvinnans syn — dottern i skärselden, modern i helvetets gap (fig. 330). Efter träsnitt i GHOTANS Birgittaupplaga av 1492.¹ Utplånade inskr. dels på ett långt språkband, dels på ett särskilt fält. Av sistnämnda inskr. tycker man sig dock kunna läsa ordet 'caritas'. — 24. Profet med språkband. Inskr. utplånad. — 25. Gycklare? (en ung man, som drar ut mungiporna). — 26—27. Rankornament.

TRAVÉ II a-b Travé II a—b. Väggarne.

VÄGGARNA

N väggen: 1. Målningen mycket skadad vid fönsterupptagning. Så mycket återstår dock, att man kan se, att här framställts »Jesse rot», d.v.s. Jesu stamträd med profeterna, som förkunna hans ankomst, enligt det inom Alberts verkstad vanliga schemat. En skäggig profet i halvfigur synes snett ovanför predikstolstaket. Äldre målning (slingrande rankor, tydligt artskilda från rankverket i »Jesse rot») kommer fram här och var. — 2. Ornamental bård med 5-bladiga rosor, betydligt mer schablonmässigt utförda än i travé I a.

S väggen: 1. Fragment av målning i hörnen, eljest ny puts från fönsterutvidgning. — 2. Skeppsbild, otydlig. S. Olofs underbara seglats? Ett troll tycks gripa tag i förstäven. — 3. Skadad vid fönsterupptagning. S. Olofs dröm före slaget vid Stiklastad. Av den harnesklädde, liggande Olof äro blott bål och ben bevarade, jämte den invid honom uppresta stegen.² Språkband, å vilket endast »car» synes. T. h. om denna bild sträckande sig över fält 3 och 5, framkommer på det undre putslagret en stor apostlafigur med bok och penna (?), omgiven av rankverk. Denna bild avskäres av murpelaren och sköldbågen. — 4. S. Olof (S. Erik?), sittande på en tron mellan två till största delen utplånade figurer. Möjligen krönings scen. Hela målningen mycket skadad. — 5. Stridsscen. Två riddare, båda med följen, strida mot varandra med lans. Medan riddaren t. v., som har gloria, håller stilla på sin häst, ränner den t. h. an. En bågskytt på den förres sida skjuter mot höger. Sannolikt en scen ur Eriks- eller Olofslegenden. Mycket skadad, särskilt på högra sidan, där den äldre målningen träder i dagen. Vid apostlafigurens fot är här ett konsekrationkors. — 6. Bård med rosor liksom på N väggen i samma travé, men bättre utförd.

Väggmålningarna å såväl N som S sidan av denna travé avslutas av en schablonbård som återkommer alldeles likadan på valvribbor i travé III b. Däremot förekomma här inga draperimålningar såsom i travé I a—b.

¹ Förekommer vid Uppenbarelsernas 6:te bok. Texten, som bilden illustrerar, står att läsa i 6:te bokens kap. 52 (ed. KLEMMING bd 3, s. 132 ff).

² Om »S. Olofs seglation» se N. AHLUND, Oljoberget och Ladugårdsgårde, Sthlm 1924, s. 31 ff; om S. Olofs dröm jfr Snorres berättelse i Konungasagorna och S. Olofs legend i Fornsvenskt legendarium 2 (1858) s. 864.

Fig. 330. Målning i valv II b, 22: Den rika kvinnans syn enligt Birgittas uppenbarelser.
 Foto H. Cornell o. S. Wallin, S. 306.

Malerei im Gewölbesektor II b, 22: Die Vision der
 Reichen Frau, nach den Offenbarungen der Hlg.
 Birgitta.

Painting in section II b, 22 of vaulting. St. Birgitta's
 Vision of the Rich Woman.

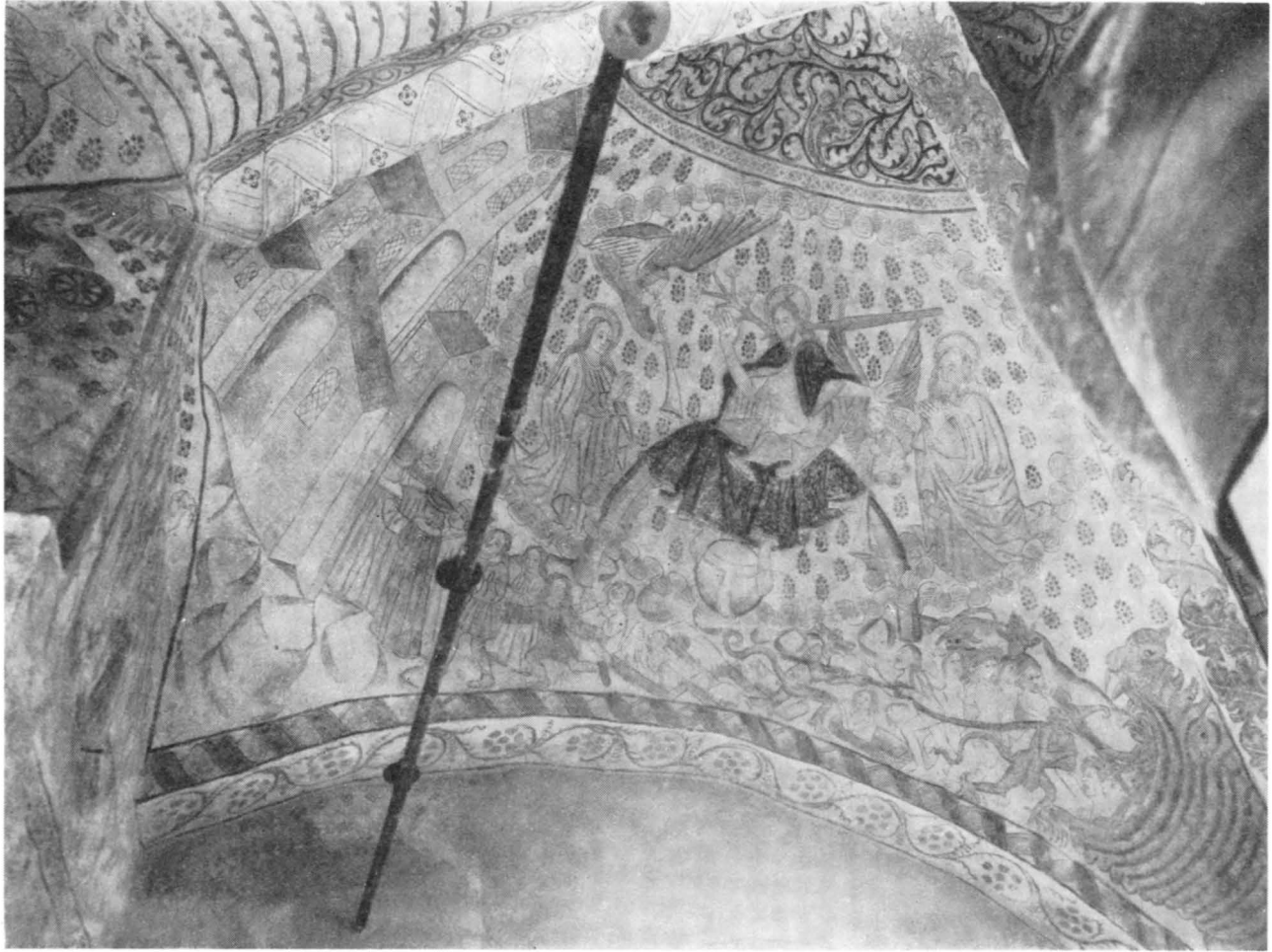

Fig. 331. Målning i valv III a, 16: Yttersta Domen. Foto Alfred Nilson 1925. — Målningarna fig. 331—35 äro utförda under 1500-talets förra hälft. S. 311.

Malereien im Gewölbesektor III a, 16: Jüngstes Gericht. Die Malereien in Abb. 331—35 stammen aus dem 1. Hälfte des 16. Jahrhdts.

Painting in section III a, 16 of vaulting. The Last Judgment. The paintings in figs. 331—35 date from the first part of the 16th century.

Fig. 332. Målning i valv III a, 2 o. 3: Apostlarnas vandring. Foto Alfred Nilson 1925. S. 310.
Malereien im Gewölbesektor III a, 2 u. 3: Die Reisen der Apostel. Paintings in section III a, 2, 3 of vaulting. The Wanderings of the Apostles.

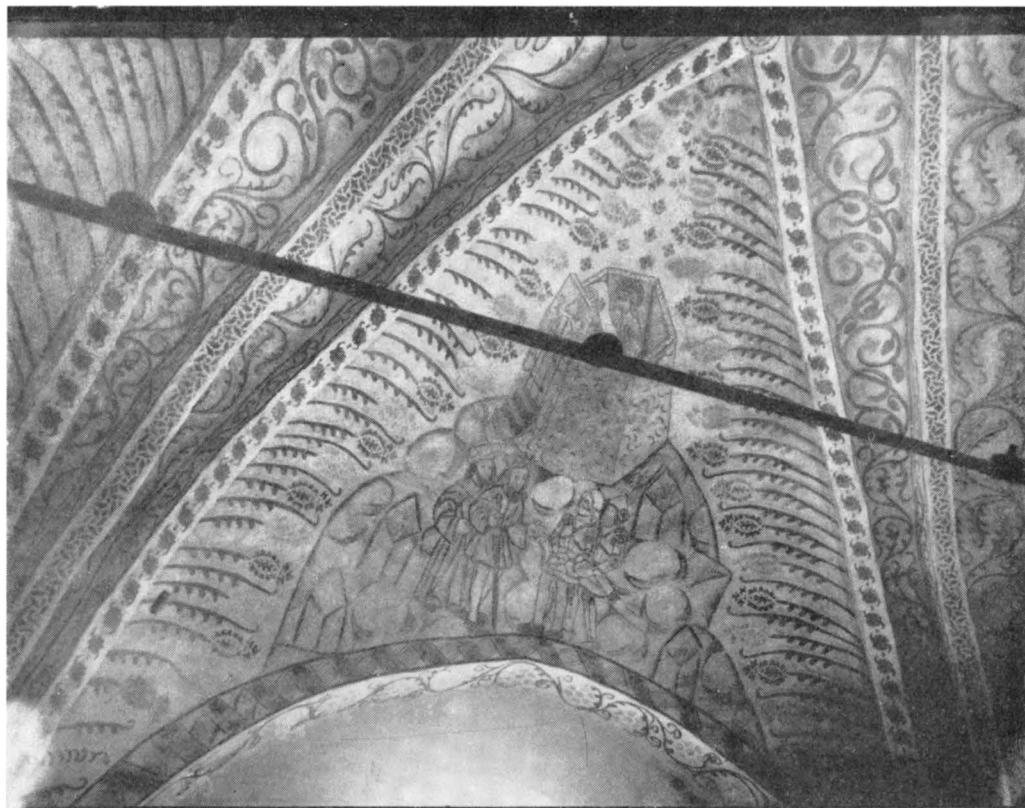

Fig. 333. Målning i valv III b, 13: Babylonierna sammansvärja sig mot konung Nebukadnesar.
Foto Alfred Nilson 1925. S. 312.

Malereien im Gewölbesektor III b, 13: Die Verschwörung
der Babylonier gegen König Nebukadnezar.

Painting in section III b, 13 of vaulting. Babylonians
plotting against King Nebuchadnezzar.

TRAVÉ III a
VALVET

Travé III a. Valvet (fig. 331—32).

1, 6, 13, 15. Rankornament i grönt och svart. — 2. Kristus uppenbarar sig för apostlarna. Märk att detta icke sker inomhus, bakom lyckta dörrar, som på bilden i BP (såväl i den 40-bladiga, som i den 50-bladiga upplagan). Denna återgår tydligen på berättelsen i Joh. 20: 19—23. Knutbymålningen däremot skildrar samma tilldragelse enligt Matt. 28: 1f—20. Så blir också scenen närmast därunder (nr 3) bäst motiverad. — 3. Apostlarna på vandring för att sprida den kristna läran. Man ser sex kyrkor, till vilka apostlarna, två och två, styra sina steg. S. Jakob igenkännes på musslan i hatten, i övrigt saknas alla attribut. — 4, 5, 11, 12. Rankornament. — 7. Marias död. — 8. Marias begravning. Ehuru dessa båda bilder i flera detaljer påtagligt skilja sig från sina äldre motsvarigheter i Almunge (s. 240), kan man dock gissa, att de influerats därifrån. — 9, 10. I vartdera av dessa fält en man i fotsid dräkt, som räknar på fingrarna,

Fig. 334. Målning i valv III b, 8: Elia inför drottning Isebel. Foto 1947. S. 311.

Malereien im Gewölbesektor III b, 8: Painting in section III b, 8 of vaulting.
Elias vor Jezebel. Elijah before Jezebel.

förmodligen för att tydligt demonstrera något. — 14. Kristi himmelsfärd. — 16. Yttersta domen. Kristus framställs med lilja och svärd som i den 50-bladiga upplagan av BP. Bland dem, som ingå i saligheten, märker man en påve och en biskop, medan en kung med krona dväljes bland de osaliga.

Travé III b. Valvet (fig. 333—35).

1, 4, 6, 9, 11, 14, 16, 19. Schabloner (röda stjärnor). — 2, 7, 12, 17. Rankornament som III a: 1 m. fl. — 3. Profeten Elisa förhånas av gossar, vilka till straff uppätas av björnar. Förebild till törnekröningen. Språkband med inskr.: *versus per[cutit i]ra [d]ei derisores helusei* (= vers, Guds vrede tillintetgör dem, som håna Elisa, BP). — 5, 10, 15, 20. Rankornament. — 8. Elia inför drottning Isebel. Bakom hennes tronstol en narr (att döma av den brokiga dräkten), som räcker en hovdam ett äpple och samtidigt ohöviskt lyfter hennes kjölflik. Hon sträcker fram en groteskt förstorad hand. Språk-

TRAVÉ III b
VALVET

Fig. 335. Målning å SV valvanfanget i valv III b. Foto 1947. S. 313.

Malerei an einem Gewölbefuss im Gewölbesektor III b. Painting on a spring of the arch in section III b of vaulting.

band: *versus femina trux istum dampnat sic impia cristum* (= vers, den grymma kvinnan dömer denne brottslig och på samma sätt dömes Kristus av den gudlösa, BP). Observera, att medan Isebel, Elia och hödeln med svärdet äro hämtade direkt ur BP, så äro narren och hovdamen fritt tillagda. — 13. Babylonierna sammansvärja sig mot Nebukadnesar för Daniels skull, liksom föreg. (nr 8) förebild till Pilati handtvagning. — 18. Noaks försmädelse. En av sönerne breder en mantel över den druckne fadern,

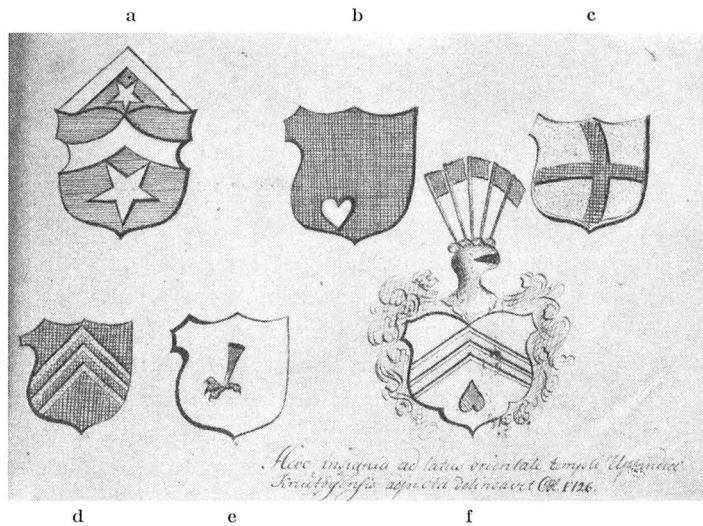

Fig. 336. Målade vapen i Ö valven (b—e) och på Ö muren (a, f), de båda sistnämnda nu förstörda. a. Store-vapnet. b. Sannolikt blad under sparre, ehuru sparrrens färg förmodligen changerat, så att den samman-smält med bottenfärgen. Märk, att på Peringskiölds avbildning av samma vapen bladet är placerat i sköldens mittlinje. — c. Ärkestiftets vapen. — d. Tomtasläktens vapen. — e. Ärkebiskop Jakob Ulfssons vapen. — f. Tomtasläktens vapen, variant. — Efter en teckning från 1726 i Nescherska samlingen (KB). S. 290.

Skizzen von 1726 der gemalten Wap-pen von Ostwand und Ostgewölben, jetzt teilweise zerstört.

Sketches (1726) of coats of arms paint-ed on E. wall and E. vaulting.

medan en annan — Cham — pekar finger åt honom. Liksom nr 3 förebild till törnekröningen. Språkband: *versus nuda verenda vidit patris dum cham male ridet* (= vers, han anser faderns nakenhet vördnadsvärd, medan Cham hånskrattar, BP). — På SV hörnpelarens tvärband (under 10—12) fält åtta små bröstbilder, hälften med mössor, hälften med långt, bart hår (fig. 335).

Travé III a—b. Väggarerna.

N väggen: 1. Obetydliga spår av schabloner i hörnen, i övrigt är målningen förstörd vid fönsterupptagning. — 2. Uppståndelsen. Kristus stående i sin kista med korsstav i handen. Mycket förstörd. — 3. Fragmentarisk. Endast Kristi törnekrönta och blod-drypande huvud synes. — 4. Fragmentarisk, överskuren av läktaren — över denna synes Kristi huvud, under densamma nedre delen av samma figur i fotsid dräkt med framstickande bar fot samt nedre delen av en smal stång eller påle. 3—4 äro scener ur passionshistorien. — 5. Så gott som fullständigt utplånad. — 6. Ornamental bård, liknande den å N muren i travé II. Samma bård går runt hela V delen av kyrkan; kompletterad vid målningarnas framtagande.

Trapphusets vägg mot Ö: 1. Salomos dom, förebild till Yttersta domen. — 2. Kristus

TRAVÉ III a-b
VÄGGARNA

med korsstav framför en port (?), sannolikt nedstigandet i dödsriket.¹ I så fall avviker framställningen från såväl den 40-bladiga som den 50-bladiga upplagan av BP. — 3. Kristus inför Pilatus. Denna bild är helt olik den som förekommer i den 40-bladiga upplagan av BP, men kan vara utförd i anslutning till den 50-bladiga.

Trapphusets vägg mot S: 1. Elias himmelfärd, förebild till Kristi himmelfärd. — 2. Gravläggningsen. Bakom kistan en man i stor slokhatt (felrestaurering?) och en helig kvinna, väl Maria. — 3. Judaskysssen. Knekten med höjd klubba t. h. om Jesus är fritt tillagd.

*V väggen:*² 1. Fragmentarisk målning. Helig kvinna med huvudduk och knäppta händer. Tvärs över henne en korsarm. Kanske var här korsbärandet framställt? — 2—3. Fragment av schabloner. — 4. (På murklacken framför den igenmurade V ingången). Nattvarden.³ — 5. Fragment av målning i v. hörnet. — 6. Nästan utplånad, men antagligen har korsfästelsen framställts här. Kristi huvud och korset skymta. T. h. därom lagning vid fönsterupptagning. — 7. Fragment. — 8. Ornamental bård.

S väggen: 1. S. Laurentius på halstret. — 2. S. Laurentius i diakondräkt, åtföljd av en annan man. T. h. skymta kejsarens ansikte och en del av hans krona. Scenen har möjligen framställt hur Laurentius leder fram de fattiga och elända inför kejsaren, men är nu ofullständig, ty t. h. framträder det undre puts-lagret med sina målningar: en mager, röd, i stora rundlar förlöpande ranka med insatta schablonerade blommor samt därinvid en stor apostlfigur (fig. 319). Något konsekrationkors är däremot ej här synligt. T. h. därom: S. Laurentius delar ut allmosor åt de fattiga. — 3. S. Laurentius mellan två krigsknektar inför kejsaren. — 4. S. Laurentius torteras⁴. — 5. Jesu intåg i Jerusalem.⁵ — 6. S. Franciscus stigmatiseras. Ovanför den knäböjande Franciscus synes Frälsaren på korset sväva ned emot honom. — 7. Rankornament i rött och grått av samma art, som förekommer i vapenhuset. — 8. (bakom ingången till läktaren). T. v. en klubba. Vid framtagandet av målningarna gissade man, att här var framställd en S. Kristoffer, men denna gissning är nu omöjlig att verifiera.

VAPENHUSET Vapenhuset. Valvet.

VALVET

1. Djävulen delar ut smörjehorn åt Blåkullakäringar. Det är verkliga »påskkäringar» man här ser, ridande på kvast, raka eller käpp, var och en med en liten djävul bakpå. —

¹ Denna tydning stöder sig särskilt på att bilden har sin plats — horisontalt — mellan gravläggningen och uppståndelsen.

² Denna vägg har lidit särskilt hårt av fönsterupptagningen 1838.

³ Två figurer på denna bild ha Kristi kännemärke, korsglorian. Möjligen är detta en felrestaurering, eftersom figurernas antal är 13 (Kristus och 12 apostlar). Jfr W. BRUSEWITZ i Julhälsning till församlingarna i ärkestiftet 1926.

⁴ Jfr betr. 2—4 OLGA A. NYGREN, Helgonen i Finlands medeltidskonst, Finska forn-m.-fören. tidskr. XLVI, 1945 s. 116—118. — Laurentius hade av påven Sixtus II fått en skatt att dela ut bland de fattiga. Då kejsar Decius avfordrade honom pengarna förde helgonet fram fattiga, sjuka, blinda och lytta inför honom. De voro kyrkans skatt! Att Laurentius-legenden illustreras så fullständigt som här är enl. NYGREN mycket ovanligt.

⁵ Med denna bild börjar den serie ur passionshistorien, som går runt kyrkans V del i en nedre och en övre svit och avslutas med himmelfärden och apostlarnas utsändande i NV valvet.

2—3, 6—7, 9—10. Helröda rankmönster. — 4. Djävulen håller upp ett pergament, på vilket en mindre djävul upptecknar människornas lättsinniga tal. En annan liten djävul håller en svamp.¹ — 5. På en bänk sitta en man och en kvinna, sannolikt en gift kvinna, efter hon bär huvudduk och halslin. Bakom dem står djävulen och håller dem om axlarna.² Antagligen en varning mot äktenskapsbrott. — 8. Döden med sin lie (fig. 337).

Vapenhuset. Väggarna.

VAPENHUSET
VÄGGARNA

S väggen: Djävulen (t. h. om ingången) räcker en kvinna (t. v. om ingången) ett par skor på en stång.³

V väggen: T. v. djävulen hjälper en kvinna kärna smör; t. h. djävulen och kvinnan bearbeta smörklimpen (?). Särskilt den sista bilden är mycket utplånad. Under båda bilderna enkla draperier.

Ö väggen: fragmentarisk målning med djävulsframställning. T. v. helvetets gap (?).

Fig. 337. Målning i vapenhusvalvet, nr 8, över ingången till kyrkan: Döden med sin lie.
Foto Alfred Nilson 1926.

Malerei in der Vorhalle über dem Eingang zur Kirche. Tod mit Sense. Painting in porch, just over the entrance doorway. Death with his scythe.

INREDNING OCH LÖSA INVENTARIER

Altarbord av furu, marmorerat i rött och grågrönt. På framsidan skurna och förgyllda guirlander. På S kortsidan kartusch med inskr.: FÖRÄRT. AF. SALIG BRÜKS PATRONEN. ERIC HAGELBERG.⁴ PÅ TARF. OCH. UPREST EFTER DES DÖD. D:19 APRIL 1769. —

ALTARE

¹ Samma didaktiska framställning möter i några andra upplandskyrkor (Erentuna, Rasbo). Den legend, som den bygger på, återfinnes t. ex. i den medeltida exempelsamlingen *SIÄLINNA TRÖST*, där det berättas, hur en mäsddjåkne fick se djävulen sitta i en glugg och på ett pergament skriva upp alla dem, som viskade och förde oljud i kyrkan. Se H. CORNELL i UFT hft 41, s. 57 ff.

² Denna bild hör på andra håll tydligt ihop med den skrivande djävulen; mannen och kvinnan sitta där i något som liknar en kyrkbänk. Paret i Knutby sitter däremot i fria naturen med träd växande runtom.

³ Se s. 246 not 7. Såväl djävulen som skorna äro i Knutby så gott som utplånade, men genom jämförelse med målningar i andra kyrkor kan man dock identifiera motivet.

⁴ F. 1705, † 1766 ¹⁴/₉.

Altarring från 1872. Föregående altarring var samtidig med altaret. Den förvarades i klockstapeln till dennas reparation 1909, då all gammal där förvarad »bråte» brändes upp. Därvid räddades dock lyckligtvis den vackert skurna mittkartuschen med årtalet 1769 (fig. 362).

NUV. OCH
ÄLDRE
ALTARPRYD-
NADER

Altarprydnaden (fig. 364 A) är utförd 1769 av »Konstnären och Bilthuggaren Herr Lars Kingren»¹ (RÄK. 1768). Det förgyllda listverket omgives av två palmer, nu gröntonat förgyllda, och krönes av ett Gudsöga bland moln och änglahuvuden. Profilörerna, Tron och Hoppet, äro nu målade i gulvitt (urspr. »perlfärgade») med förgyllda emblem. I ramen är sedan 1925 infattad en oljemålning, Korsfästelsen, fri kopia efter El Greco av Mina Karlsson-Bredberg. Tidigare omslöt ramen ett marmorerat fält, framför vilket stod ett förgyllt kors (nu placerat på Ö pelaren ovanför dopfunten). Hela altaranordningen av 1769 var, såsom framgår av inskr. på altarbordet, en gåva enl. testamente av brukspatron Hagelberg på Tarf.

Det var nära, att kyrkan vid detta tillfälle erhållit en altarprydnad efter ritning (fig. 338) av hovintendenten Jean Eric Rehn (ST. PROT. 1767 ²¹/₆). Kyrkans orientering skulle enligt Rehns förslag ha ändrats genom en altarabsids förläggande till N sidans mitt. På sockenstämma ⁴/₁₀ 1767 beslöts emellertid »at Altaret skulle blifwa på sitt wanliga ställe, samt en sådan Altare Tafla tingas, som för testamente summan fås kunde». Det var alltså tydligen ekonomiska skäl, som voro avgörande för beslutet, fast det är möjligt, att sockenbornas smak dessutom mer tilltalades av den mer traditionellt rokokomässiga utformning, som Kingren givit sitt verk, än av Rehns förslag, som för sin tid är mycket modernt, ett tidigt exempel på gustaviansk stil. Det är emellertid tydligt, att Kingren till en viss grad påverkats av Rehns förslag. Ornamentet å altarbordets framsida är likartat, idén med korset mot en slät bakgrund och den krönande gruppen med moln och änglahuvuden är hämtad från Rehn, medan dennes urnor på ömse sidor om korset ersatts av palmer och profilörer, som onekligen påminna om gallionsbilder (Kingren var amiralitetsbildhuggare).

MEDELTIDA
ALTARSKÅP

Före 1769 stod på högaltaret ett medeltida altarskåp² (INV. 1738), fig. 339—41, som sedan flyttades ut i vapenhuset, men som 1925 efter konservering av Alfr. Nilson uppställdes vid långhusets S mur. Ek. Väl bibehållen urspr. färg och förgyllning. I skulpturerna dominerar guldets. Mantlarnas foder blått. Dessutom förekommer mer sparsamt silver (diakonernas albor), rött, ett par olika nyanser grönt, samt mörkbrunt. Mittbilden i corpus framställer Marias kröning. T. v. S. Olof med riksäpple och en numera stympad yxa med långt skaft, samt en apostel. T. h. S. Erik samt en abbot (?) med bok och stav. I vardera flygeln tvenne apostlar och S. Lars, resp. S. Staffan i diakondräkt.

¹ LARS KINGREN har i Hedvig Eleonora kyrka i Stockholm skulpterat en orgelfasad 1764—66 samt gjort förslag till läktaredekorationer (1762) i samma kyrka (Sv. K. Stockholm bd III, s. 243, 245, 248). Född omkring år 1728, dödsår obekant.

² UPPS.UTST. KAT. NR 64.

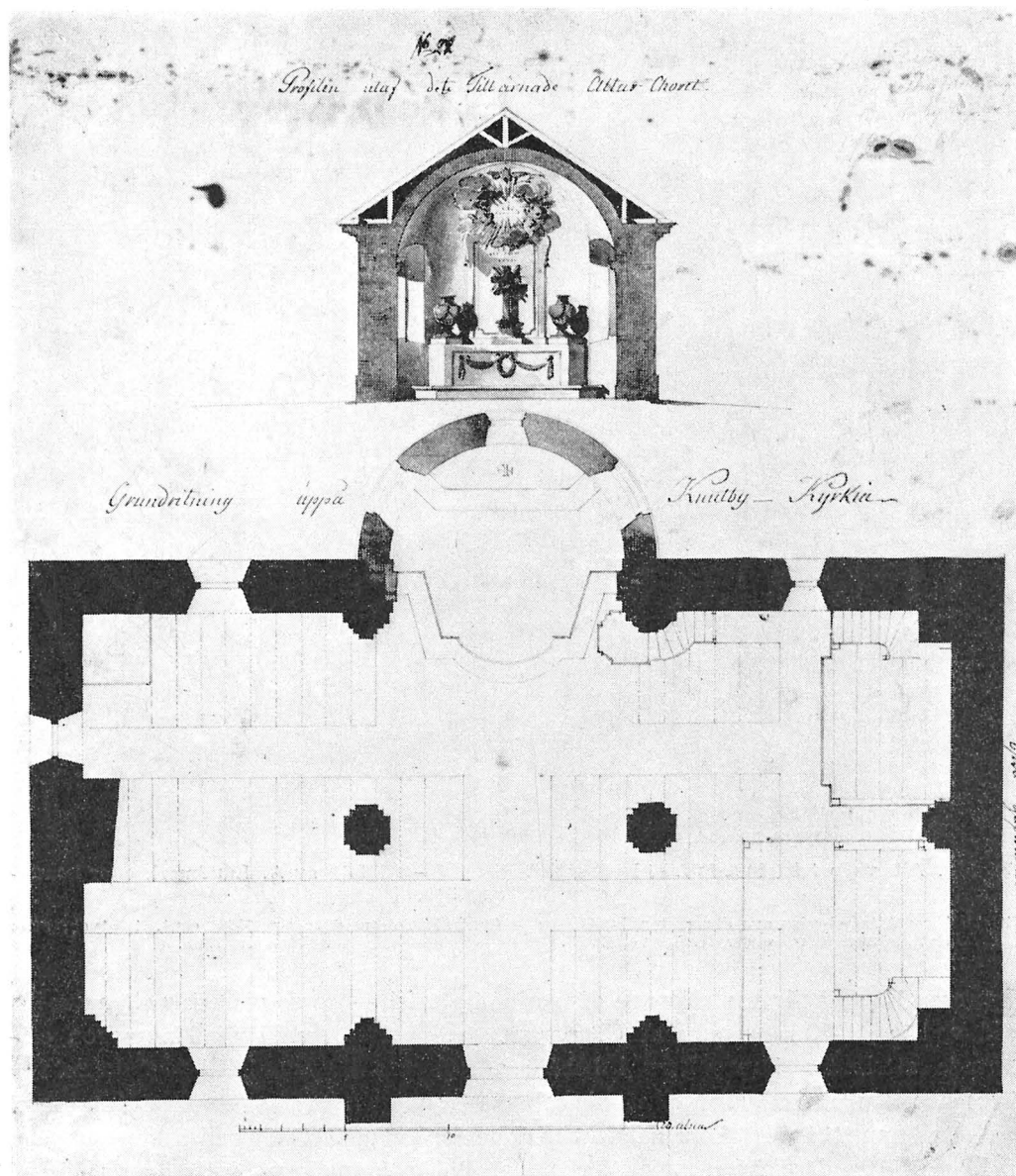

Fig. 338. J. E. Rehns förslag 1767 till ombyggnad av kyrkan och till ny altaruppsats. Själva uppmätningen av kyrkan (de helsvarta partierna) äro sannolikt av distriktslantmätaren Joh. Thörneman. Lavering i ULA. S. 316.

J. E. Rehns Vorschlag von 1767 für den Umbau der Kirche und für einen neuen Altaraufsatz. Lavierte Tuschzeichnung.

J. E. Rehns suggestions (1767) for alterations and for the construction of a new altar. From a line and wash drawing.

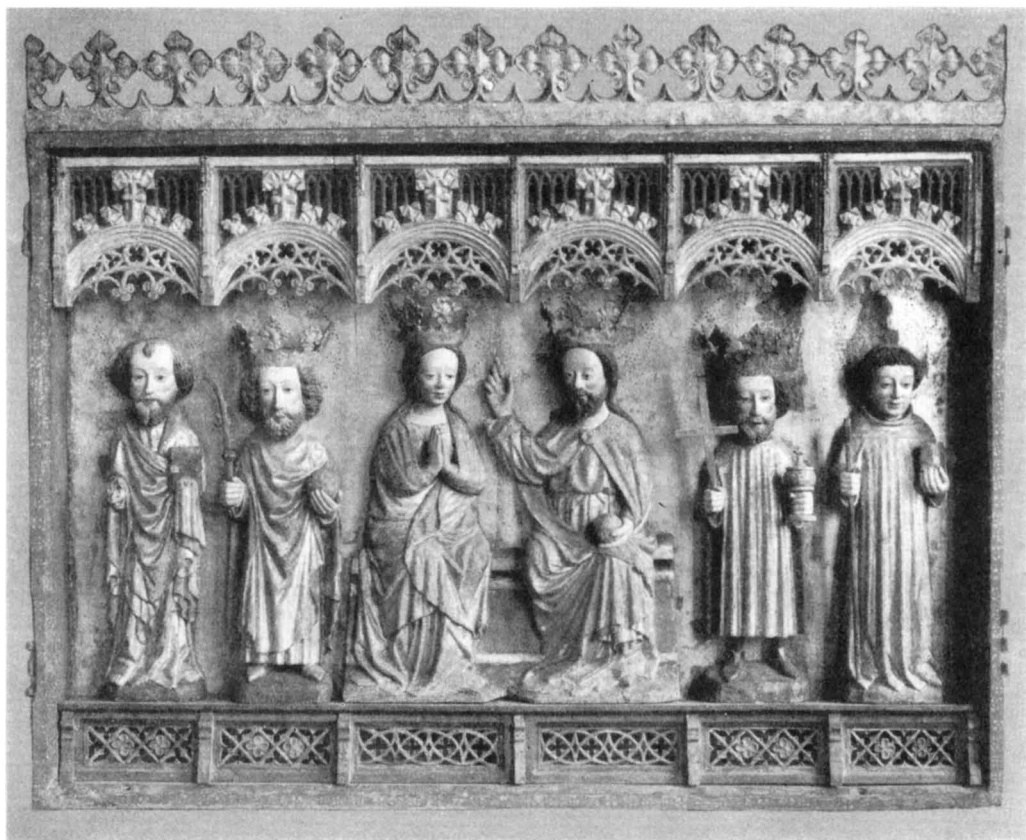

Fig. 339. Altarskåp från 1400-ts f. h. Mittpartiet. Fig. 339—341 foto av A. Lundmark efter konservering 1925. S. 316.

Mittelteil des Altarschreins aus der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts nach der Konservierung von 1925. Central section of early 15th cent. triptych, after restoration 1925.

Figurerna ha antagligen upprepade gånger omflyttats¹ — deras placering stämmer illa med vad såväl KLINGSPOR som UPPS.UTST.KAT. angiva. Av de av KLINGSPOR omnämnda attributen finnas flera i behåll: apostlarnas böcker, Philippus' korsstav,² Eriks ciborium («kalk»), Olofs riksäpple och yxa (stympad), Staffans sten (av KLINGSPOR uppfattad som ett äpple), Lars' halster och abbotens kräkla. De eklöv eller liljor, som han omnämner, äro däremot samtliga förkomna. De ha antagligen burits av apostlarna och kanske av S. Erik. Flyglarnas utsidor och predellan äro försedda med målningar. På flyglarna (fig. 341) Maria Magdalena med salvdosa och en vid armen hängande bok, Birgitta med stylus och uppslagen bok, Barbara med torn och Katarina med svärd, på

¹ »Alla lösa och omblandade» enligt en anteckning, troligen från 1917, i Sv. K:s arkiv.

² Övre tvärramen saknas, men markeras av en urtagning i korsstammen.

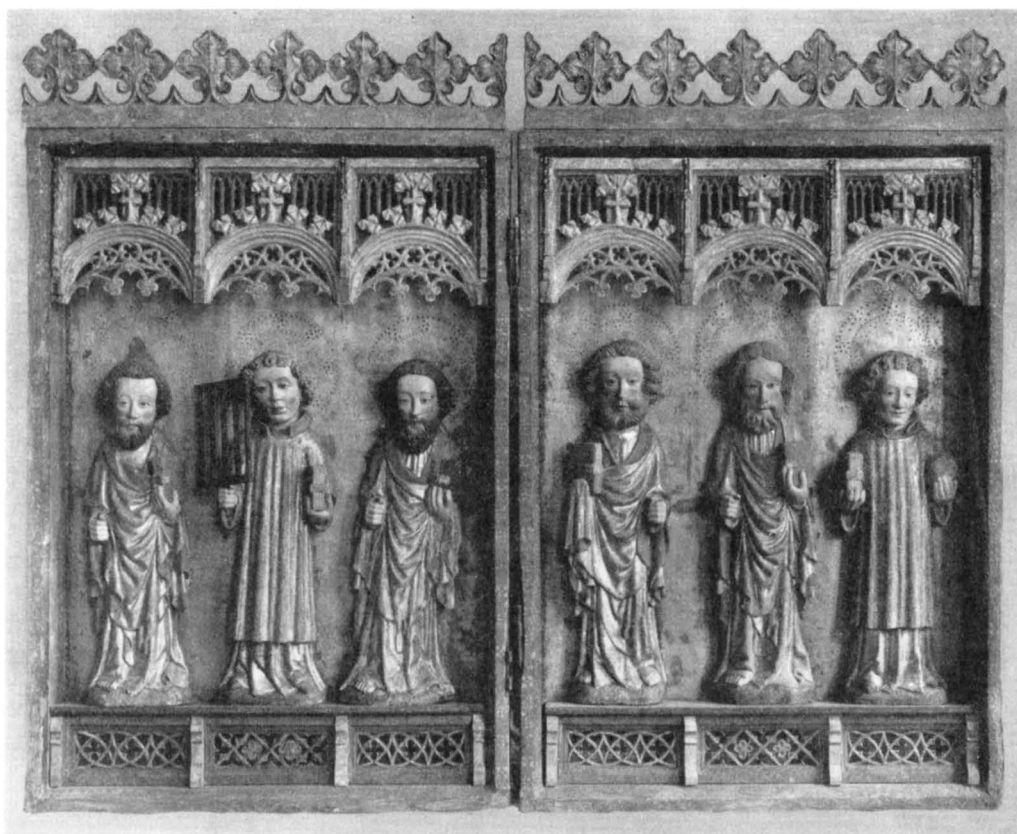

Fig. 340. Altarskåp fig. 339—341. Flyglarna. S. 316.

Flügel des Altarschreins Abb. 339—341 nach der Konservierung 1925. Doors of early 15th cent. triptych in figs. 339—341, after restoration 1925.

predellan de visa och de fåvitska jungfrurna. Bakgrunden i båda fallen cinnoberröd med gyllene schablonmönster.

Målningarnas stil är den under 1400-t:s förra del vanliga¹ och till samma tid kan skåpet som helhet föras. Det är sannolikt ett svenskt, möjligen gotländskt arbete.² H. 143 (därav predellan 28), B (utslaget) 328 cm.

¹ Som prototyp brukar anföras dörrarnas och predellans målningar i det 1415—25 förfärdigade altarskåpet till högaltaret i S. Maria i Lübeck (avb. i A. GOLDSCHMIDT, Lübecker Malerei u. Plastik, Lübeck 1889, Taf. 3).

² Det finns en stor grupp av tyska och svenska altarskåp från 1400-t:s förra del, som innehålla Marias kröning — eller kanske rättare Marias förhårligande — framställd efter samma ikonografiska schema som i Knutbyskåpet. Ett förnämnt exempel och därtill ett av de äldsta är det stora altarskåpet i Lunds domkyrka (1390-t.). Det har säkerligen varit den beundrade förebilden för många senare. Tillförlitligt daterat är även det vackra skåpet från Kumla i Närke (nu i St.H.M.), som enligt kyrkans RÅK. inköptes

Fig. 341. Altarskåpet fig. 339 ff. Målningar på flyglarnas utsidor. S. 318.

Malerei auf den Aussenseiten der Flügel Abb. 340
nach der Konservierung 1925.

Painted panels on the reverse sides of the doors of the
early 15th cent. triptych, after restoration 1925.

Ett ostaltare fanns på 1600-t; enl. anteckn. efter INV. 1656 gav »wälb. frun på Rungarn» en »Ostaltareduuk» till kyrkan.

år 1439 och hämtades från Arboga, dit det väl antagligen kommit sjövägen (från Tyskland?). Se J. SAMZELUS, Kumla kyrkas räkenskapsbok 1421—1590, Ups. 1946, s. XXVI o. 13. Redan en hastig jämförelse mellan detta skåp — särskilt dess målningar — och Knutbyskåpet visar emellertid en stor skillnad i kvalitet. I och för sig behöver väl icke detta betyda, att Knutbyskåpet är svenskt, men man kostade sannolikt ej på den dyra frakten från utlandet för annat än beställda, högklassiga saker. Knutbyskåpet har vissa drag gemensamma med altarskåpet i Roslags-Bro (Sv. K. Uppland bd II s. 156 ff). Särskilt är Marias ställning och veckfallet på hennes dräkt nästan identiskt lika. Detsamma gäller om några altarskåpsfigurer från Läby, nu i St.H.M. (UPPLANDS KYRKOR II, nr 22, 1948, s. 183). Dessa skulpturer måste vara utförda inom samma konstområde. Ett inflytande från Gotland är sannolikt (jfr altarskåpen i Burs och framför allt i Lau).

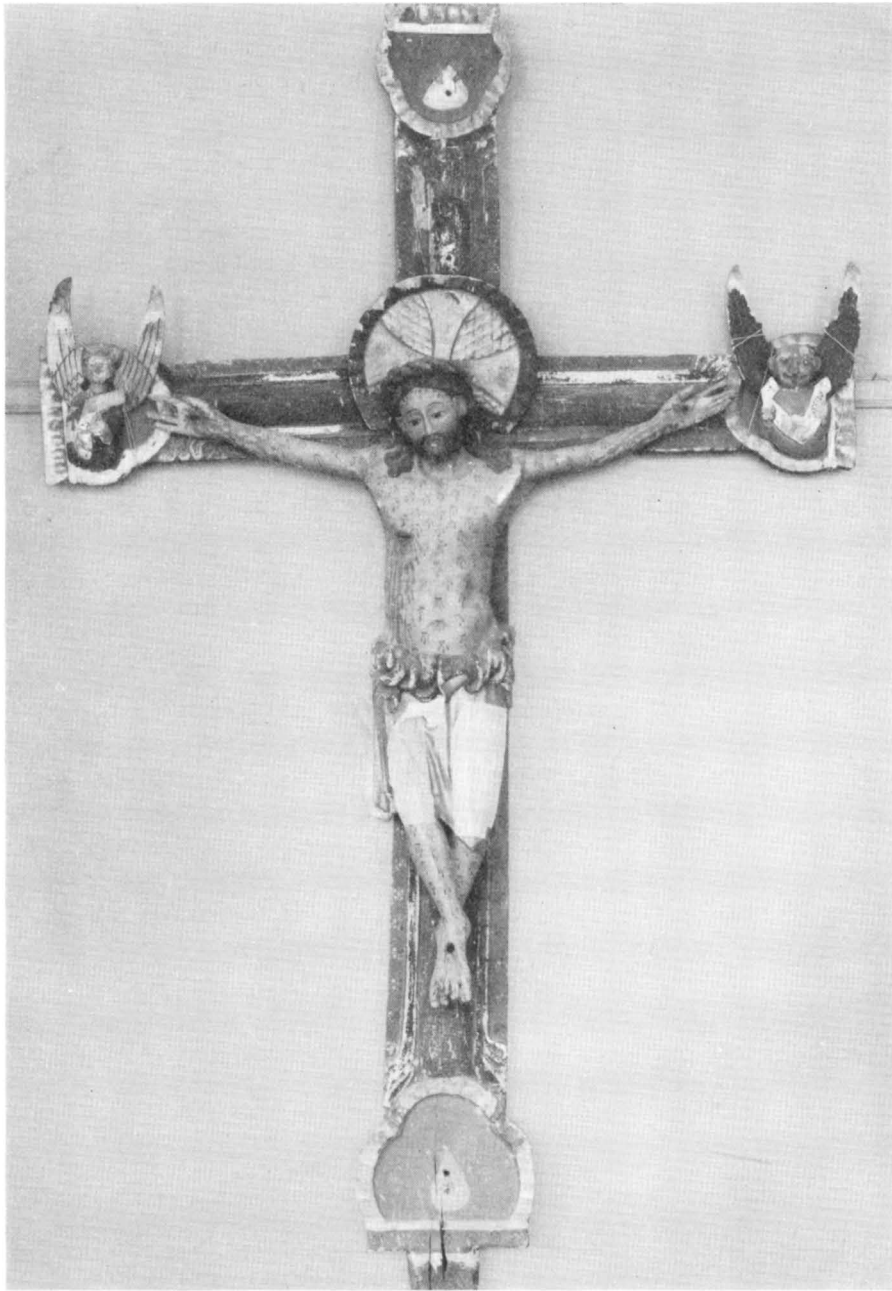

Fig. 342. Triumfkrucefifix, sannolikt kopia från 1400-t. av ett original från 1200-t.

Foto A. Lundmark 1926. S. 322.

Triumphkrucefifix, vermutlich Kopie aus dem 15. Jahrh. eines Originales des 13. Jahrhds. Rood, probably a 15th cent. copy of a 13th cent. original.

TRIUMF-
KRUCIFIX

Triumfkrucifix, fig. 342, med tapp för infästning i trabes el. korskrank. Figuren av ek med relativt väl bibehållen medeltida polykromi: mörkbrunt hår och skägg, grön törnekrona, karnation översållad med stiliserade bloddroppar, förgyllt höftkläde med blått foder. Glorian utgör en särskild platta med gyllene kors på silverbotten. Törnekronan är lös, men någon avsats på huvudet, som kunde vara läge för en äldre krona, finnes ej. Kors av furu. Korsstammen är grön med en inre blå och en yttre röd bård, den senare med vitt schablonmönster. Plattorna på korsändarna ha burit skulpterade bilder av evangelistsymbolerna; endast Matteus' ängel och Marcus' lejon äro bevarade. På lejonets skriftband kan man ännu urskilja »[ma]rcus» i gotiska minuskler. Krucifixet, som restaurerades 1925, är ett svenskt arbete av en på 1200-t. vanlig typ.¹ Vissa drag tyda emellertid på att det är utfört på 1400-t. (kanske först under dess senare del) med ett 1200-talskrucifix som förebild.² Särskilt ansiktet, men även höftklädets omvikta parti tala för ett sådant antagande, likaså Marcussymbolens egenartade utformning. Målningen är utan tvivel från 1400-t. — Åtminstone efter reformationen har krucifixet varit placerat över altarskåpet på högaltaret. Inv. 1738 vittnar: »1 st. Altare med altaretafla, gammalmodig och zirförgylld, ofwan hwilken står ett gammalt crucifix med en Marienbild och en annan heligs bild», tydligen den vanliga kalvariegruppen med Maria och Johannes — nu förkomna — omgivande den korsfäste. — Bildens H 130, korsets H (utan tapp) 260.

ÖVRIG MEDEL-
TIDA TRÄ-
SKULPTUR

Madonnabild, fig. 344. Trästaty med väl bevarad medeltida polykromi. Över en försilvrad klädnad en gyllne mantel med blått foder och juvelprydd bård (juvelerna skurna i trä). Dorsal med gloria (rött, blått, guld) och guldstrålar med vit kontur på blå botten. Små metallstjärnor äro med stift fästa i dorsalen. Ovanför glorian äro målade röda rosor och ett hjärta. Baldakinens skurna ornament målade i guld, blått och något rött. Maria är framställd som den apokalyptiska kvinnan, stående på månskäran. Postamenten i baldakinens hörn torde ha varit avsedda för små statyetter. Spår på dorsalen antyda, att 2-ledade dörrar urspr. funnits, varigenom »skåpet» kunnat tillslutas. Svenskt arbete från 1400-s slut. Bildens H 182, dorsalens 235.³

¹ Se härom t. ex. STEN KARLING, Medeltida träskulptur i Estland, Sthlm, Gbg 1946, s. 16 ff. — C. R. AF UGGLAS sammanställer i Gotlands medeltida träskulptur (1915, s. 224, not 7) Knutbykrucifixet med två åländska krucifix från 1200-t:s senare del. Men likheterna begränsa sig i själva verket till de av Karling påpekade drag, som äro kännetecknande för *typen*.

² Förebilden har i så fall varit av samma typ som triumfkrucifixen i Ununge (s. 496) och Viksta (Uppl.), båda från 1200-t. En karakteristisk detalj, gemensam för korsen till dessa tre triumfkrucifix, är de små skulpterade treflikiga bladen på omse sidor om ändplattorna. Märk, hur mjukt Unungekorsets blad följa ändplattans kontur, medan bladen på Knutbykorsets stå stelt rätt upp. Knutbykorsets ändplattor äro f.ö. av en i Sverige mycket ovanlig, men i Norge desto vanligare typ. Krucifixets ansiktstyp återfinnes bl. a. hos några skulpturer i Ulföns kapell, Ång., som icke kunna vara äldre än 1400-t:s förra del.

³ Kantor R. PILSTRÖM har gjort en intressant iakttagelse: Under det att baldakinens undersida, som har formen av ett fyrdelat valv, på två kappor är klädd med ny papp (från konserveringen 1925) och på en tredje — den framåtvända — med målad väv, är den fjärde kappan klädd med fullskrivet pergament, som visat sig vara en sida ur ett breviarium från 1200-t. (medd. av fil. dr TONI SCHMID).

Fig. 343. S. Martin, 1400-ts slut.
Foto Upps. utst. 1918. S. 324.

Holzskulptur des Hlg. Martin, Ende des 15. Jahrhdts. Painted wooden figure of St. Martin, late 15th cent.

Fig. 344. Madonnabild, 1400-ts slut.
Foto Alfred Nilson 1925. S. 322.

Madonna, Ende des 15. Jahrhdts. Painted wooden figure of the Madonna, late 15th cent.

S. Martin,¹ fig. 343, kyrkans skyddspatron. Trästaty. Som vanligt är han framställd i det ögonblick, då han står i begrepp att skära sönder sin mantel för att dela den med en tiggare; svärdet har han hållit i den lyfta högra handen. Vål bibehållen medeltida polykromi: mössa med blå kulle och uppviken, förgylld kant med en bård i guld, rött och grönt; förgylld och försilvrad rustning med konturteckning i svart; gyllne mantel med blått foder. Dorsalen är röd med guldschabloner. Gyllne gloria med svart kärna; i guldets är inpressad en inskr. med minuskler: SANCTUS MARTINUS. Baldakinens ornament guld, rött, blått. Under småbaldakinerna utmed dorsalens sidor fyra målade helgonbilder: t. v. Barbara med tornet (överst) och Gertrud med kyrkomodellen, t. h. Birgitta med bok (överst) och Katarina av Vadstena med hinden vid sina fötter och en lampa med tre eldslågor i handen, båda i nunnedräkt, snarast clarissornas. Baldakinen har haft ett krön av fialer. Troligen svenskt arbete från slutet av 1400-t. Bildens H 128, dorsalens (med fialer) 236.

Samtliga medeltida träskulpturer konserverades 1925 av Alfr. Nilson. De murade plintar, på vilka helgonskåpen nu äro uppställda, äro från samma år.

PREDIKSTOL Predikstol (fig. 345) marmorerad i rödbrunt med skurna, förgyllda ornament (urspr. färg, framtagen 1925 genom avlägsnandet av vit marmorering från 1838 och 1874). Å ett band, som bäres av flygande änglabarn under ljudtaket, läses: »ÄHRA WARE GUD I HÖGDEN». Nuv. raka trapppräcke från 1925; tidigare var trappan svängd och intill 1874 försedd med en dörr med överstycke märkt »A⁰ 1707». Predikstolen stod då (intill 1925) vid Ö mittpelaren. Enligt ST. PROT. och RÄK. beställdes den 1706 av »Bilthuggaren Mester Joachim LütkenSchwager»² och kostade 900 daler kmt. Den är en starkt för-
 TIMGLAS enklad kopia av Burchard Prechts predikstol i Stockholms storkyrka. — Timglasets i mässingsställ på stativ av förgyllt trä inköptes 1792.

BÄNKAR Slutna bänkar, förfärdigade 1706—07 av Knutby-snickarna Per Classon i Glugga och Erich Ersson i Silkeskällan, iståndsattes och gjordes rymligare 1925. Nuv. rödbruna färg är den urspr. (förnyad? 1757), framtagen 1925 genom avlägsnande av vit övermålning och därunder blågrå färg. — Nummertavlor, par, i ramar med skurna och förgyllda ornament och gröna palmblad. 1746 (inskr.). H 92. Sattes 1925 på svarvade fötter.

NUMMERTAVLOR 1926 erhöill kyrkan nytt orgelverk, varvid $\frac{1}{4}$ av de gamla piporna användes och utgöra $\frac{1}{5}$ i den nya orgeln. — Föreg. orgel var byggd 1838 av G. Andersson, Stockholm. Orgelfasaden, som vid ombyggnaden 1925 bibehölls, utfördes efter en av ÖIÄ lämnad ritning av C. G. Blom-Carlsson (s. 250, not 3). — I klockstapeln fanns en väderlåda av ek från en äldre orgel (nu dep. i S.H.M., inv.nr 24.567). Primitiv konstruktion, som torde

¹ UPPS. UTST. KAT. nr 181.

² Mästare i Stockholm. Har även utfört predikstolarna i Länna (1697—98) och Vassunda (1708, uppsatt 1716). Lännapredikstolen visar, att LütkenSchwager hade utbildning i den nymodiga Prechtska ornamentiken, men är f. ö. helt traditionellt uppbyggd (se Sv. K. Uppl. bd II, fig. 315); predikstolarna i Knutby och Vassunda, som sinsemellan äro mycket lika, ansluta sig ej blott i ornamentiken utan även i formen till Prechts predikstolar (närmast den i Storkyrkan). LütkenSchwager är ej upptagen bland Prechts gesäller och lärgossar (ROOSVAL, Hovbildhuggaren Burchard Precht, Sthlm 1905, bil. IV).

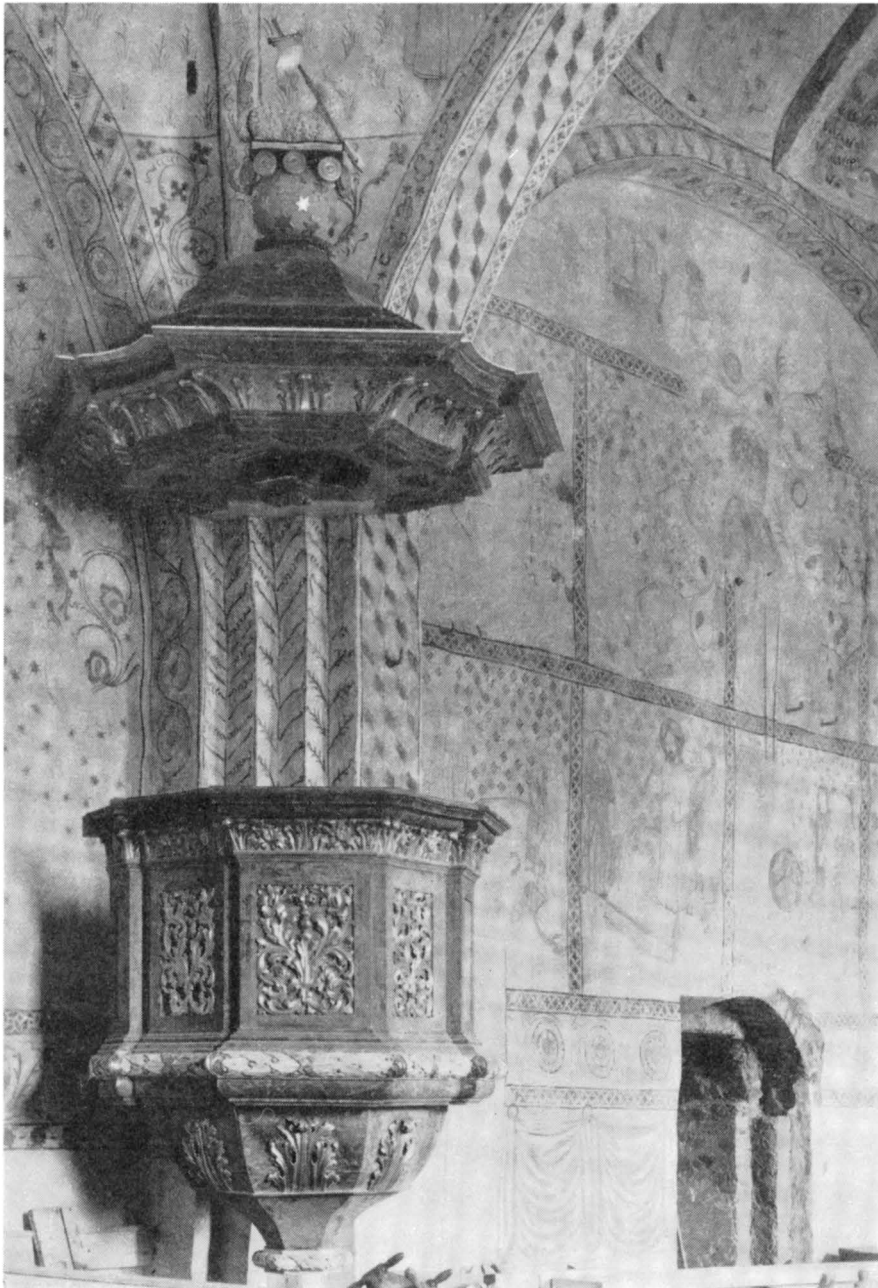

Fig. 345. Predikstol från 1706 av Joachim Lütkenswager. Foto Alfred Nilson 1926. S. 324. .
Kanzel 1706. Pulpit, 2706.

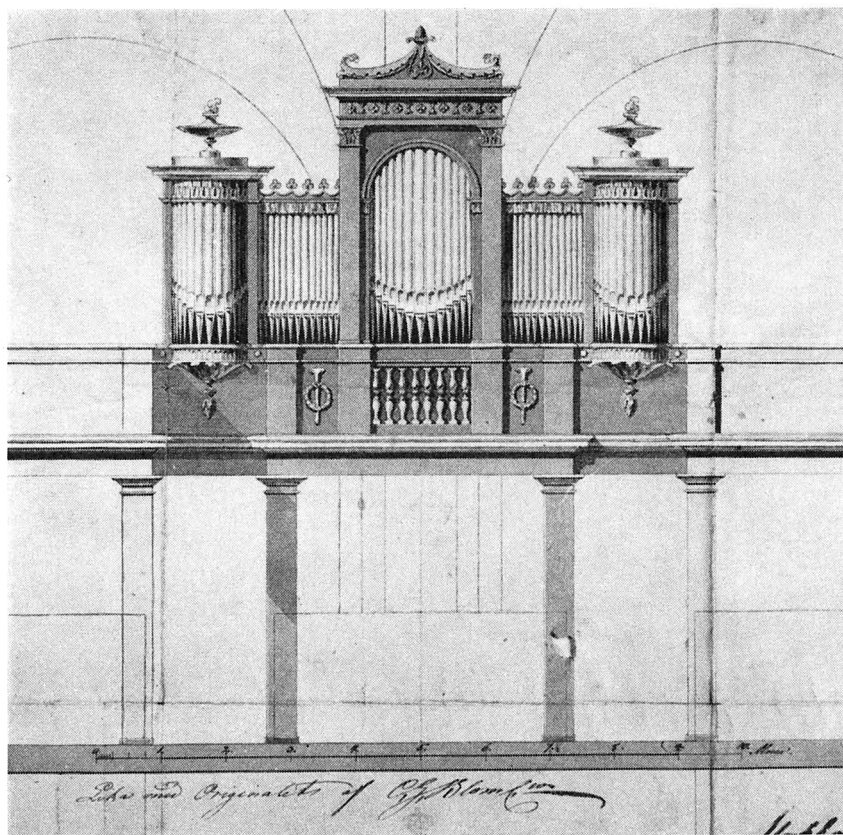

Fig. 346. Ritning till orgelfasad 1838 av C. G. Blom Carlsson. Lavering i BSt. S. 326.
Lavierte Zeichnung zur Orgelfassade 1838. The organ-front, 1838. From a line and wash drawing.

LÄKTARE

kunna dateras till 1400-ts sista fjärdedel.¹ För att täta väderkistan har man använt handskrifter på pergament med röda initialer av majuskeltyp.² Enligt INV. 1636 funnos då 24 stora och 7 små orgelpipor, som torde ha tillhört denna orgel. — Läktaren upptog 1746 troligen endast NV valvet (st. PROT.) och var då något högre placerad än nu. Det är antagligen spåret efter en av de bärande bjälkarna, som synes på trapphusets Ö mur. 1754 vidgades läktaren, så att den kom att sträcka sig tvärs över kyrkans V del. Den nådde då fram till den V fripelaren. I samband med orgelns anskaffande 1838 skedde en fullständig ombyggnad även av läktaren. Enligt en första, icke utförd ritning av Blom Carlsson skulle V fripelaren helt kringbyggas och en del ornament och orgelpipor placeras framför den. Sedan modifierades förslaget, orgeln placerades längre

¹ Enligt meddelande av fil. kand. L. M. HOLMBÄCK.

² Remsor av ett breviarium från 1400-t. enl. fil. dr TONI SCHMID.

Fig. 347. Dopfund från senare hälften av 1200-t. Foto 1947. S. 327.
Taufstein aus der 2. Hälfte des 13. Jahrhunderts. Font, late 13th cent.

bak och läktarens mittparti indrogs (fig. 346). 1925 kapades de sålunda uppkomna, framskjutande flyglarna, den dubbelarmade läktartrappan ersattes av en enkeltrappa i SV hörnet, och den urspr. vita färgen byttes mot rödbrun marmorering.

Dopfund (fig. 347) av gotländsk kalksten, utan uttömningshål. Den 16-sidiga cuppan DOPREDSKAP är ornerad med gotiskt masverk i låg relief. Gotländskt arbete från c. 1250—80 (J. ROOSVAL). H 112. Yttre Diam. 96, inre 79.

Dopängel (fig. 363) av skulpterat och polykromerat trä. 1730-talet. Nuv. målning urspr., framtagen 1925. Dopstället har enligt »Knutby kyrkas märkvärdigheter» (K I: 1)

Fig. 348. Dopskål från 1600-ts mitt av Abraham Kiettner, Stockholm. Foto Upps.
UTST. 1918.

Taufbecken aus der Mitte des 17. Jahrhunderts. Baptismal bowl, mid-17th cent.

burit inskr. »JESU FIDUCIA EST HABENDA» (= Jesu nåd bör förvärfvas) och är en gåva av pastorsadjunkten *Johan Fredrich Hofman*.¹ H 102,5.

Dopskål av silver² (fig. 348). I botten äro Bure- och Bondevapnen graverade jämte givarnas initialer IB — MB. (*Jonas Bure — Märta Bonde*, se släkttavlan s. 381). Stpl: öppen krona samt monogrammet AK (= Abraham Kiettner, mästare i Stockholm 1636—1669). Troligen skänkt 1656—59 (tillägg till Inv. 1656). L 28, B (utan handtagen) 23 cm.

¹ Student 1727, prästvigd 1734, var 1739 pastorsadjunkt i Knutby och Faringe (ansökan bland Stockholms konsistoriums handl., Stockholms stadsarkiv), † 1743. Se även Stockholms nations matrikel i Uppsala.

² Upps. utst. kat. nr 561.

Fig. 349 a—b. Kalk och kanna av Gustaf Staffhell d. ä., Stockholm. 1747. Foto 1947. S. 329.
 Kelch und Kanne, 1747. Chalice and wine ewer, 1747.

Kalk (fig. 349 a), paten och kanna (fig. 349 b) av silver, med i låg relief behandlade ornament. Stplr: GS (= Gustaf Staffhell d. ä.¹, mästare 1714—55), Stockholms stadsstpl och årsbokstaven I (= 1747); åldermansranka. På kannan dessutom en rund otydlig stpl. Materialet togs från »the 2^{ne} Kalkarne och kannan, som uti samma inventario finnas upptagne» (inv. 1750). Inskr.: »KNUTBY KYRCKIA 1747». Kalkens H 27,5, kannans 33,5.

Sockenbudstyg av silver (fig. 350). Kalk (H 17,5) med vinbehållare i skaftet; paten med fastskruvad oblatask. Omgjort 1683 (RÄK.). Stplr: Uppsala silverstämpel och

¹ Guldsmedsstämpeln är åtminstone mycket lik UPMARK nr 477, även om man ej vågar säga att den är identisk därmed.

NATTVARDS-
KÄRL

Fig. 350. Sockenbudstyg av silver, omgjort 1683 av Claes Reyman, Uppsala.
Foto 1947. S. 329.

Kelch, mit Weinbehälter kombiniert, als Reisekelch. 1683 verändert. Chalice and wine ewer combined, used for parish visits. 1683 renewed.

CRM (= Claes Reyman, mästare i Uppsala, dokumentariskt känd från åren 1690—95¹).
H. 17.

Oblataskar. 1. Fig. 351.² Försilvrad koppar. Oval, med kraftigt driven ornering: på locket putti, runt livet tulpanornamentik. Omkr. 1660—70. Given av Beata Ikorn³ mellan 1659 och 1676 (tillägg till INV. 1656). 13 × 11. — 2. Fig. 352.⁴ Silver. Oval, slät, med ledat handtag på locket. Bär initialerna DW—MC.⁵ Stplr: P (= 1703), Stockholms

¹ Se N. ÅLENIUS i UPPLAND 1945, s. 49. Stämpeln förekommer ej hos UPMARK. — Jfr s. 253 och 371.

² UPPS. UTST. KAT. nr 963.

³ Se s. 332 not 4.

⁴ UPPS. UTST. KAT. nr 508.

⁵ DIDRIK WRANGEL (f. 1637, president i bergskollegium, kungl. råd, † 1706) g. m. MAGDALENA CLERCK (levde ännu 1715). Presidenten Wrangel inköpte 1697 Björkö gård i Knutby sn.

Fig. 351. Oblatask skänkt mellan 1659
—76. Foto 1947. S. 330

Oblatenbüchse, Stif- Wafer-box, presented
tung zwischen 1659 between 1659 and
und 1676. 1676.

Fig. 352. Oblatask av Peter Henning, Stock-
holm, 1703. Foto 1947. S. 330

Oblatenbüchse, 1703. Wafer-box, 1703.

Fig. 353. Brudkrona, förvärvat till
kyrkan 1768. Foto 1947. S. 332

Brautkrone, erwor- Bridal crown, ac-
ben 1768. quired 1768.

BRUDKRONA

LJUSRED-
SKAP

Fig. 354. Ljusstake av »paje», skänkt 1676. Foto UPPS. UTST. 1918. S. 333.

Leuchter aus Weissmetall, Stiftung von 1676.	Candlestick, white metal, presented 1676.
---	---

stadsstpl, monogrammet PH (= Petter Henning, mästare 1688—1714 (1735); åldermansranka. Förärad av grevinnan Malin Clerck på Björkö (s. 330, not 5) år 1706. 18,2 × 14,5. — 3. Förgyllt silver. Rund, flat; locket graverat med frukt- och bladornament. Stplr saknas, men åldermansranka finnes. 1600-ts mitt. Skänkt av lagman Watrang¹ 1747. Diam. 5. Användes till sockenbud.

Dessutom en silverkanna från 1849 av Nils Wendelius, Uppsala (mästare 1824, † 1857) och en silverpokal med lock från 1908 (gåva 1938).

Brudkrona (fig. 353) av delvis förgyllt silver (?) med blå och vita slipade stenar. Kom till kyrkan genom prostinnan Margareta Troilia² och inlöstes från henne av församlingen troligen 1768. H 7,6.

INV. 1636 upptager ett »Eldh Kaar», i INV. 1766 kallat »Ett gammalt rökelse kar af malm». Såldes 1769, samtidigt med »1 st. gammal värja».

Ljuskronor av malm el. mässing. 1. 8 ljusarmar. Mittstaven krönes av en sittande, lurblåsande ängel; dess ena hand genomborrad för ett attribut, som nu saknas. 1600-t. H 68. — 2. 16 ljusarmar i två rader och lika många prydnadsarmar, avslutade av stora blomkalkar. Musselformade ljusmanschetter. Mittstaven krönes av en Bacchusfigur med druvklase och bågare i händerna, sittande grensle över en tunna. Kronan är enligt inskr. skänkt 1692 av fru Anna

Christersdotter Sparre³ till Björkö, men är säkert äldre och har väl tidigare hängt på Björkö herrgård. H 86. — 3. 8 ljusarmar med små »pyramider». Staven krönes av en svävande ängel och avslutas nedtill med ett klot, å vilket äro graverade Svinhufvudska och Ikornska vapnen jämte inskr.: »ANNO 1694 CHRISTER SVINHUVU BEATA ECKORN.»⁴ H 56. — 4. 10 pyramidförsedda ljusarmar. Mittstaven krönes av en manlig figur, som rider på en fågel och i ena handen bär elden — den andra har burit ett nu förlorat attribut.⁵ Enligt inskr. skänkt 1731 av brukspatronen Peter Lagerholm och hans fru, Christina Gangia,⁶ men är säkerligen äldre. H 83.

¹ CARL WATRANG, lagman i Södermanland, † 1749. Innehade bl. a. Björkö. Se släkttavlan s. 381.

² F. 1705, † 1774. Syster till ärkebiskop Sam. Troilius. G. m. 1. Dir. Carl Wiense; 2. Prosten Eric Beckman, kh. i Knutby 1738—49; 3. Prosten Johan Helledaj, kh. i Knutby 1750—64.

³ Av Tomtasläkten, se släkttavlan s. 383. Namnet Sparre har hon tydligen tagit på grund av spararna i sitt fädernevapen.

⁴ CHRISTER SVINHUVUD, f. 1641, levde utan tjänst, † 1694, g. m. Beata Ikorn, levde ännu 1696. Hon hade i sitt föregående gifte med Johan Dusensköld (se nedan s. 336) erhållit gården Gafvel.

⁵ Krönfiguren skall trol. föreställa Jupiter. Jfr S. ERIXON, Mässing, Sthlm 1943, fig. 57, s. 78.

⁶ PETER LAGERHOLM, † 1742, ägde Velnora bruk och Tarfs gård. G. m. CHRISTINA GANGIA, f. 1680,

Ljuskronor, ett par i empirestil i form av hängande fyrfat av koppar, med mässingsbeslag och 6 ljusarmar vardera. Inköpta 1816. H 85.

Ljusarmar. 1. Trearmad. Driven och punsad mässingsplåt. Given av Christer Svinhufvud¹ 1685 (tillägg till INV. 1656). Reparerad 1925. L 56. — 2. Tvåpipig. Gjuten mässing. Väggbuckla med utstickande hand, vari armen är påhakad. Given av »Sahl. Jöns Biorssons Änkia» 1693. En vidfäst plåt bär inskr.: B:F:M/J:B:B/² K:L:D:B 1693. Reparerad 1925. L 33.

Ljusstakar. 1. Par. Drivet silver (tulpanornamentik) Stpl: krönt monogram CPB (ägarestämpel). Givna av Presidenten Didrik Wrangel³ år 1700. 1600-ts slut (kulfötterna senare). H 35. — 2. Fig. 354.⁴ Par. Driven, försilvrad koppar (»paje»). Blad- och blomornament. Å vidfästa sköldar Svinhufvud- och Ikornvapnen jämte initialerna CHS och BED sammanslingrade i två grupper.⁵ »Liusastakar af paje från Gafwel 1676» (INV.). H 61. — Dessutom bl. a. armstakar av silver i modern rokokimitation, skänkta 1938, och ljusstakar av smitt järn, förfärdigade 1926 av Knutbysmeden V. Wallén.

Bland textilier må nämnas:

TEXTILIER

Korkåpa, fig. 355. Gul linnedamast (1600-ts början). Clipeus och bård av nu gråviolett sidendamast (1600-ts slut). Urspr. röd silkesfrans. Spänne av förgylld mässing med bågskjutande amoriner. Tyget i kåpan, som är mycket skarvat och icke har räckt till clipeus och bård, har tydligen förut varit använt till något annat ändamål. H 132. Tyget (fig. 356), förmodligen även spännet, skänktes 1685 av Carl Philp på Ekeby⁶ (INV. 1692). — Mässhakar av röd, resp. svart sammet, inköpta 1802 och 1804. — Kalkkläden av svart, resp. vit sidensarge, inköpta 1777, resp. 1802. Renoverade 1925. — Bokpall av silverbrokad med pålagt kors. Gåva 1708 av grevinnan Malin Clerck.⁷

Håvar. 1. Silverbrokad med broderade blommor i guld och grönt. Inom lagerkrans krönt spegelmonogram EA⁸ och runt kanten »DEN 12 FEBRVARI ANNO 1704». Renoverad av Libraria 1926. Det svarvade, grönmålade skaftet med fäste för en håvklocka är ej urspr., utan har antagligen tillhört en äldre håv. Det rätta skaftet med beslag av förgylld mässing, vari fäste för två klockor, apterades 1922 av misstag till en ny håv.

† 1762. Hon hade förut varit gift med lektorn, sedermera kyrkoherden i Fellingsbro, PETRUS HÄGELBERG; en son i detta gifte var ERIC H., se s. 315. Uppgifterna hämtade ur J. HELLEDALJ, Likpredikan öfver Christina Gangia, De rättfärdigas segersång öfver döden, 1762.

¹ Se s. 332 not 4.

² BeFallningsMan Jöns Björnsson Bolin, på Björkö, † 1693 och hans hustru.

³ Se s. 330 not 5.

⁴ UPPS. UTST. KAT. nr 628.

⁵ Christer Svinhufvud — Beata EriksDotter Ikorn (el. Eckorn). Se s. 332 not 4.

⁶ CARL PHILP till Ekeby och Uddenäs, kapten-löjtnant vid Västmanl. regemente, † 1714. G. m. Catharina Bergsköld, † 1703. Se släkttavlan s. 382.

⁷ Se s. 330 not 5.

⁸ ELISABET ADLERHELM, f. 1677, † 1710. År 1706 g. m. landshövdingen Otto Magnus Wolffelt. Hon vistades i början av 1700-t. hos sin moster, grevinnan Wrangel på Björkö (se s. 330 not 5). Den 12 febr. 1704 var tacksägelsegudstjänst påbjuden med anledning av att man trodde krigets utgång avgjord. Tydligen var det vid detta tillfälle håven skänktes. (Medd. av kyrkoherde BRUSEWITZ.)

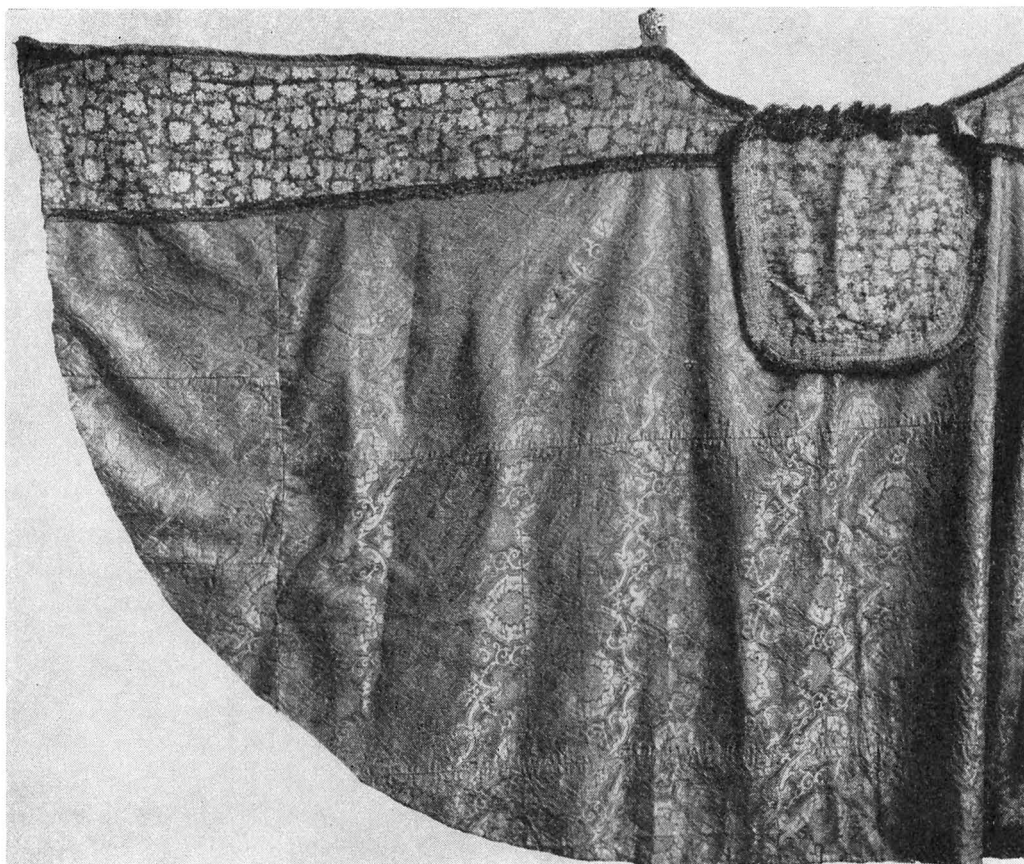

Fig. 355. Korkåpa, skänkt 1685. Foto Pietas 1920. S. 333.
Messgewand, Stiftung von 1685. Cope, presented 1685.

Klockorna förvaras nu lösa. Håven jämte det grönmålade skaftet hittades vid restaureringen 1925 under altaret. — 2. Svart sammet. Inköpt före 1789.

1942 tillkom en mässhake av vitt siden med grönt kors (Libraria). Ett antependium komponerat av textilkonstnärinnan Elisabeth Weixlgärtner-Söderberg är under arbete.

Inv. 1829 upptager en 1780 inköpt »Kyrkoväktare Kappräck af brunt kläde med röda uppslag och försilfrad bricka.» På brickan var graverat: »MATH. 26:41: WAKER OCH BEDER ATT I FALLEN ICKE UTI FRESTELSE.» Samma INV. nämner, likaledes för sista gången, kyrkovaktarespöet. — En »ostaltareduuk» (INV. 1656, se s. 320).

VOTIV-
SKEPP

Votivskepp, fragmentariskt (fig. 357). Skeppet omnämnes 1771 i »Knutby kyrkas märkvärdigheter» (S 48 i UB) såsom »ett skepp af trä med alt tillbehör bakom altaret».

Fig. 356. Detalj av tyget i korkåpan fig. 355. 1600-ts början. Foto Pietas 1920. S. 333.

Detail des Gewandes von Abb. 355 mit dafür verwendeten Material aus dem Anfang des 17. Jahrhunderts.

Detail of the early 17th cent. material used for the cope in fig. 355.

Det är ett stort örlogsfartyg (regalskepp, första rangs skepp) från 1600-talets mitt med kanoner på tre däck (på modellen 50 stycken),¹ kravellbyggt på spant med fem bärg-hult, placerade två, två och ett, samt har vit botten med vågformig vattenlinje. På namnbrädan står: K. DAVIDÄRM:N; på bottenens styrbordsida förut: . . . prydingh . . . skiep aff D:K: (= givaren). Skeppets L i vattenlinjen 72, H vid aktern 42.² Skeppet insändes på 1920-t. till Sr. H. M., men visade sig alltför bristfälligt att kunna repareras. Nu i Mus. f. nord. forns., Uppsala (inv.nr B 1468).

Runstensfragment³ av rödaktig granit, funnet 1943 vid Burvik och samma år placerat i kyrkans kor. — L 60, B 40, Tj. 11. RUNSTENS-
FRAGMENT

Gravstenar av grå kalksten. 1. Över kyrkoherden Peder Olai Knoge och hans hustru (döda 1655). — 2. Över kyrkoherden Johan Kempe († 1658). — 3—4. Den ena med Burevapnet och initialerna IB, den andra med Bondevapnet och MB (Jonas Bure GRAVSTENAR

¹ Regalskeppen förde 80—100 kanoner.

² Bestämningen av skeppet utförd av kapten Sam Svensson, Statens Sjöhistoriska Museum.

³ WESSÉN-JANSSON, Sveriges runinskrifter VII: 2: 1—2, Uppsala 1946, nr 591 och Pl. 136.

Fig. 357. Spillra av votivskepp från 1600-ts mitt. Foto H. Andersson 1932. S. 334.
 Reste eines Votivschiffes, Mitte des 17. Jahrhds. Remains of votive ship, mid-17th cent.

— Märta Bonde. Se släkttavlan s. 381). Stenarna flyttades 1925 vid korgolvets justering något åt V. De murade gravvalven därunder befunnos vid då företagen undersökning fyllda med sten. En del sten borttogs och några förut på vinden förvarade, illa åtgångna rester av kopparlikkistor, varav en med årtalet 1665, nedlades i stället. — 5—6. Den ena med Wrangelska, den andra med Clerckska vapnet. Inskr. (som läses över båda stenarna): »DIDRICH WRANGELL MAGDALENA CLERK ANNO 1706» (se s. 330 not 5). — 7. Över fru Margareta Olofsdotter Troilia (se s. 332 not 2) och hennes män i andra och tredje giftet, prostarna Erik Beckman och Johan Helledaj.

BEGRAV-
NINGSVAPEN

På väggarna hänga 11 begravningsvapen av skulpterat, krederat och målat trä, alla utom ett försedda med bärstång (fig. 358):¹ 1. Över majoren Johan Dusensköld

¹ Samtliga inskr. återgivas fullständigt, men med delvis moderniserad stavning, av KLINGSPOR s. 53. I några fall, som angivas i noter nedan, avviker hans tolkning från föreliggande arbete (där kontroll givetvis företagits under hänsyn härtill). ELGENSTIERNAN ansluter sig helt till KLINGSPORS tolkning, som i sin tur i huvudsak synes återgå på INV. 1829. Sedan kontroll i kyrkan ägt rum (1945) jämfördes resultaten med PERINGSKIÖLDS återgivande av inskrifterna (PER. MON. II [nr] 160), varvid det visade sig, att läsningarna med ett enda undantag stämde. PERINGSKIÖLD — eller hans sagesman — synes ha besökt kyrkan något av de sista åren på 1600-t. Den yngsta inskr. han återger, Svinhufvuds, bär dödsåret 1694. De båda Bureska vapnen med dödsåren 1680 och 1686 har han av någon anledning förbigått. De väldiga och praktfulla vapen, som uppsatts till minne av två medlemmar av släkten Wrangel, med dödsåren 1700 och 1706, skulle han knappt ha kunnat undgå att se, om de funnits i kyrkan vid hans

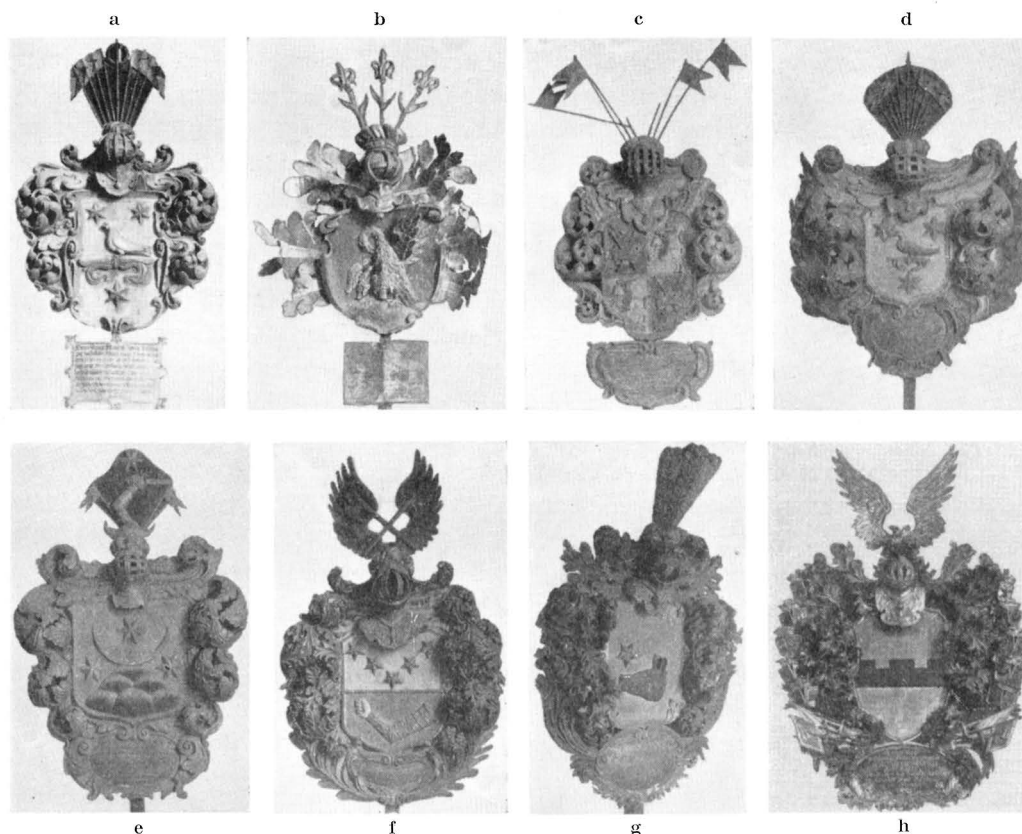

Fig. 358. Begravningsvapen. a. Johan Dusensköld († 1659). — b. Stanislaus Zahorsky († 1662). — c. Vasilius Buturlin († 1665). — d. Carl Dusensköld († 1676). — e. Andreas Bergsköld († 1676). — f. Filip Bure († 1680). — g. Christer Svinhufvud († 1694). — h. Reinhold Wrangel († 1700). — a—g foto 1913, h foto 1947. S. 336.

Begräbnisschilde mit den Wappen verschiedener in der Kirche begrabener Mitglieder vornehmer Familien.

Hatchments bearing the arms of various nobles buried in the church.

till Gafvel m. m., f. 1626, † i Kurland $\frac{8}{2}$ 1659. H (utan inskr.tavlan, som är av plåt) c. 130. — 2. Över översten Stanislaus Zahorsky, † på Björkö gård [5] jan. [1662].¹

besök. I PER. MON.II finnas ej blott inskr. återgivna, utan även vapnen utförligt beskrivna. Även S 48 i UB, vars avskrifter med säkerhet äro utförda på platsen (1771), överensstämmer med vår läsning utom i två fall: Carl Dusenskölds födelseår uppges vara 1657 och Reinhold Wrangels födelseår utelämnas.

¹ Inskr. är nu mycket mörknad, så att endast vissa ord kunna tydas, däribland namnet, men den lästes av ERICHS 1913 och finnes även i PER. MON.II. KLINGSPOR tyder dödsåret som 1665, så även RADLOFF, som i detta fall ej hänvisar till ngn matrikel. Men såväl ERICHS som PER. MON.II ha 1662. Vapnet, en pelikan med ungar, beskrives närmare av KLINGSPOR. Överste ZAHORSKY, som var polsk adelsman,

Såväl det omgivande lövverket som inskr.tavlan är av plåt. H (utan inskr.tavla) c. 120. — 3. Över överstelöjtnanten Wasilius B[utur]lin till Björkö m. m., f. $10/10$ 1600,¹ † $21/11$ 1665. H c. 190. — 4. Över Carl Dusensköld till Gafvel m. m., f. $25/2$ 1652,² † $23/6$ 1676. H c. 140. — 5. Över överjägmästaren Andreas Bergsköld till Björkö m. m., f. $16/7$ 1645, † $19/3$ 1676.³ H c. 165. — 6. Över fänriken Philip Bure till Burvik m. m., f. $15/9$ 1659, † $15/9$ 1680. H c. 200. — 7. Över assessorn i reduktionskollegium Jonas Bure till Burvik m. m., f. $25/9$ 1615, † $8/12$ 1686.⁴ H 165. — 8. Över Christer Svinhufvud till Gafvel m. m. (se s. 332 not 4) f. $10/3$ 1641, † $16/4$ 1694. H c. 200. — 9. Över Reinhold Wrangel, »Kongl. Majjt:s Tro Tienare och Lijfdrabant», f. i Reval 1673 »och blef slaagen i dhen vidt Berömdha Bataljen för Narva staad, An^o 1700 d:20. Novemb^r». Vapnet omgives av hans anor.⁵ H c. 250. — 10. Över presidenten i bergskollegium greve Didrik Wrangel [till Björkö] f. $12/3$ 1637, † $15/2$ 1706. H c. 260. — 11. Över Gustaf Bure, »Capitein af Ammiralitetet», f. 1651, † $2/10$ 1728 på Burviks gård. H c. 225.

Utom de vapen man ännu kan se bland valvmålningarna nämner och avbildar RHEZELIUS flera på muren målade vapen, vilka väl få betraktas som ett slags minnestavlor. De ha samtliga den form på skölden, som var vanlig på 1500-t. och i början av 1600-t. På Ö muren, »å södersidan ower Altaret», var Tomtasläktens vapen (fig. 336 f) i en något annan form än den vanliga målat till minne av Knut Bengtssons på Söderby söner⁶, Knut Knutsson, † 1584, och Johan Knutsson, † 1587, »hulke äre i sin Vngdom afsompned». Då RHEZELIUS tillägger Knut Bengtsson säteriet Söderby (Ekeby) torde han dock vara fel underrättad. Denne ägde i själva verket Björkö i Knutby sn (ALMQUIST, Frälsegodsen, s. 552). Att han även ägt Söderby är i varje fall obestyrkt. »På nore sijdan om

återfinnes ej i svenska arméns rullor. Enl. en odat. ansökan om pension, ställd till drottning Kristina, hade han i 18 år tjänat i Sveriges allierades krigsmakt. Han hade deltagit i 30-åriga kriget på svensk sida och åberopar Gustaf Horns och andra »högre och lägre officerares» vittnesbörd. Genom fångenskap och andra olyckor hade han sedan kommit på obestånd och ansökte nu om samma pension som sina kamrater av samma grad. Han tycks också ha erhållit pensionen, men sedan blivit fråntagen densamma, ty något av sina sista levnadsår sände han en böneskrift (odat.) härom till konungen. (Militaria: ansökningar och meritförteckningar, Z, ms i RA). På Björkö gård, där han dog, vistades han tydligen som gäst.

¹ Enligt KLINGSPOR $16/10$ detta år. VASILII BUTTERLIN var en rysk adelsman, som tillfångatagits av svenskarna 1614 och sedan gick i svensk tjänst. Naturaliserad 1651. G. m. ANNA CHRISTERSDOTTER av Tomtasläkten (se släkttavlan s. 383).

² Enligt KLINGSPOR $5/2$ detta år. Enligt RADLOFF och S 48 $5/2$ resp. $25/2$ 1657. Levde utan tjänst.

³ Enligt PER. MON. II f. $11/7$ 1645 (detta år det enda ställe, där vår läsning skiljer sig från PERINGSKIÖLDS); enligt KLINGSPOR f. $16/5$ 1645, † $19/3$ 1676.

⁴ Enligt KLINGSPOR f. $23/9$ 1615, † $8/9$ 1686.

⁵ Uppräknade av KLINGSPOR. Fäderneanorna utelämnas eget nog farmoderns, enligt ELGENSTIERNA Beata Wachtmeisters, ättegren och gå i stället ett led längre tillbaka på farfaderns sida. REINHOLD WRANGEL var brorson till presidenten Didrik W. på Björkö och det var väl denne, som ombestyrde begravningsvapnet. Fadern var nämligen död redan 1686.

⁶ Bladet under sparrarna torde vara upptaget från deras farfars mors vapen (se s. 290, jfr släkttavlan s. 383), ehuru det är uppåtvänt som Ulvsparreättens blad.

Fig. 359. Porträtt av kyrkoherden Erik Beckman.
Foto Rolf Lindqvist 1951. S. 339.

Porträt des Pfarrers Erik Beckman, † 1749. Portrait of Vicar Erik Beckman, † 1749.

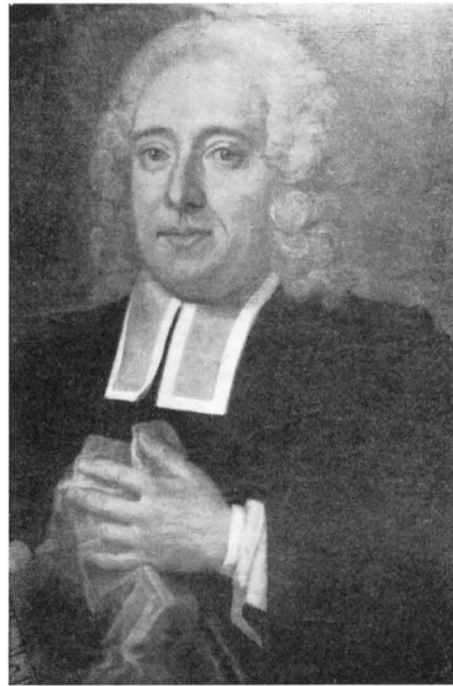

Fig. 360. Porträtt av kyrkoherden Johan Helledaj. Sign. Lorents Pasch. Foto Rolf Lindqvist 1951. S. 339.

Porträt des Pfarrers Johan Helledaj, † 1764, signed by Lorents Pasch d. ä. Portrait of Vicar Johan Helledaj, d. 1764, signed by Lorents Pasch sen.

altaret där frå Bror Anderssons syster ligger» voro Rålamska och Storeska (fig. 336 a) vapnen målade till minne av »Cicela And. Dot:r til Söderby», dotter av ståthållaren Anders Sigfridsson Rålamb i hans andra gifte med Anna Butz eller Store och syster till landshövdingen Bror Andersson Rålamb. Fru Cecilia, som sedan 1613 var änka efter härads­hövdingen Johan Carlsson Månesköld (se släkttavlan s. 382), hade 1615 tillbytt sig Ekeby, även kallat Söderby, i Knutby sn (ej att förväxla med det Philpska säteriet Ekeby i samma socken). Hon levde ännu 1633. — Samma vapen som RHEZELIUS avbildar äro även — med undantag för det Rålamska — avtecknade av PERINGSKIÖLD och NESCHER (fig. 336) De nu försvunna vapnen voro tydligen målade icke i valvet, utan på kyrkmuren, där de inpassats i den äldre utsmyckningen, och förstördes sannolikt vid reparationen 1745.

Tre porträtt i olja av prostarna Eric Beckman, Johan Helledaj och Eric Hartvich.¹

TAVLOR

¹ ERIC BECKMAN, f. 1700, kyrkoherde i Knutby 1738, prost 1744, † 1749. — JOHAN HELLED AJ, f. 1710, kyrkoherde i Knutby 1750, prost 1754, † 1764. — ERIC HARTVICH, f. 1741, kyrkoherde i Knutby 1785, prost 1800, † 1808.

Fig. 361. Kyrkkista från medeltidens slut eller 1500-t. Kulfötterna tillagda på 1600-t. Foto 1947. S. 341.

Schatzkiste (spätmittelalterlich oder 16. Jahrh.); Kugelfüsse im 17. Jahrh. hinzugefügt. Chest for valuables (late mediaeval or 16th cent.). The feet are later additions.

Helledaijs porträtt signerat upptill t. v. »Lorents Pasch pinx[it]». Detta porträtt är alltså utfört av Lorentz Pasch d. ä. (Lorentz Pasch d. y. återkom till Sverige från sina utländska studier först 1766). De båda andra porträtten äro osignerade. Beckmans porträtt är enligt uppgift från Nationalmusei porträttarkiv möjligen utfört av porträtt- och miniatyrmålaren J. J. Streng (1707—63). Dagermått: 78,5×62,5; 78×63,5; 74×59,5. Lösa inskr.tavlor. Beckmans och Helledaijs porträtt ha identiskt lika ramar, säkerligen samtidigt anskaffade, väl av änkan efter båda, Margareta Troilia. Inskriptionerna lyda:

»En skicklig konstnärns hand så Beckman bildat har
Som känd för ära, vett och lärda resor var.
Thess skrifter vitna städs, att han för läran brunnit.
I honom riksdagsmän ett värdigt mönster funnit.»

»Se Helledaijs bild. Han var en hedersman,
Som insigt, lärdom, smak på utländsk bottn wann.
Thess nit för allmänt väl på ständers möten röntes.
För trogen Herransienst han uti döden löntes.»

»Så bildas.Hartvich.dygdens.vän.och.Gudalärans.tolk.
God.rättvis.nitisk.mild.han.saknas.bland.sitt.folk.
Ren.öm.för.sanningen.som.mer.än.guldet.väger.
med.himlen.i.sin.själ.han.även.himlen.äger.»

Fig. 362. Kartusch å altarring från 1769. Årtalet lästes av M. Erichs 1909, men är nu i det närmaste utplånat. Foto 1913. S. 316.

Kartusche von der Altarschranke von 1769. Carved detail of altarrail (1769).

Fig. 363. Dopställ. 1730-talet. Foto A. Lundmark 1926. S. 327.

Fuss des Taufbeckens, ca. 1730. Pedestal for the baptismal bowl, 1730's.

Kopparstick av Ambrosius Hedengran: ett i anledning av Jubelfesten 1693 över Uppsala mötes beslut, ett annat över slaget vid Narva.

Kungatal i samtida förgyllda ramar: Gustaf III:s tal 1771 och 1772; Karl XIII:s 1810.

Karl XII:s bibel (1703) i originalband.

Bland möblerna i sakristian märkas: bord av furu, 1600-talstyp; karmstol med korgflätad sits, 1700-t., och en liknande stol utan karmar; skåp för mässhakarna av furu, 1700-t.; kista (fig. 361) på svarvade kulfötter, med kraftiga vertikala järnbeslag, träet målat grönt, beslagen röda. Kistan såväl beslag som invändiga plåtbeklädnad äro fästade med kraftiga spikar med dekorativt uthamrade huvuden. Kistan köptes 1798 från Fasta kyrka, som då skulle rivas. Kulfötterna torde vara tillagda på 1600-t., men själva kistan är äldre, möjligen senmedeltida. L 143, B 91, H 110. I denna kista står en mindre, järnbeslagen sådan, som sannolikt använts i kyrkan sedan 1738.

Klockorna hänga i stapeln. Storklockan, med vackra akanthusornament, omgöts 1752 av Gerh. Meyer d. y. i Stockholm (inskr.). Diam. 112. Lillklockan, enligt inskr. gjuten 1705 av Gerh. Meyer d. ä. i Stockholm, skänktes till kyrkan 1706 från Burvik.¹ Diam. 80. Å klockans hals och liv Burevapnet med initialerna JB, Bondevapnet med MB, Kaflevapnet med BK och det friherrliga Clerckska vapnet med HHC, samt ytterligare två Burevapen med initialerna I B (Jacob Bure) och G B (Gustaf Bure). Inskr. bl. a.: GUDS HELGA NAMPN TIL ÄHRA/DETTA TECKNE FÖRÄHRA/ WÅRA FÖRÄLDRAR KIÄRA/ KNUTBY KIÖRKA TILL PRYDNA/WY ARFWINGAR MED WYRDNA/ÄFWEN TILL MINNE OCH

¹ En uppgift i UPPLANDS KYRKOR II nr 15, s. 45 att klockan skulle ha överlämnats först 1708 beror på ett misstag.

BIBEL
MÖBLER

KLOCKOR

LYDNA. Det är alltså Jonas Bures och Märta Bondes barn (se släkttavlan s. 381), av vilka dottern Anna Christina var gift med frih. Hans Hansson Clerck och dottern Elisabet med Bengt Kafle, som beställt klockan till moderns begravning.

SAMMANFATTNING

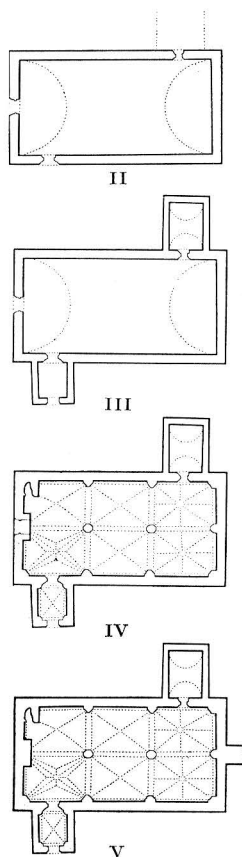

Fig. 364. Kyrkans tillväxt.

Bauphasen Growth of the church.

I. En liten byggnad fanns redan under äldre medeltiden på den nuv. sakristians plats. Vid restaureringen 1925 påträffades där flera golv under varandra. Om här legat ett litet kapell eller en sakristia av sten (trä?) till en senare riven träkyrka, kan nu ej avgöras.

II. Under senare delen av 1200-t. uppfördes en stenkyrka = nuv. långhuset, men med högre och brantare gavelrösten. Smala, kopplade fönster. I S och V spetsbågiga ingångar, den S med profiltegel. Kyrkorummet täcktes av ett trätunnvalv. — Inventarier: dopfont.

III. Sakristia tillbyggdes under 1300- eller 1400-t. och vapenhus sannolikt på 1400-t. Vid mitten av detta århundrade målades kyrkan. Inventarium: altarskåp, triumfkrucifix.

IV. Trätunnvalvet revs och tegelvalv inslogos under 1400-ts sista fjärdedel. Samtidigt ändrades fönstren: av de kopplade fönstren i S muren igensattes ett i varje grupp och det andra vidgades möjligen något. Någon gång mellan 1492 och 1514 — trol. på 1490-t. — målades kyrkan på nytt. Härunder rasade SV valvet, varefter målningsarbetet för en tid nedlades. Det återupptogs med ny arbetskraft på 1510—20-t. Då valvet lagades, igensattes V portalen. — Inventarier: två helgonskåp (Maria och S. Martin), orgel (endast väderlådan bevarad).

V. På 1720-t. omgjordes takstolarna och i samband därmed gjordes röstena lägre. 1745 stor reparation, varvid nya fönster upptogs och de gamla omgjordes, murarna förankrades och strävpelaren mot Ö muren uppfördes. Kyrkan vitkalkades invändigt och rappades utvändigt. — Ny altaruppsats 1769. Predikstol och bänkinredning hade tillkommit redan 1706—07. Kyrksilvret härrör till stor del från 1600—1700-t.

VI. 1838 tillkommo orgel och ny läktare, varvid även två fönster upptogs i V muren. 1872 tillkom nuv. altarring. 1874 ordnades barriärförsedda bänkrum i koret (se fig. 315).

VII. 1925 stor reparation under ledning av ark. Å. Noreen. Värmeledning anlades, golvet omlades, m. m. Valvens och murarnas målningar avtäcktes av A. Nilson. Inredningens nuv. rödbruna färg återgår till stor del på urspr. färg från 1700-t., som då framtog.

ZUSAMMENFASSUNG

I. Schon im frühen Mittelalter stand ein kleines Gebäude an der Stelle der heutigen Sakristei. Bei der Restaurierung von 1925 wurden hier mehrere Fussböden untereinander angetroffen. Ob hier eine kleine Kapelle oder eine Stein- (oder Holz-?) Sakristei, zu einer später niedergerissenen Holzkirche gehörig, gelegen hat, kann heute nicht mehr entschieden werden.

II. In der zweiten Hälfte des 13. Jhts wurde hier eine Steinkirche aufgeführt = die jetzige, aber mit steilerem Giebel. Schmale, gekoppelte Fenster (Abb. 310). Im S. und im W. spitzbogige Eingänge (Abb. 310 A, 312). Der Kirchenraum war mit einem Holztonnengewölbe gedeckt. Inventar: Taufstein (Abb. 347).

III. Die Sakristei wurde im 14. oder 15. und die Vorhalle wahrscheinlich im 15. Jht angebaut. Um die Mitte dieses Jhts. wurde die Kirche ausgemalt. Inventar: Altarschrein (Abb. 339—341), Triumphkreuz (Abb. 342).

IV. Das Holztonnengewölbe wird niedrigerissen und ein Ziegelgewölbe im letzten Viertel des 15. Jhts. geschlagen. Gleichzeitig werden die Fenster geändert: Von den gekuppelten Fenstern im S. wird eines in jeder Gruppe zugemauert und das andere vermutlich etwas erweitert. Irgendwann zwischen 1492 und 1514 — vermutlich in den 90er Jahren des 15. Jhts. — wird die Kirche neu gemalt. Hierbei stürzte das SW-Gewölbe, wonach die Malereiarbeit eine Zeitlang unterbrochen wurde. Im Jahrzehnt 1510—1530 und den darauf folgenden Jahren wurde sie jedoch mit neuen Arbeitskräften wiederaufgenommen. Als das Gewölbe ausgebessert wurde, wurde das Westportal vermauert. — Inventarien: Zwei Heiligenschreine: Maria und St. Martin (Abb. 343—344), Orgel (nur Windlade erhalten).

V. In den 20er Jahren des 18. Jhts. wurden die Dachstühle umgebaut und im Zusammenhang hiermit wurden die Giebel niedriger gestaltet. 1745 grosse Reparatur, wobei neue Fenster ausgebrochen und die alten umgearbeitet wurden, die Mauern wurden verankert und ein Strebepfeiler zur Stütze der Ostmauer aufgeführt. Das Kircheninnere wurde gekalkt und das Äussere verputzt. Neuer Altaraufsatz von 1769. Kanzel (Abb. 345) und Gestühl waren schon 1706—1707 eingerichtet worden. Das Kirchensilber stammt meist aus dem 17. und 18. Jht. (Abb. 348—353).

VI. 1838 kamen Orgel und neue Orgelempore hinzu (Abb. 346), wobei auch zwei Fenster in die Westmauer gebrochen wurden. 1872 entstand der jetzige Altarring. 1874 wurde weitere Bänke im Chor geschaffen (vgl. Abb. 315).

VII. 1925 grosse Reparatur unter Leitung von Architekt Ä. Noreen. Einrichtung von Zentralheizung, Umlegung des Fussbodens usw. Die Gewölbe- und Wandmalereien werden von A. Nilson abgedeckt. Die jetzige rotbraune Farbe der Einrichtung geht grösstenteils auf die ursprüngliche Farbgebung des 18. Jhts. zurück.

SUMMARY

I. During the early Middle Ages, a very small building existed on the site of the present vestry. Restorations in 1925 revealed a number of floors, one under another. It is not known whether there was a small chapel or a vestry of stone (wood?) belonging to a wooden church which was later pulled down.

II. During the second half of the 13th cent., a stone church = the present building, but higher, and with a more steeply-pitched roof, was built. Small windows in pairs. (fig. 310). To S. and W., entrances with pointed arches of bricks (fig. 310 A, 312). The interior provided with a barrel-vault. Fittings: font (fig. 347).

III. Vestry added during 14th or 15th cent., porch probably 15th cent. During the second quarter of that cent., the church was painted. Fittings: reredos (fig. 339—341), rood (fig. 342).

IV. The barrel-vaulting removed and brick vaulting substituted during the last quarter of the 15th cent. At the same time, windows were altered: of the windows in the S. wall, one of every pair was bricked-up and the other widened a little. Sometime between 1492 and 1514 — probably during the 1490's — the interior was re-painted. The S. W. vault however collapsed during the work, and painting stopped for the time being. It started again under new direction during 1510—30. When the vault was repaired, the W. door was bricked-up. — Fittings: one shrine for the Virgin and another for St. Martin (fig. 343—344). Only the wind-chest of the organ now survives.

V. During the 1720's, the beams were renewed, this involving a lower pitch for the roof. Extensive alterations in 1745, at which time new windows were added and the old ones altered, walls were further strengthened and a buttress added to the E. wall. The interior of the church was whitewashed, the exterior plastered. New altarpiece 1769. The pulpit (fig. 345) and pews were installed 1706—7. Most of the silverware is 17th and 18th cent (fig. 348—353).

VI. In 1838, a new organ and gallery installed (fig. 346), and two new windows were put into the W. wall. The present altar-rails date from 1872. In 1874, seating was put into the chancel (see fig. 315).

VII. In 1925, extensive repairs under architect Å. Noreen. Central heating installed, floor renewed etc. Paintings on vaulting and walls revealed by A. Nilson. Most of the present red-brown colouring of the furnishings is due to the 18th cent.

Fig. 364 A. Altaruppsats av Lars Kingren 1769.
Foto Å. Noréen 1924.

Altaraufsatz 1769.

Altarpiece 1769.

Fig. 365. Faringe kyrka och klockstapel från V. Foto B. Gejvall. 1949.
Die Kirche von Faringe und der Glockenstapel von W. Faringe church and bell-tower from W.

FARINGE KYRKA

UPPLAND, STOCKHOLMS LÄN, NÄRDINGHUNDRA HÄRAD
UPPSALA ÄRKESTIFT, NÄRDINGHUNDRA KONTRAKT
ANNEX TILL KNUTBY

Beskrivningen avslutad sept. 1950.

TRYCKTA KÄLLOR: RHEZELIUS¹ s. 18 (vapen m. m. avb.), 125 (kyrkan avb.²). — RADLOFF 2 s. 178. — KLINGSFOR I: 3 s. 29. — UPPLANDS KYRKOR II nr 23, 1948.

HANDSKR. KÄLLOR OCH AVB.-SAML.: KB: ASCHANEUS s. 23; PER. MON. I: [nr] 92, II: [nr] 157 v.; F. h. 34 s. 2 (vapen avb.), 5. — ATA: IHRFORS II: 2 s. 1665; INV. 1829; handl. rör. restaurering 1929; fotos tagna före samma restaurering; karta över kyrkogården 1930. — BSt: Laverad ritning till nytt orgelverk 1844, försedd med påteckning: »Lika lydande med den från orten inkomna av G. L. Larsson upprättade ritning. . .»; uppmättningsritn. m. m. till restaurering 1929 av Dag Melin o. Oscar Törnqvist; arbetsbeskrivning till restaureringsarbete 1929 av Dag Melin; redogörelse för undersökn. av målningarna före deras konservering av J. Österlund 1929; ritning till utökning av orgelfasaden av E. Fant

¹ Under jämförelse med handskriften (F. c. 6) i KB.

² Jfr avb. av Ununge kyrka, RHEZELIUS s. 135. Sannolikt ha dessa båda blivit förväxlade (I. LINDQVIST, Ett observandum vid användningen av Rhezelii Monumenta uplandica, Fornv. 1948 s. 244).

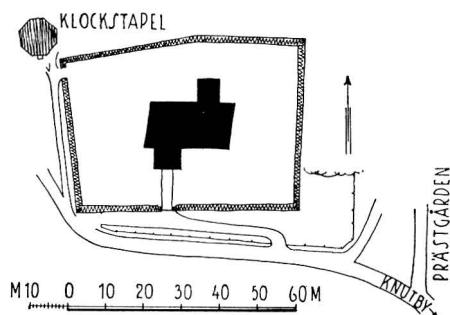

Fig. 366. Situationsplan, skala 1:2000. Uppm. M. Erichs 1926 (gravkapellet i kyrkogårdens NÖ hörn var då ännu ej uppfört.)

Lageplan 1926. Plan of site, 1926.

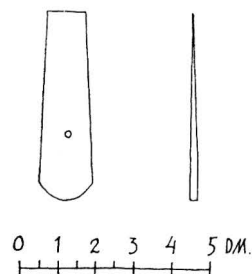

Fig. 367. Kvarsittande spån på en av klockstapelns hjärtstockar, skala 1:20. B. Gejvall delin. 1949. S. 348.

Schindel vom Holzwerk des Glockenstapels. Face and section of wooden tiles on framework of bell-tower.

1943; m. m. — RA: ÖIÄ skr. ²³/₆ 1801 (ang. altaruppsatsen). — LSt: A 13 s. 63 (karta från 1687 av J. Strandman). — UB: NORDIN vol. 39 fol.: 5. Uppbörden 1531, bl. 23;¹ S 48 (klockinskr.).

Av till Domkap. inkomna handlingar förvaras de äldre i ULA under signum E V 76.

KYRKANS ARKIVALIER (i ULA): RÄK. 1631, 1636—52, samt från 1656; st. PROT. 1674—79, 1739—40, 1750—57, samt från 1765; VIS.PROT. 1861 (Knutby: K I: 3); INV. 1636 (med i marginalen tillskrivna anteckningar om gåvor 1630—45), jämte flera senare; strödda anteckningar om kyrka, prästgård och församling, förutvarande komminister, väderleks- och näringsförhållanden m. m., huvudsakligen omfattande tiden 1691—1726 (O I); enstaka anteckningar 1738—58 (K I: 1); »Besiktning på Faringe kyrkas bofälligheter» 1752 (Knutby: O I); auktionsprotokoll (före 1749) över försålda kyrkans tillhörigheter (O I).

Vid kyrkan förvaras jämte övriga yngre arkivalier »Anteckningar till Faringe församlings historia», med talrika arkivutdrag av A. Th. Moström, komminister i Knutby och Faringe 1882—1900.

Före anläggningen av den nya landsväg, som förbinder Hallstavik med Uppsalavägen, låg Faringe kyrka ganska isolerad i skogsbygden i häradets N del. Alltjämt ligger den litet avsidet från stora färdvägen, något hundratal m N därom. Belägen på en stigning i terrängen och höjande sig över kyrkbyns röda hus gör den på avstånd, särskilt när man söderifrån nalkas den på gamla vägen från Almunge och Knutby, ett ståtligare intryck, än dess storlek egentligen motsvarar. Socken nämnes första gången 1287 (se s. 348 not 1).

Det i texten nämnda f. d. säteriet *Ora* samt hemmanen (el. byarna) *Ösby*, *Solvalla*, *Ålsunda*, *Österbol*, *Röklinge* (*Rycklinge*) ligga alla i Faringe sn. Röklinge var under medeltiden säteri, medan Ora på 1500-talet åtminstone tidvis låg under Rungarn i Bladåker som vanligt frälse (ALMQUIST, Frälsegodsens, s. 776, 790).

KYRKOGÅRD OCH KLOCKSTAPEL

KYRKOGÅRD Kyrkogården utvidgades 1854 åt V. I övrigt omlades muren, som saknar avtäckning, på 1700-t., men vilar åtminstone i S på den medeltida murens fot. Huvudingången, mitt framför vapenhuset, omgiven av putsade tegelpelare, anlades 1821.

¹ Härvid lämnades från Faringe: klocka om III Skpd VI lispd, penning pro decimis XX mk 1 öre.

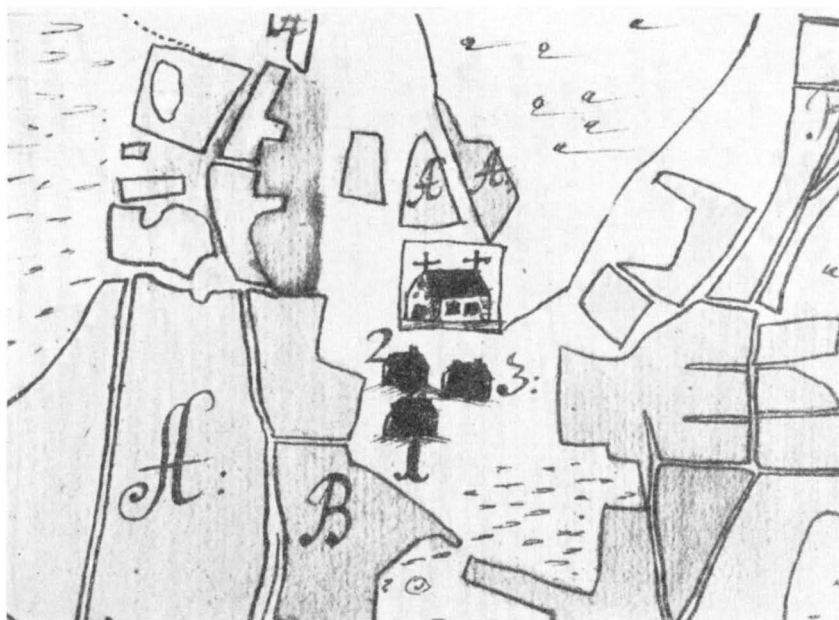

Fig. 368. Karta från 1687 av J. Strandman (LSt).

Karte von J. Strandman von 1687.

Map (1687) showing church and general surroundings.

Därvid revs en stiglucka, som var belägen c. 4 m längre åt Ö, där en stengrund sticker fram under den nuv. muren.¹ En stiglucka i V omnämnes 1793; den revs senast vid kyrkogårdsutvidgningen 1854. 1730 nämnas »begge steglukorna».

I kyrkogårdens NÖ hörn ett begravningskapell efter ritning av Dag Melin (1938).

Utanför kyrkogårdsmuren står den rödfärgade och tjärade klockstapel (fig. 365). Uppförd 1668, då den »windas up späntes» (RÄK.),² och flera gånger reparerad under 1700-t erhöll den 1824 ny brädklädnad samt luckor. Bräder med vattenskårer i kanterna i klockvåningens golv äro rester av en äldre inklädnad. Spikhål på de kraftiga,

KLOCK-
STAPEL

¹ St. PROT. 1820 omtala, att nästa sommar en ny ingång mitt för kyrkodörren skulle upptagas, varefter båda de gamla ingångarna skulle igenmuras. — RHEZELIUS' ritning av kyrkan (1635) ger ingen ledning vare sig beträffande kyrkogård, stigluckor eller ens själva kyrkobyggnaden. En förväxling har tydligen skett med bilden av Ununge kyrka. Om så är fallet, skulle en notis i St. PROT. 1822 om källaren i bogårdsmuren, som skulle rivas, kunna åsyfta den lilla byggnad — förmodligen av liggtimmer — som synes t. h. om stigluckan på sistnämnda bild. Jfr I. LINDQVIST i FORNV. 1948 s. 246. Den gamla materialbod, som revs före 1833 (St. PROT. detta år), låg i själva muren.

² Några materialkostnader upptagas ej i RÄK. vare sig 1668 eller närmast föregående år. Det är alltså möjligt, att stapeln vid detta tillfälle endast flyttades. Att en klockstapel tidigare funnits vid kyrkan kan ej betvivlas, ty själva kyrkobyggnaden saknar utrymme för större klockor och en storklocka har funnits åtminstone sedan 1629.

runda hjärtstockarna och åtminstone ett kvarsittande furuspån (fig. 367) samt kvarvarande inklädsel på strävorna vittna emellertid om att stapeln urspr. varit öppen, endast med en huv över klockorna. En del av träkonstruktionen är yngre än själva klockbocken med dess strävor och tillkom för att möjliggöra inklädning. Denna hjälpkonstruktion består av vissa nya syllar med därpå resta fyrkantbilade virken och strävor, fästa med grov, handsmidd spik.

KYRKOBYGGNADEN

HUVUDELAR Den nuv. kyrkan, en rektangulär byggnad med sannolikt urspr. valv, torde vara uppförd senast omkr. 1500. Vapenhuset var från början planerat, men uppfördes först något senare. Sakristian ombyggdes 1755. En kyrka i Faringe måste emellertid hava funnits långt tidigare — första gången socknen nämnes i en bevarad handling är 1287.¹ Sannolikt var det en träkyrka.

MATERIAL Materialet i den nuv. kyrkan är gråsten med tegel vid fönster och dörrar samt i valven. Den är numera ut- och invändigt putsad. Murverket kan studeras dels på rösternas insidor, dels från vapenhusets vind. Murarna, som äro uppförda som skalmurar på vanligt medeltida sätt, visa jämnstora, kluvna och okluvna block, ordnade i ganska jämna skift. Röstena äro av gråsten ända upp. Ytskiktet förstördes vid en eldsvåda 1608. PROT. och RÄK. från denna tid saknas, men eldsvådan omnämnes av ASCHANEUS sålunda: »Samma Kyrkia är Anno 1608. Bränd af, af skiutande. Juncker isach axilsson til Hakunge,² skött effter foglar på Kyrkian, ther af tändes elden, och brände af Kyrkian.» — ». . . skal then som thertil warit wällande blifwit pålagd at sättja kyrkan åter i stånd» berättas vid en besiktning av kyrkans bofälligheter 1752, där det klagas över att denna reparation ej varit fullgod och särskilt att takstolsvirket varit för svagt. 1640 nämna RÄK. en post på 13 tunnor kalk och 1641 108 daler till murmästare, byggmästare etc. Kyrkan rappades då utvändigt. Tidigare var, att döma av den mur man ser från vapenhusvinden, stenarnas mittparti frilagt, medan fogarna varit brett utstrukna.

¹ SD 933, där sockenprästen »Amelius de farungy» omtalas som testamentsvittne. — Enligt en 1600-talskälla (M. ASCHANEUS, *Investigatae antiquitates*, s. 23) skall Faringe kyrka urspr. ha legat på en annan plats inom socknen. »Denne Kyrkie sochen», skriver A., »hafr legat til (= tillhört) Tuna: strax ther hos: tilförende, wid en By på Öszby Tuna Backe». Enligt vad prof. J. Sahlgren meddelat, avses med Öszby i detta sammanhang snarast nuv. Österbol, som på sin tid tillhörde en gård Tuna, vilken även omfattade nuv. kyrkbyn. Jfr C. I. STÄHLE, *Studier över de svenska ortnamnen på -inge* (= *Studier till en svensk ortnamnsatlas*, 3) Ups.Lund 1946, s. 457 ff. STÄHLE anför dock ej ASCHANEUS' här citerade relation.

² ISAK AXELSSON SILFVERSPARRE till Ora (fadern skrev sig till Hakunge i Össebygarns sn), f. omkr. 1590, överste för Upplands ryttare. G. m. 1. Märta Oxenstierna, † 1620; 2. Kerstin Fleming, † 1641. Isak Axelsson dog sannolikt 1649 — så enligt ALMQUIST, *Frälsegöden* s. 776 o. 1010, och C. A. G. BRAUNERHJELM, *Kungl. Lifregementets till häst historia V: 1* (1917), s. 16. ELGENSTIERNA uppger dödsåret 1641. Se släkttavla s. 384.

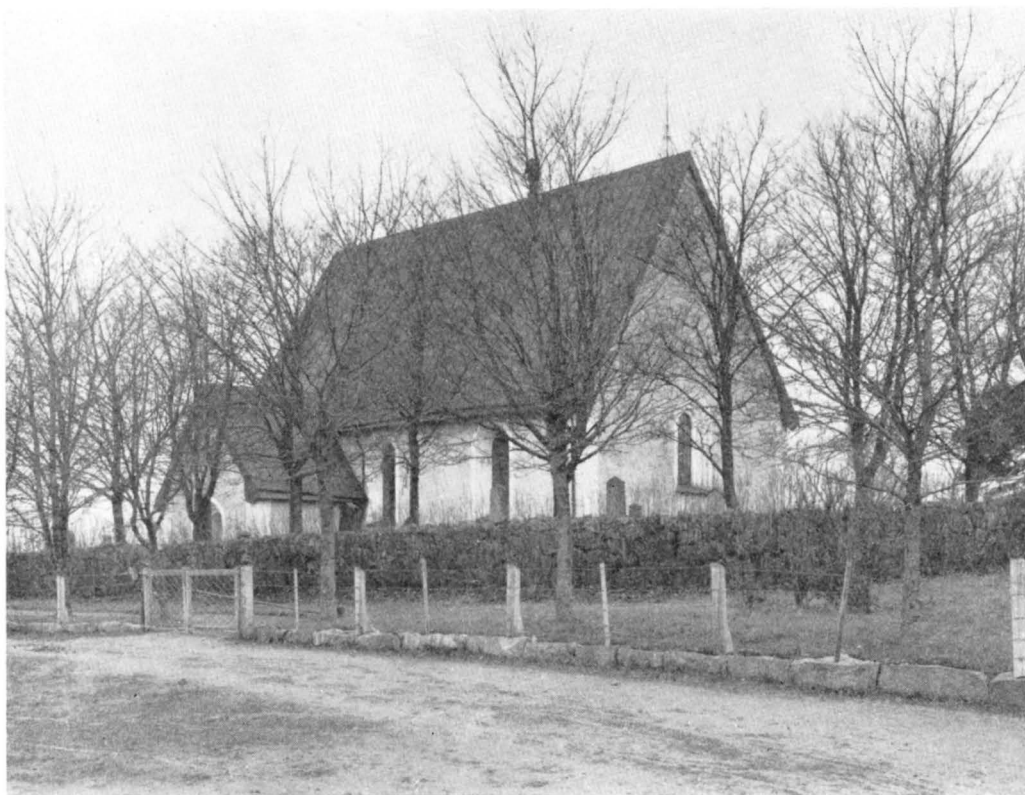

Fig. 369. Exteriör från SÖ. Foto 1915.
 Aussenansicht von S. O. Exterior from S. E.

Gavelfönstren, som äro smalare än de övriga och ha solbänk av gråsten, äro i huvudsak bevarade i urspr. skick (fig. 372 o. 376). Utom dem hade den äldsta kyrkan sannolikt två fönster i S muren (fig. 369), vilka 1754 gjordes större. Samtidigt upptogs ett nytt fönster i N, och glasmästaren »förbättrade tillika thet östra och wästra [fönstret], som jämwäl gjordes något större el' förlängdes nedantill» (ST. PROT. 1754). Utvidgningen måste dock ha varit obetydlig, eftersom de urspr. solbänkarna och i V fönstrets smyg medeltida målning äro bevarade. 1797 upptogs ett åttkantigt fönster i V muren (under orgelläktaren) och 1845 det andra N fönstret (vid läktaren). 1860 insattes nytt glas — blyinfattade rutor i järnramar.

FÖNSTER

Långhusportalen är orent rundbågig, utåt tvåsprångig. Öppningen vidgades 1885, då dubbeldörrar insattes (nya sådana 1929). Förut var portalen tresprångig och urspr. försedd med en stor inåtgående port — den översta dörrhaken sitter enligt uppgift ännu kvar, men är nu dold av läktaren. Nyckeln fig. 374 torde höra till den gamla

INGÅNG

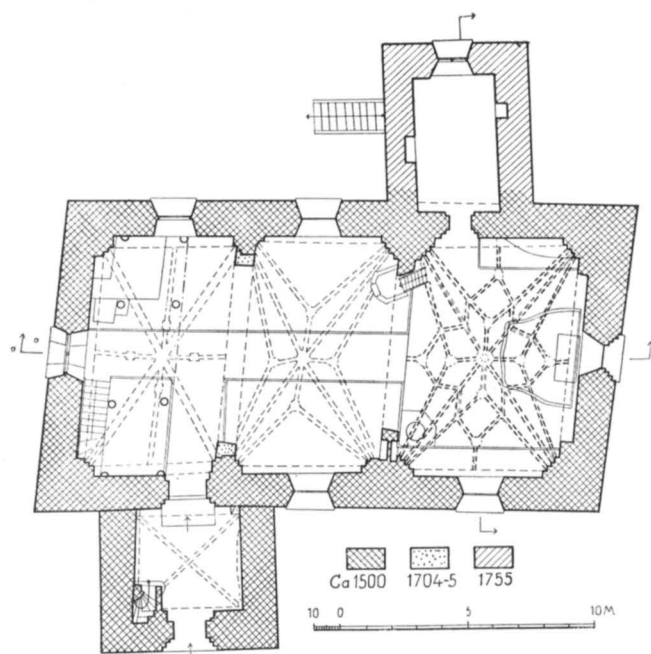

Fig. 370. Plan, skala 1 : 300. — Förstärkningen av valven, som här dateras 1704—05, kan möjligen ha skett först 1754.

Grundriss. — Die Verstärkung des Gewölbes, hier mit der Zeitangabe 1704—05, ist vielleicht erst um 1754 fertiggestellt worden. Plan. The strengthening of the vaulting, here dated 1704—05 may have been done as late as 1754.

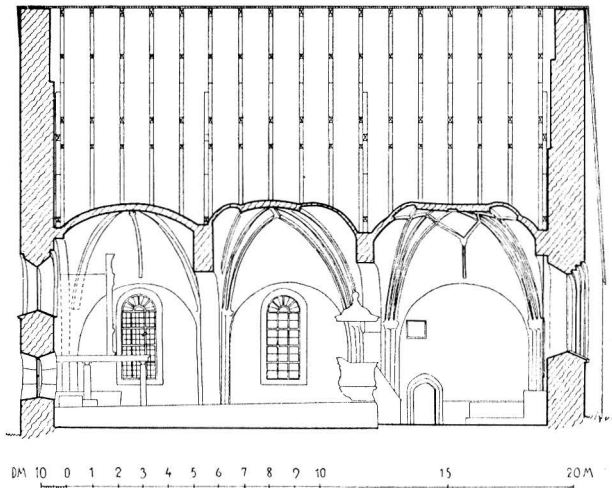
kyrkporten. En blyertsanteckning hos PERINGSKIÖLD¹: »Ubi [= därstädes] största *gammal* körknyckel som fins på orten» avser sannolikt denna. Porten ligger nu i klockstapeln. Den är gjord av furuplankor, ser ut att ha varit rundbågig, men är avskuren upptill, och har enkla, raka gångjärnsbeslag samt nyckelskylt och dörringsbeslag med enkla liljeornament.

GOLV Golvet i koret är lagt med kalksten, troligen från 1754, då korgolvet höjdes; i stora gången och i vapenhuset tegelgolv (omlagt 1929); i bänkkvarteren och i sakristian brädgolv (nylagt nämnda år).

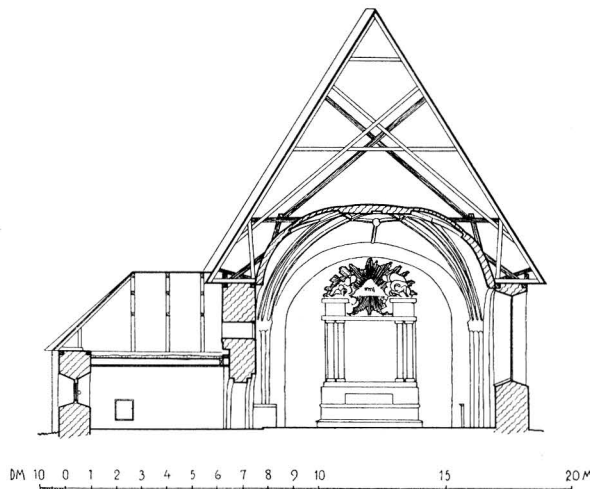
VALV Kyrkan täckes av tre valv med allt rikare ribbkonstruktion mot koret (se fig. 370). Ehuru valven stödjas av sköldbågar tala flera skäl för att de äro samtida med kyrkan. Sköldbågens hjässa ligger nästan i jämnhöjd med sträckmurens överkant (men synes dock ej vila på densamma²). Röstena äro på insidan fullständigt råa, likaså de stycken av sträckmuren som synas ovanför valven. Mellan kor och långhus är gördelbågen

¹ PER. MON. II, [nr] 157.

² Även Faringe kyrkas valv äro täckta med torvströ, som fasthålls av plank, vilket i hög grad försvårar undersökning.

a

b

Fig. 371. a.—b. Längdsnitt mot N samt tvärsnitt mot Ö. Skala 1 : 300.
 De skuggade takstolarna äro stödkonstruktion från 1753 (s. 353).
 Längsschnitt gegen N. und Querschnitt gegen O. Side and end sections.

utformad som en inbyggd triumfbåge (alltså utan röste ovanför valven). Senare (1704? 1754?) har en liknande tvärmur med bågöppning byggts in som stöd mellan travéerna II och III. Att sistnämnda mur är yngre än valven framgår tydligt däraf, att den är byggd framför och omkring murpelarna och valvanfangen. 1754 ommurades korvalvets Ö sköldbåge. Valven äro slagna på stick och ha halvstensribbor, som i koret äro fasade, i det V valvet omväxla med helstensribbor. Halvstensribborna i detta valv ha två tegel

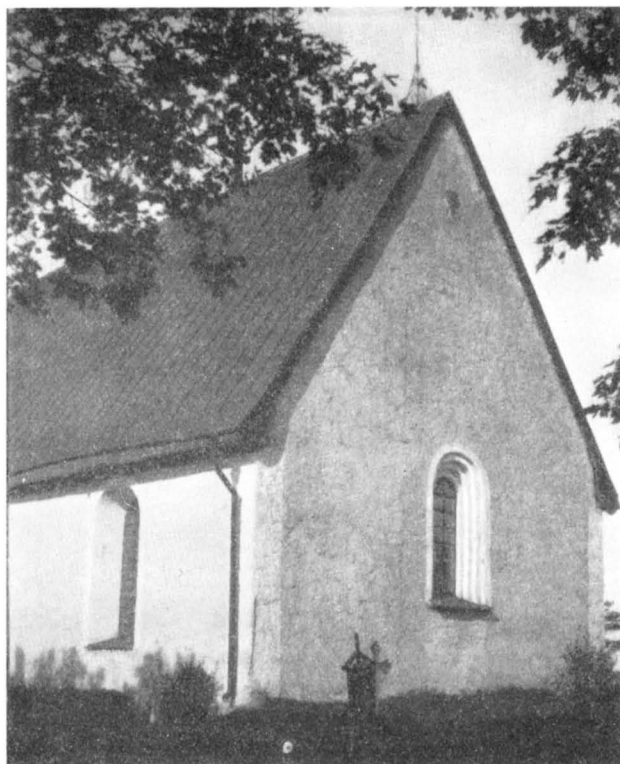
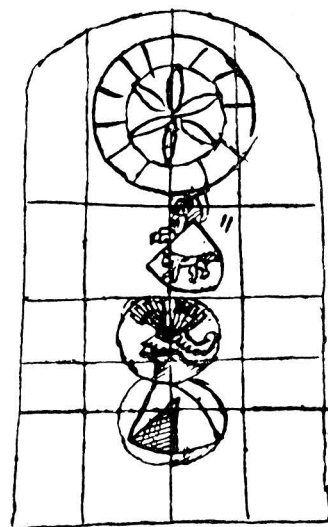

Fig. 372. Ö gaveln. Fönstrets urspr. omfattning vidgad nedåt 1754. Foto 1903.

Die östliche Giebelwand. Die ursprüngliche Fenstereinfassung wurde 1754 nach unten erweitert.

The E. wall. The original window was lengthened in 1754.

1635 1660

Fig. 373. Nu försvunnet glasfönster i S muren samt språkbandet med donators namn i nämnda fönster. Teckning av J. H. Rhezilius 1635 (KB). S. 358.

Zeichnung von 1635 eines jetzt verschwundenen Glasfensters in der Südwand mit Spruchband und Stifternamen.

Drawing made in 1635 showing a now vanished window in the S. wall.

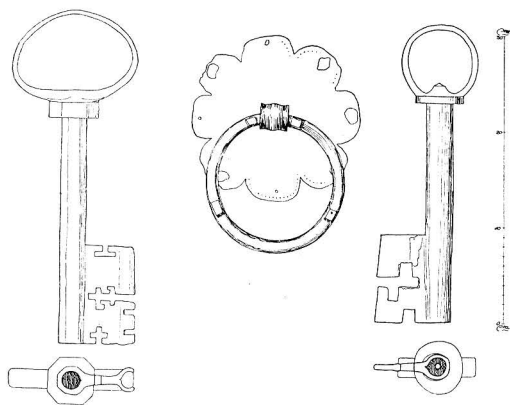

Fig. 374. Dörning och nyckel (t. h.) till yttre porten i vapenhuset (s. 356) samt (t. v.) till kyrkans urspr. ingångsdörr (s. 349),

Türning und Schlüssel der äusseren Vorhallentür und links Schlüssel zur ursprünglichen Eingangstüre der Kirche.

Door-pull, and original keys to porch and entrance.

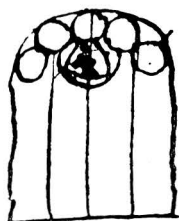

Fig. 375. Nu försvunnet glasfönster i V gavelfönstret. Teckning av J. H. Rhezelius 1635 (KB). S. 358.

Jetzt verschwundenes Glasfenster im Westgiebelfenster nach Zeichnung von 1635.

Drawing made in 1635 showing a now vanished window in the W. wall.

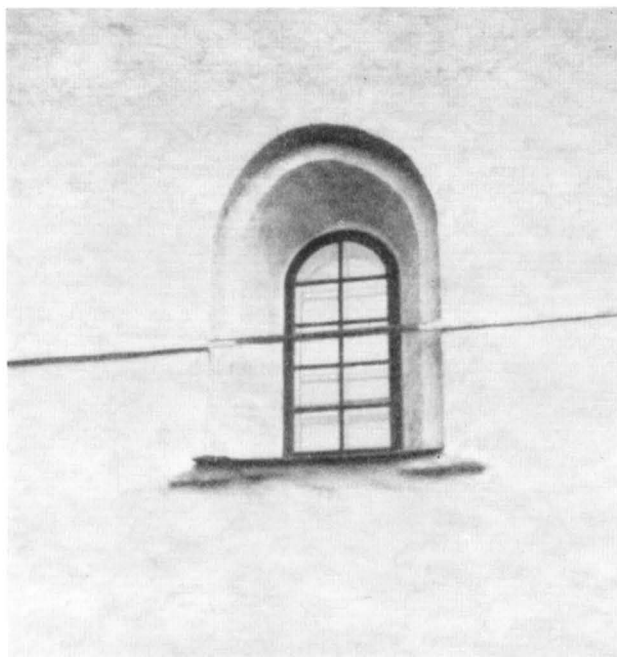

Fig. 376. Urspr. fönsteröppning på V gaveln (dageröppningen förmodligen något vidgad 1754). Foto I. Wilcke-Lindqvist 1946. S. 349.

Ursprüngliche Fensteröffnung in der Westgiebelwand, 1754 vermutlich etwas erweitert. Original window in W. wall, the opening possibly widened in 1754.

tvärlagda c. 120 cm från hjässan. Stjärnvalvens diagonalribbor upptagas av släta, kapitalartade partier på murpelarna. Detta valvsystem — utan sköldbågar eller liksom i Faringe med tunna sådana, samt med inbyggd triumfbåge, fasade halvstensribbor och markerade valvanfang — förekommer i några andra uppländska kyrkor: Dannemora, Film, Rasbokil och Skefthammar. Enligt G. Boëthius¹ äro valven i samtliga dessa kyrkor ursprungliga och kyrkorna byggda i slutet av medeltiden. De äro alla målade på 1500-t. och deras tegelornamentik visar sena former. Faringe saknar liksom Skefthammar tegelornering och målades 1515 (se s. 356). Korvalvets rika ribbmönster har flera motsvarigheter från tiden omkr. 1500.

Det förefaller alltså rimligt, att i anslutning till Boëthius datera hela kyrkan till omkr. 1500, en datering, som stödes av de bevarade medeltida fönstrens former (fig. 372 och 376). Man bör dock reservera sig för den möjligheten, att själva kyrkobyggnaden kan ha uppförts på 1400-t., medan valven inslagits något senare.²

Efter branden 1608 nygjordes takstolarna, men tydligen av för svagt virke (jfr ovan s. 348). Vid gavlarna och över valvens gördelbågar ha därför extra takstolar av grövre dimensioner insatts. En större reparation av kyrkans tak utfördes 1753 av bonden Anders Ersson i Solvalla (ST. PROT. O. RÅK.). Troligen tillkom då denna stöd-

¹ G. Boëthius, De tegelornerade gråstenskyrkorna i norra Svealand, ak.avh. Sthlm 1921, s. 143.

² Jfr P. O. Westlund, Nysätra kyrka (UPPLANDS KYRKOR III, nr 32, s. 125).

DATERING AV
KYRKAN PÅ
GRUND AV
VALVEN

TAKSTOLAR

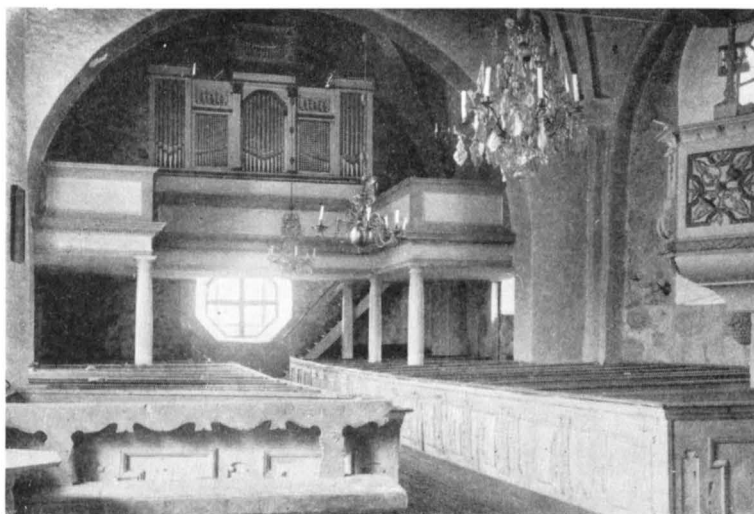

Fig. 377. Interiör mot V före senaste restaurering. Foto 1915.

Innenansicht gegen W. vor der letzten Restaurierung. Interior towards W. before the last restoration.

konstruktion. Åtminstone de inre remstyckena äro nya efter branden. De äro ingestädes kolade och ehuru de vila i urtagningar i murkrönet äro de ej inmurade där.

YTTERTAK

Taken ha varit spåntäckta till 1895, då de omtäcktes med plåt. På kyrkvinden vid S hörnet av V gaveln, mitt inne i murverket och 90 cm från sträckmurens ytterliv, iakttages en avbränd träspira, nedtill 6 tum i fyrkant (= 14,5 × 14,5 cm), upptill förtunnad. Synlig H 60 cm. Vid N hörnet av samma gavel fanns tidigare på motsvarande plats mellan stenarna rotstumpen av ännu en spira.¹ Möjligen se vi här rester av något slags takprydnader (med krön av smidesjärn?), som funnits före branden 1608.

SAKRISTIA

En sakristia av sten fanns möjligen redan vid den förmodade träkyrkan (se s. 348).² Skiljemuren mellan sakristian och kyrkan är tunnare än kyrkmuren i övrigt och en murad båge bär upp långhusmurens övre del (se fig. 371 b). Bågen kunde 1915 iakttagas från sakristians vind, som nu är otillgänglig. En firsidig lucka i korets N mur leder dit, men är försatt. Nuv. sakristia uppfördes »af nyio» 1755 på den gamla grunden (möjligen utvidgad åt N). Fönstret i N och det platta taket höra till 1700-talsanläggningen, likaså gjorde den murade spis, som till 1929 fanns i rummets NV hörn. Den äldre sakristian var liksom den nuv. byggd av gråsten och enligt ST. PROT. 1754 välvd, trol. kryssvälvd, ty i SV hörnet synes början till en utkragning för valvstöd. 1700 lät man »igen mura muren på Sacerstian, som föll omkull» (RÄK.). Ingången från kyrkan gjordes 1929

¹ Iakttagen 1915. Före senaste restaurering av kyrkan blåste plåttaket sönder i detta hörn, varefter röstet måste lagas. Några stenar i röstets kant och därmed stumpen av spiran brötos då loss.

² Jfr A. TUULSE, Träkyrkor med stensakristia, Fornvännen 1951, s. 159.

Fig. 378. Interiör mot V. Foto 1947.

Innenansicht gegen W. Interior towards the W.

regelmässigt rundbågig; dess tidigare utseende framgår av fig. 380. Järndörr av nitade plåtar på ram av smidesjärn, senare förstärkt av horisontella och vertikala järnband. Tre kolvlås (det mellersta urspr.). Smidd handtagsring med två starkt stiliserade djurhuvuden. Enkla beslag vid denna och vid det mellersta låset. Dörren — eller i varje fall beslagen — är medeltida liksom hela den mur, vari den ingår.

Vapenhuset är utan förband uppfört intill kyrkan, men det ingick dock säkerligen VAPENHUS i den urspr. planen. T. h. om ingången till långhuset skjuter nämligen en stor sten ut ur muren, som knappast kan tydas annat än som en förtagning för ett planerat vapenhus, vilket vid uppbyggandet kommit att förskjutas något åt Ö. Ev. kan stenen ha varit avsedd till stöd för vapenhusvalvet. Dettas sköldbågar sluta nämligen mot konsolar-tade gråstenar, som skjuta ut ur väggen. I övrigt vila sköldbågarna på vapenhusmura-rarna och skjuta knappt en halvsten framom murlivet (utom vid kyrkmuren, där sköld-bågen är bredare). I SV hörnet stöder sig valvet mot ett trapphus av tegel. På dess puts spår av medeltida målning (se s. 358). Trappan är synnerligen primitiv. Man har tyd-ligen huggit sig in i S muren för att få fäste för de smala trappstegen, men i övrigt

saknas förband med den intilliggande gråstensmuren. Murarna hade sålunda uppförts, men valvet icke slagits, då trapphuset byggdes. Det från vinden synliga röstet är — även frånsett brandskadorna — rått behandlat. Valvet är ett på stick slaget kryssvalv med halvstensribbor, som c. 60 cm från hjässan ha två tegel tvärlagda (jfr V långhusvalvet). Det har rester av medeltidsmålningar från 1515 (se s. 357); härigenom dateras vapenhuset, som tydligen är utfört mycket kort efter själva kyrkbygget. — Portalen är rundbågig, utåt tresprångig, med den medeltida dörren av fyra stående, tjärade furu-plankor i behåll. Dörning och nyckel fig. 374.

RESTAURE-
RING 1929

Den restaurering av kyrkan, som ägde rum 1929 under ledning av arkitekten Dag Melin och konstnären John Österlund, berörde huvudsakligen interiören. Träggolv inlades i bänkkvarteren, innanfönster insattes, orgelläktaren ombyggdes med användande av en förut kasserad 1600-talsbarriär, ett fåtal målningrester framtogos och konserverades och inredningens målning förnyades eller bättrades. Samtidigt erhöll kyrkan lågtrycksångvärmeledning.

UPP-
VÄRMNING

KALKMÅLNINGAR

I slutet av 1600-t. antecknade PERINGSKIÖLD: »Faringe är en wälbygd kullkyrkia, å nyo målader åhr 1515 som inscriptionen förmåler: Anno Domini mdxv depicta fuit haec ecclesia per Laurentium pictorem civem Upsalensem, Domino Andrea ejusdem curato» (= år 1515, under kyrkoherde Andreas tid, målades denna kyrka av Lars målare, borgare i Uppsala).¹ RHEZELIUS har avtecknat tvenne vapen — ärkestiftets och ärkebiskop Jakob Ulfssons — samt därbredvid skrivit: »Desse Vapner stå målede österst gafflen vnder hualfuet, en på nor och 2² på södher sijdhan.» Målningarna i Faringe voro alltså en av de aldra sista frukterna av den berömde ärkebiskopens nitälskan om konsten. Han lämnade som bekant ärkebiskopsstolen 1514.

Hela kyrkan vitlimmades 1754. Redan tidigare hade vissa partier av långhusets valv rappats. Före restaureringen 1929 voro dock spår av målningarna synliga på ett par ställen i kyrkan.³ Sålunda iakttogos brunröda slingor i V valvets SÖ hörn och grön färg

¹ PER. MON. II [nr] 157. PERINGSKIÖLDS uttryck »å nyo målader» behöver ej betyda, att kyrkan haft äldre målningar, som HILDEBRAND (ATS bd 2, s. 384) förutsätter möjligheten av, utan endast att den 1515 var nymålade.

² Av sammanhanget framgår, att det ej menas 2 vapen på S sidan, utan vapnet nr 2. RHEZELIUS anger även färgerna: korset i ärkestiftets vapen var brunt på blå botten, ärkebiskopens vapen hade röd botten och »huijtte språklor».

³ Jfr J. ÖSTERLUNDS redogörelse för undersökningar utförda före restaureringen 1929 (BST). Där- under iaktogs, dels att målningrester funnos på flera ställen i koret, V travéen (i V fönstrets smyg var målningen relativt väl bevarad) och vapenhuset, dels att kyrkan till stora delar varit omputsad tidigare [än 1754, sannolikt 1704—05] »och denna puts har på alla punkter, där undersökning gjorts, visat sig gå ända in till teglet». På dessa ställen — korvalvets nedre delar, mittravéens valv m. m. — var alltså den medeltida putsen med sina målningar bortfallen. Antagligen hade valven tagit skada vid

Fig. 379. Interiör mot Ö. Foto 1947.

Innenansicht gegen O. Interior towards the E.

på en ribba därstädes, samt rödbrun målning på kormuren Ö om sakristidörren och i vapenhuset på väggen Ö om kyrkans portal. Tyvärr visade sig målningarna vid avtäckandet 1929 vara så förstörda, att de till största delen på nytt måste överputsas. På V muren bakom läktaren kunna emellertid ännu svaga spår av målningar iakttagas, likaså i V fönstrets smyg; schablonbården runt detta fönster är helt bevarad.

Vapenhusets målningar, som framtogs 1929, äro mycket fragmentariska och svårtydda.

S valvkappan: en figur — antagligen en häxa — på en åsna. Hon är klädd i fotsid dräkt och bär i händerna otydliga föremål.¹ Där framför håller en nu utplånad figur fram en korg. I valvsvickeln ett gap, som spyr eld (helvetets gap?). Schabloner.

VAPEN-
HUSETS
MÅLNINGAR

branden 1608, även om elden ej torde ha kommit ned i kyrkan. Målningarna å murarna ha dessutom givetvis lidit av fönsterupphuggningen. — Märk även Österlunds uppgift, att där målningens konturer utplånats »en svag ton trängt in i putsen». Detta tyder på att målningen skett, medan putsen var färsk.

¹ Det ena föremålet liknar närmast det kärl, vari häxorna i andra vapenhusmålningar förvara sin stulna smörklimp.

Ö valvkappan: Otydlig figur, klädd i en över bröstet sammanhållen mörk mantel. Sannolikt Kristus vid yttersta domen, ty ur hans mun utgår ett svärd åt de förbannades håll (det ovannämnda helvetesgapet). Figuren är placerad något snett i valvkappan. Schabloner.

N valvkappan: Obetydliga fragment av en bild. Schabloner.

V valvkappan: »Lyckohjulet», framställt på det under senmedeltiden vanliga viset. Hjulet är fullt tydligt och man skymtar även konturerna av den, som sitter därovanpå, och av den, som klättrar upp.

På trapphuset: En djävulsbild?

Färger: gult, rödbrunt, grått.

GLASMÅLNINGAR

Vid RHEZELIUS' besök 1635 funnos glasmålningar, tydligen medeltida, i V och S fönstren (fig. 373, 375)¹. Fönster med inbrända målade vapen, åsyftande donatorer, voro icke ovanliga under 1400-t. Jfr Sv. K. Uppl. bd II s. 275.² Vapnet på det V gavel-fönstret är alltför otydligt i RHEZELIUS' avbildning för att kunna tydas. Det »sodhne fönstret och rutorne uidh Predijkestolen» var tydligen donerat till kyrkan av Nils Eskilsson Banér, vars namn står att läsa på den av RHEZELIUS avbildade namnsedeln (»Nikolaus Eskelson»,³ fig. 373). Denne, vars fader ägde Röklinge i Faringe sn, torde ha varit född på 1470-t. och var gift 1506.⁴ Då hustruns vapen (Tott) icke förekommer på rutan bör den ha skänkts före hans giftermål, alltså senast 1506. Det nedre vapnet är utan tvivel Banérvapnet (spets från heraldiskt höger, fänikor på hjälmen). Om det övre vapnet kunna olika meningar framställas. Naturligast vore att tyda det som »tillbakaseende ulv», det vapen, som fördes av Nils Eskilssons mor. Färgerna stämma emellertid icke — »Botnen brun, diuret Rödt», säger RHEZELIUS — och djuret har icke den »tillbakaseende ulvens» karakteristiska silhuet, som RHEZELIUS var väl förtrogen med, utan liknar mer en rävm. En röd rävm i gult fält var vapenbilden för familjen van Vitzen, till vilken Nils Eskilssons faders första fru (han var son i andra giftet) hörde på

¹ Även omnämnda i F.h. 34, s. 2.

² Exempel på en samtidig avbildning av ett liknande fönster finna vi å altarskåpet i Litslena (avb. av R. NORBERG i Situne Dei 1944, s. 40).

³ Eget nog är namnet i RHEZELIUS' manuskript upp- och nedvänt (rättat i den tryckta utgåvan, efter vilken fig. 373 o. 275 reproducerats). Märk, att det är skrivet med majuskler, som under medeltidens sista årtionden på nytt började tagas i bruk.

⁴ Han blev 1501 riksråd och var efter 1507 hövitsman på olika finska slott. Ställde sig 1520 i spetsen för en allmogeresning mot Christian II och avrättades i Finland på dennes befallning samma år. Om giftermålet m. Ingeborg Larsdotter Tott se Personhist. Tidskr. 1949 s. 20 ff.

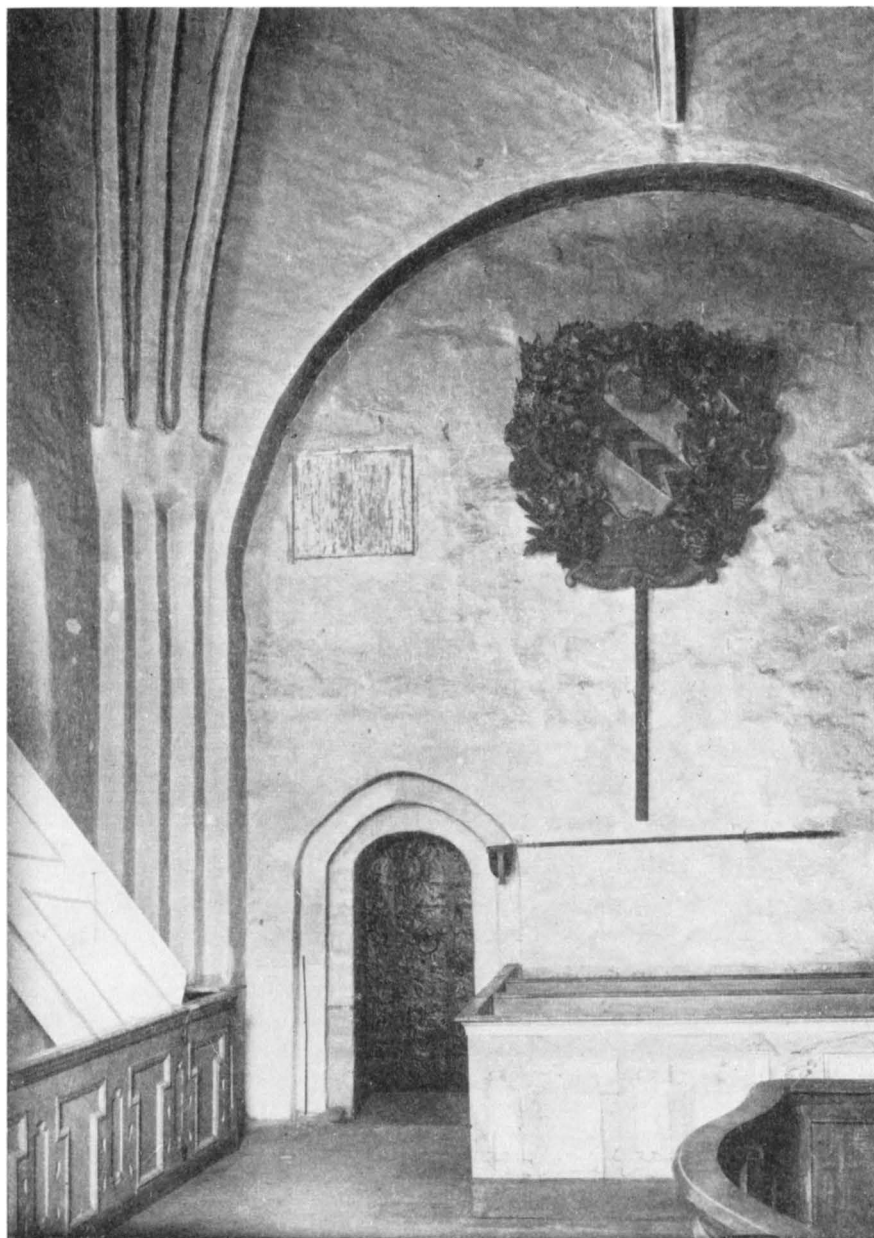

Fig. 380. N korväggen med ingången till sakristian. På väggen Åke Isaksson Silversparres († 1689) vapen (s. 378). Foto 1915.

Nördliche Chorwand mit Eingang zur Sakristei,
mit Åke Isaksson Silversparres († 1689) Be-
gräbnisschild.

The N. wall of the choir and vestry entrance.

mödernet (jfr släkttavlan s. 384).¹ Hur man skall förklara förekomsten av detta vapen på rutan må stå öppet.²

INREDNING OCH LÖSA INVENTARIER

ALTARE

Altarring och altarbord³ förfärdigades 1802 av snickaren Clas Montelius från Uppsala efter egen ritning. Till altartavlans omramning erhöll församlingen ritning från »konglige MålareAcademien»⁴ (1801), men utförandet är torftigt: en utsågad brädiskärm med målad pilasterställning. 1929 marmorades träverket i grågrönt, vilket tillsammans med den vackra altarringen (se fig. 379) och pallens klädsel av blågrön sammet åtminstone ger en mycket god färgverkan. Själva altartavlan är en oljemålning på duk, föreställande Kristi gravläggning. Den levererades 1801 av hovmålaren Svedman⁵ och kostade 66 rdr 32 sk. utom 22 rdr för den förgyllda ramen. — 1773 omnämna st. PROT. en ritning till ny altartavla av »kongl. amiralitets Bilthuggaren» Lars Kingren.⁶ Den skulle kosta 2 400 daler i ett för allt, vilket var för mycket för den fattiga församlingen. En altarring från 1680, grönmålad och blåmarmorerad, förvaras i klockstapelns, nu söndertagen i flera delar (fig. 381).

¹ Hennes far var Harald Stensson Gren. Det undre vapnet kan emellertid omöjligt tydas som hans. Han förde nämligen en spets från heraldiskt vänster och två horn som hjälmprydnad (sigill å perg.brev i RA 5/8 1425).

² Möjligen har berörda fru i livstiden gjort en donation till förmån för kyrkbygget. Det kan också tänkas, att gamla sigillstamplar lämnats som förlaga till konstnären och att därvid den »tillbakaseende ulven» råkat förväxlas med det van Vitzenska vapnet. I litet format äro de båda vapnen onekligen ganska lika. Sköldarnas nedtill spetsade form, som i allmänhet ej förekommer senare än i början av 1400-t., tyder också på att gamla modeller använts.

³ Enligt »Besiktning på Faringe kyrkas bofälligheter» 1752 stod altaret på den tiden c. 3½ aln från Ö gaveln. Det flyttades vid den stora reparationen 1754 intill gavelmuren.

⁴ Kgl. förordningen den 31 juli 1776 ang. »Hwad hädanefter wid Publique Byggnader kommer at iakttagas» stadgar i § 8 »at til förfärdigande af the prydnader uti Architecture, Måleri och Bildthuggeri icke andre Konstnärer måge antagas och nyttias, än the, som äro ledamöter af Wår Målare- och Bildthuggare-Academie. . .»

⁵ F. 1762, † 1840. Elev av Masreliez och från 1795 lärare vid Konstakademien. Han har utfört flera altartavlor, bl. a. den i Närtuna (Sv. K. Uppland bd III, s. 168).

⁶ Se ovan s. 316, not. 1.

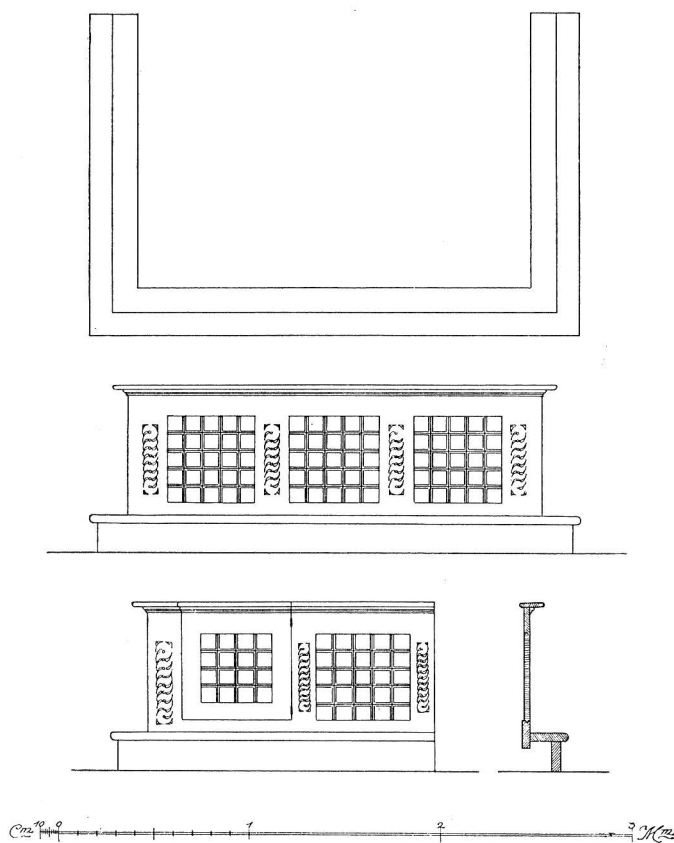

Fig. 381. Altarskrank från 1680 (sedan 1802 ersatt av det nuv.)
M. Erichs delin. 1915. S. 360.

Altarschranke von 1680. Altar-rails, 1680.

Inv. 1829 upptager »1 st. gammal Altar Tafla, nu uppsatt i vapenhuset, har öfverst en i Trä skuren Bild, som föreställer J. Maria med Barnet på armen, jemte Bilder af de 4 Evangelisterne. Nederst på Taflan stå Apostlarne i Oljefärg Tecknade». Detta altarskåp stod troligen på högaltaret, när kyrkan invigdes, och därefter intill 1802. Nu återstår av detsamma blott Mariabilden fig. 385, en i ek skuren staty med obetydliga rester av kredering och färg. Håret har varit förgyllt, mantelns foder rött. Maria bär ej krona, blott ett pannband (ej heller läge för krona). Bilden har några smärre skador; barnet fick 1929 nytt huvud. Apostlabilderna ha antagligen varit målade på skåpets predella. Svenskt eller nordtyskt, synnerligen fint arbete från 1400-ts slut eller omkr. 1500.

MEDELTIDA
TRÄSKULP-
TUR

Fig. 382. Statyetter ur ett altarskåp: a. S. Katarina av Alexandria. — b. S. Eskil. — c. S. Erik, — d. S. Anna. — e. S. Dorotea — f. S. Botvid. — g. S. Lars. — Sannolikt har också en bild av den andre diakonen, S. Staffan, funnits i skåpet. Omkr. 1470—90. Foto 1947. S. 362.

Von links nach rechts: St. Katharina von Alexandria, St. Eskil, St. Erik, St. Anna, St. Dorothea, St. Botvid, St. Laurentius Um 1470—1490.

Figures from a triptych. Left to right: St. Katarina of Alexandria, St. Eskil, St. Erik, St. Anna, St. Dorotea, St. Botvid, St. Lawrence.

Från ett medeltida altarskåp stamma också sju ungefär jämnstora helgonbilder av ek. H c. 73—80. Fig. 382. Färgspår saknas helt, beroende på träets behandling vid renovering 1929, då även nuv. socklar tillkommo. Bilderna föreställa:

d. S. Anna med Maria och Kristusbarnet (skadade). c. S. Erik med pyxis och (trol.) ett stycke av ett svärdfäste. g. S. Lars i diakondräkt. Den skadade handens ställning gör troligt, att han burit ett halster (ej stenar som den andre diakonen, Staffan). b. S. Eskil i biskopsdräkt med stenar och bok. f. S. Botvid med fisk. a. S. Katarina av Alexandria med resten av ett hjul. Huvudet avslaget. e. S. Dorothea med blomsterkorg. Vid hennes fötter den himmelske budbärare, som enligt legenden förde till hedningen

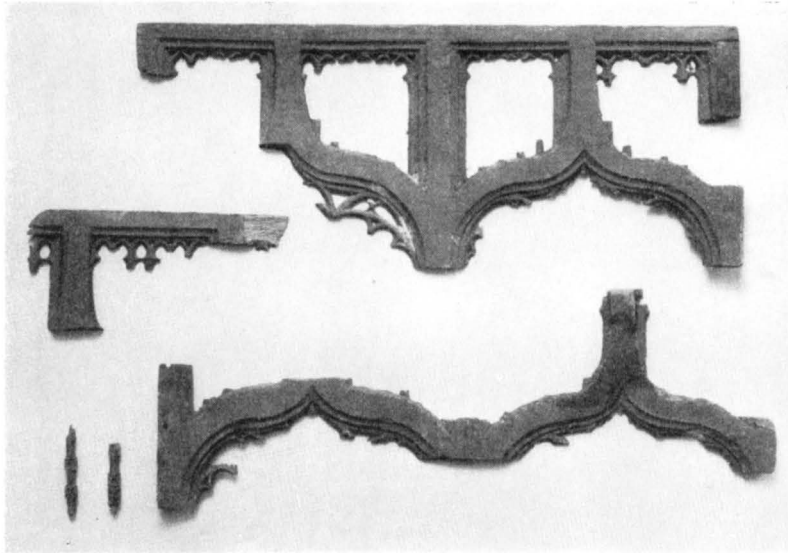
Fig. 383. Rester av masverk till det altarskåp, i vilket figurerna fig. 382 a—g varit placerade. Foto 1947. S. 366.

Fragmente vom Altarschrein, der die oben abgebildeten Figuren enthielt.

Fragments of carved tracery belonging to a triptych which embodied the figures above. →

← 55 cm →

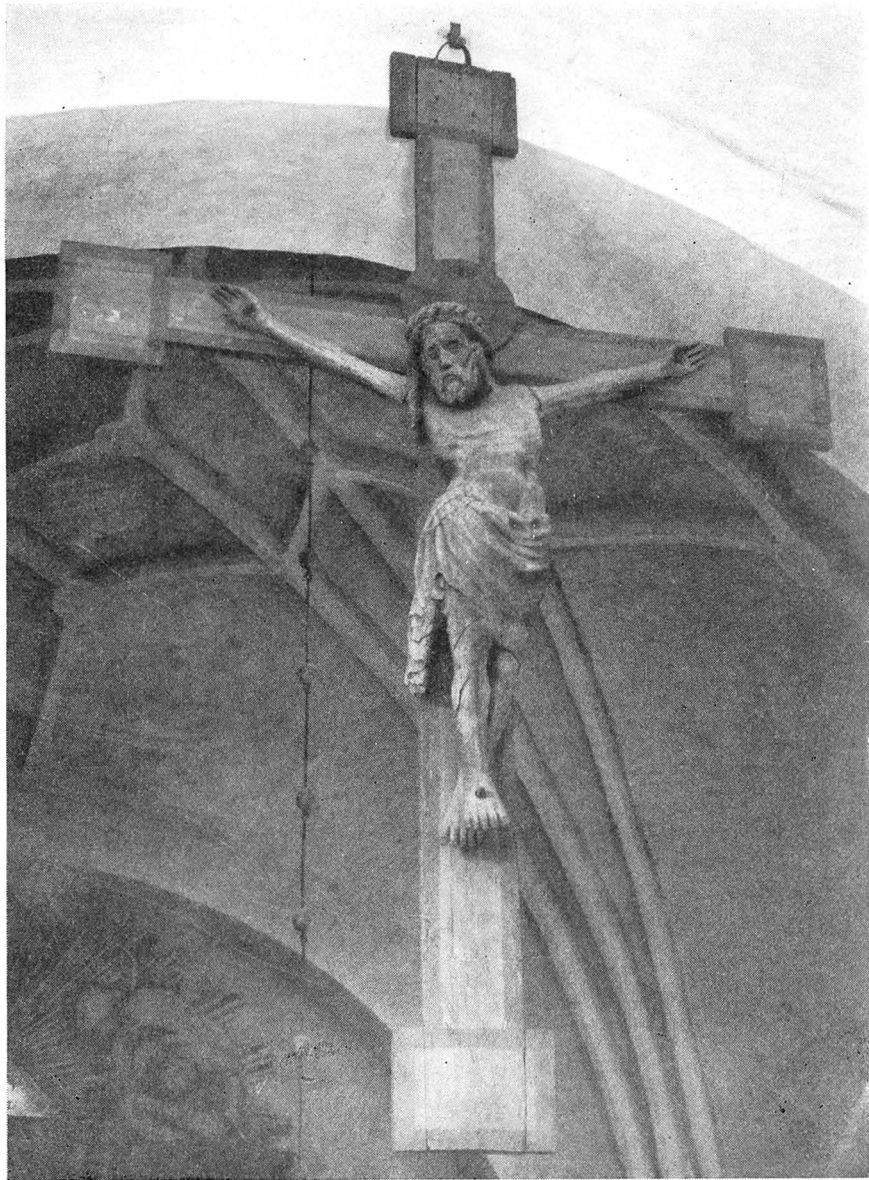

Fig. 384. Triumphkrucifix från 1400-ts f. h. Foto 1947. S. 366.
Triumphkrucifix. Erste Hälfte des 15. Jahrhdts. Rood, first half of 15th cent.

Fig. 385. Madonnabild. 1400-ts slut. Foto 1947.
S. 361.

Ma lonnfigur vom Ende
des 15. Jahrhdts. Wooden figure of the Vir-
gin, late 15th cent.

Fig. 386. Helig prinsessa. 1400-talets slut. Foto
1947. S. 366.

Holzskulptur einer hl.
Prinzessin, Ende des 15.
Jahrhdts. Wooden figure of a holy
princess, late 15th cent.

Theophilus en korg med rosor och äpplen från paradiset som en hälsning från Dorothea strax före hennes avrättning.

Från samma altarskåp stamma antagligen några bitar av listverk (ek) med kölbågar och trasigt fönstermasverk, nu förvarade i sakristian (fig. 383).

Bilderna stå nära både vissa bilder i Storkyrkoskåpet (från 1468) och andra uppländska och sörmländska altarskåp och bildsviter, som samlats under Bertil målares namn.¹ S. Lars och S. Anna i Faringe äro så i detalj lika motsvarande bilder i Storkyrkoskåpet — dock med en viss karakteristisk förenkling — att de måste vara direkta kopior av dem.

Kvinnligt helgon, fig. 388. Staty av lövträ. Ny konsol. I den urhålkade baksidan spår efter spikar och pluggar (och dessutom en järnslå från 1929?). Huvudet har varit fäst med två nu avbrutna tappar. Obetydliga spår av kredering och färg (rött på kjolen). Den utmärkt vackra, men tyvärr mycket skadade bilden föreställer ej den sörjande Maria, eftersom hon, såsom man ännu kan se, har haft utslaget hår och ej bär mantel. Omkr. 1300. Möjligen ett verk av den franska bildhuggarkolonien vid Uppsala domkyrka (jfr »Synagogan» i dess sydportall). Nuv. H 89.

S. Eskil i biskopsdräkt med stenar, fig. 387. Ek. Obetydliga spår av kredering och färg. 1400-ts slut. H. 114.

Helig prinsessa, fig. 386. Ek. Ytterst obetydliga färgspår. 1400-ts slut. H 123. — Båda de sistnämnda bilderna torde härröra från verkstäder i Stockholm.

TRIUMF-
KRUCIFIX

Triumfkrucifix, fig. 384. Bilden av ek, korset av furu. Evangelistsymbolerna i korsändarna saknas. Före renoveringen 1929 var polykromien bortfallen på figuren, men på korset funnos rester av färg: rödbrun botten med förgyllda schabloner. Svenskt arbete, troligen sammanhängande med Vadstenaskolan under 1400-ts förra hälft. Totalhöjd c. 330.

Samtliga bilder renoverade 1929 och därefter uppställda i kyrkan, med undantag av de mest skadade, som förvaras i sakristian.

PREDIKSTOL

Predikstolen (fig. 379) flyttades 1845 till sin nuv. plats. Förut stod den på S sidan. Två välvda nischer i triumfbågsmuren, den mot Ö något lägre än den mot V, markera, var uppgången tvärs genom muren då var belägen. Säkerligen hade kyrkan redan från början en predikstol på denna plats. Nuv. predikstol, förfärdigad av bildhuggaren Gottlob Rosenberg i Stockholm,² uppsattes 1739.³ Den ommålades 1767 — säkerligen

¹ J. ROOSVAL, Bertil målare aus Lübeck und seine Stockholmer Werkstatt (NORDELINGEN, Beiträge zur Heimatforschung in Schleswig-Holstein, Hamburg u. Lübeck, bd 12, 1936, s. 105 ff.). Där nämnas som exempel på gruppen Storkyrkoskåpet samt Boglösa- och Litslenaskåpen. Flera andra kunde tilläggas, bl. a. en bildsvit från Orkesta (Sv. K. Uppl. bd IV, fig. 290—91) och altarskåpet i Sorunda, Söd., som står närmast Boglösaskåpet, vilket dokumentariskt är utfört av Bertil målare. Roosval antager, att denne överflyttade till Stockholm, sedan Storkyrkoskåpet, som enligt inskrift är utfört i Lübeck 1468, blivit färdigt (Sv. K., Stockholm bd I, s. 394). Tydligt hade han sedan en verkstad i den svenska huvudstaden.

² GOTTLÖB ROSENBERG var verksam som bildhuggare till omkr. 1740, då han övergick till tapetmåleriet, enligt egen uppgift därför att de för slottsinredningen inkallade franska hantverkarna — som företrädde en modernare stil — berövat honom hans klientel. (M. HALLMAN, Målare och urmakare, flickor och lösdrivare, Sthlm 1907, s. 143.)

³ Anteckn. före sr. PROT. 1739.

Fig. 387. S. Eskil. 1400-ts slut. Foto 1947. S. 366.
St. Eskil, Ende des 15. Jahrhunderts. Wooden figure of St. Eski-
kil, late 15th cent.

Fig. 388. Träskulptur från omkring 1300. Foto
1947. S. 366.
Holzskulptur, ca. 1300. Wooden figure, c. 1300.

liksom kyrkans inredning i övrigt i »Blå Marmoreringsfärg» — och vitmålades 1845; 1929 fick den blågrön marmorering. Ornamenten förgyllda. Trappträcket tillkom antagligen vid flyttningen 1845. Föregående predikstol var tydligen omålad, ty den omgavs av en »Predikestoolskappa» (INV. 1636). En ny sådan, »thz trykte gulskinnets kringhom predikostolen» skänktes till kyrkan 1639 av Isak Axelsson på Ora och hans fru Christina Fleming.¹

TIMGLAS Nuv. timglas på stativ av skuret och förgyllt trä — en kannelerad kolonn, krönt av en druvklase — inköptes 1800. H 75,5. I sakristian förvaras ett 1686 inköpt timglasstativ av skulpterat trä, blåmålat och förgyllt. H 62. Timglasstället, även det skuret i trä, rödmålat, fanns ännu 1915, senare förkommet.

BÄNKAR Slutna bänkinredning (fig. 389) från 1714, målad först 1767 i blå och vit marmorering med bänknummer på dörrarna. Dessas plattskärningsmönster är detsamma som i Knutby, och det är också samme allmogesnickare, Per Classon, som förfärdigat bänkinredningen, men här med en annan medhjälpare, Erik Mattsson.² Själva bänkarna ändrades och gjordes bekvämare 1929; mellanstyckena mellan dörrarna utökades därvid; den urspr. målningen framtogs.

RHEZELIUS nämner (1635) en nu försvunnen, vapen prydd bänk: »På bänken är desse vapner vtskurne, gement arbete omålat.» Han har också avritat vapnen (fig. 390): det ena ett hjärta genomborrat av två pilar,³ det andra ärkestiftets vapen. Att döma av sköldformen härrörde bänken från Sturetiden. Sannolikt var den anskaffad till kyrkans invigning, som i så fall ägde rum under den tid efter Jakob Ulfssons avsägelse (1514), då ärkebiskopsstolen var omstridd.⁴

NUMMERTAVLOR Nummertavlor, ett par ovala, i skurna, förgyllda ramar. Sengustavianska. Anskaffade år 1800. H 100.

ORGEL Orgelverket ombyggdes och utökades 1943.⁵ Fasaden är densamma som på föregående orgel (av 1845),⁶ endast något breddad, då det nya orgelverket insattes. 1845 byggdes orgel i V delen av kyrkan, varvid orgelfasad och läktare erhöles en enhetlig utformning efter ritning av J. L. Larsson (se fig. 393). Läktaren ombyggdes 1929, då en

LÄKTARE skulpterad läktarbarriär från 1600-t. (fig. 391) på nytt togs i bruk. Resterna av denna ovanligt ståtliga sak förvarades tidigare i klockstapeln och utgjordes dels av ramverket, i

¹ Se s. 348, not 2.

² Se ovan s. 324. Per Classon betecknas i Knutby st. PROT. som »mästarn».

³ Norr om Alperna hade under 1400-t. uppkommit seden att avbilda kyrkofadern Augustinus med ett genomborrat hjärta (enl. hans egna ord: cor caritate divina sagittatum = mitt hjärta är genomborrat av den gudomliga kärlekens pilar). Möjligen syftar ifrågavarande vapenbild härpå. Jfr O. A. NYGREN, Helgonen i Finlands medeltidskonst, Finska fornfm.fören. tidskr. 46 (1945), s. 144.

⁴ Annars borde nämligen utom ärkestiftets vapen ärkebiskopens familjevapen ha funnits på bänken. Det var detta, som ersattes av Augustinus(?) -symbolen (se noten ovan).

⁵ Ombyggnaden, som bekostades av ing. O. Törnqvist, Stocksund, utfördes av bröderna Moberg, Sandviken.

⁶ Byggt av J. L. Larsson, Ystad.

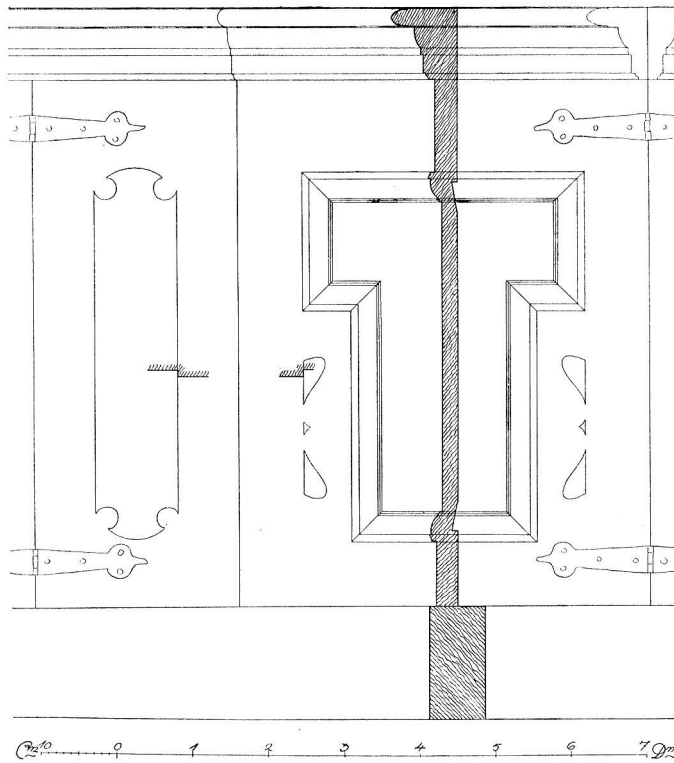

Fig. 389. Bänkinredning från 1714. M. Erichs delin. 1915. S. 368.
Gestühl von 1714. Pew-openings, 1714.

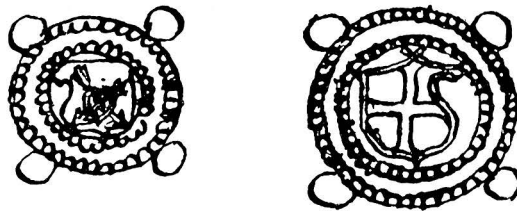

Fig. 390. Utskurna vapen på en biskopsbänk (nu förkommen). Teckning av J. H. Rhezelius 1635 (KB), S. 368.

Geschnitzte Wappen am Bischofsstuhl (jetzt verschollen), nach Zeichnung von 1635. Carved coats-of-arms flanking the Bishop's seat now vanished. Ink drawing (1635).

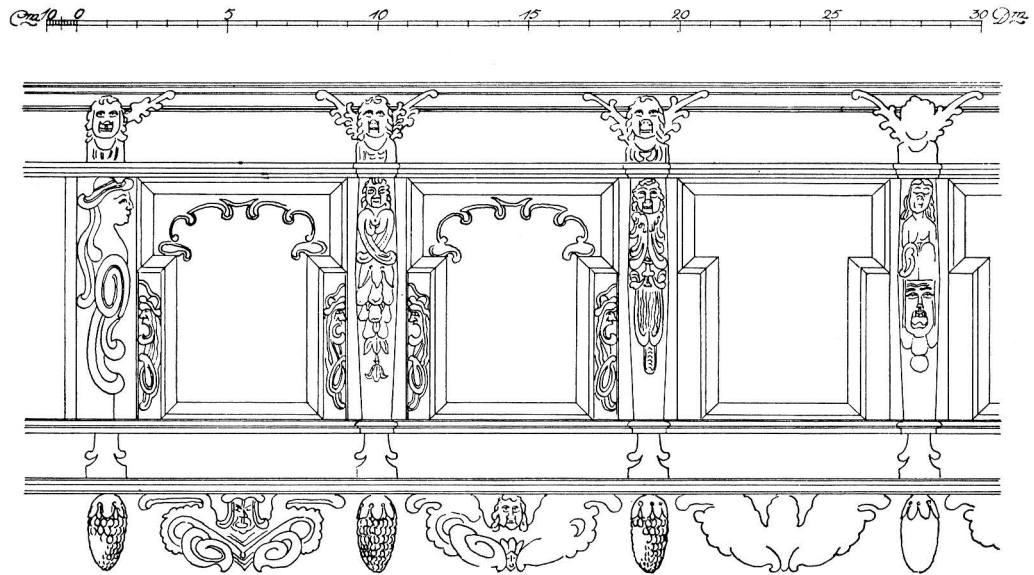

Fig. 391. Läktarbröstning troligen från 1640-t. Jfr fig. 392. M. Erichs delin. 1915 S. 368.
Emporenbrüstung, vermutlich aus den 40er Jahren des 17. Jahrhdts. Front of organ-loft, probably c. 1640—50.

tre delar, vilka tillsammans räckte lagom tvärs över kyrkan, dels av fem fyllningar och tre lösa skulpterade figurer. Barriären, som härrör från mitten av 1600-t., snarast 1640-t., är nu kompletterad och marmorerad i mörkare och ljusare schatteringar av blågrönt samt vitt. Läktarskranket omnämnes ingenstades i kyrkans INV. eller gåvo-förteckningar och det är möjligt, att det urspr. icke hört till en orgelläktare, utan till en herrskapsläktare (Silfversparres på Ora?). 1844 vid orgelläktarens ombyggnad flyttades det ut i klockstapeln och har alltså åtminstone någon tid hört till denna läktare.

DOPREDSKAP Dopfunt av brunaktig sandsten i två delar (fig. 394). Den ornerade cuppan har i botten fyra radiella skåror för dopvattnets avrinnande till en cirkelrund försänkning omkring avloppshålet. Foten, som är något skadad (en del av den översta rundstaven avslagen), har över den mellersta vulsten rund genomskärning, men under densamma treklöverformad.¹ 1200-ts mitt eller senare hälft. Stod 1861 på kyrkogården (VIS. PROT.), men flyttades senare in i vapenhuset och 1918 till koret. H 81, diam. 66.

Dopskål av tenn (fig. 395) med svagt uppdrivna bucklor på livet och gripfötter.

¹ Fotens form påminner om Starkärrens- och Surtebyfuntarna, men skålen är helt annorlunda utformad. Se DOPFUNTAR I STATENS HISTORISKA MUSEUM, Sthlm 1917, nr 44, fig. 94, resp. CORNELL, Den svenska konstens historia från hedenhös till omkr. 1800, Sthlm 1944, pl. 31. De båda västgötafuntarna dateras i dessa arbeten till 1200-ts senare hälft.

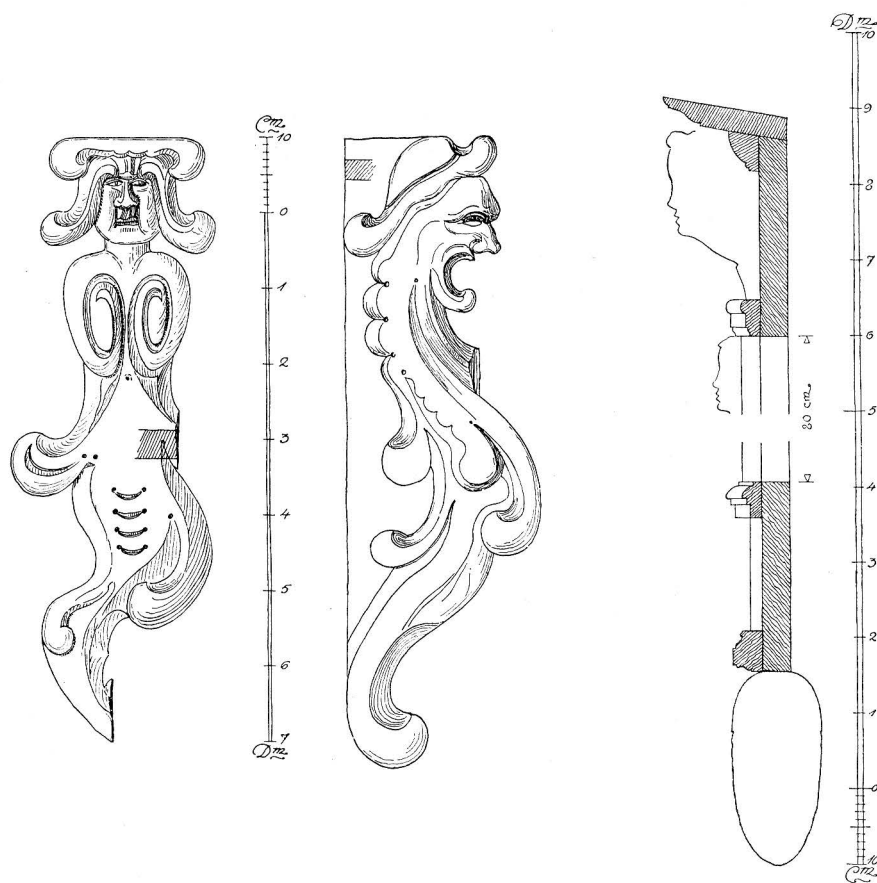

Fig. 392. Detaljer och snitt av läktarbröstningen fig. 391. M. Erichs delin. 1915 S. 368.

Details und Schnitt der Emporenbrüstung Abb. 391. Details and section of decoration on front of organ-loft in fig. 391.

Enligt stpl i botten (= LÖFGREN I: 3 s. 286 fig. 24) tillverkad av Vieth Viethsson Drenchler, mästare i Stockholm 1637—86. Skänkt 1643 av »Välachtadh Märthen Pedersson i Ålsunda» (anteckn. vid inv. 1636). H 10, diam. 23.

Kalk av förgyllt silver, fig. 396. Den med sex runda utsprång med graverade rosor NATTVARDS- på urspr. emaljerad grund samt vinblad och vindruvor i gjutet och cislerat arbete KÄRL rikt ornerade noden är ett svenskt arbete från 1300-ts mitt¹; foten graverad med svängda refflor av en på 1680—90-t. verksam mästare med stämpeln CRM (= Claes Reyman i Uppsala, se s. 330, not 1); cuppan är enligt stplr utförd av guldsmeden Olof Yttraeus (mästare 1775—1810) i Uppsala 1805. H 25. — Paten av förgyllt silver med

¹ Medd. av fil. dr ARON ANDERSSON.

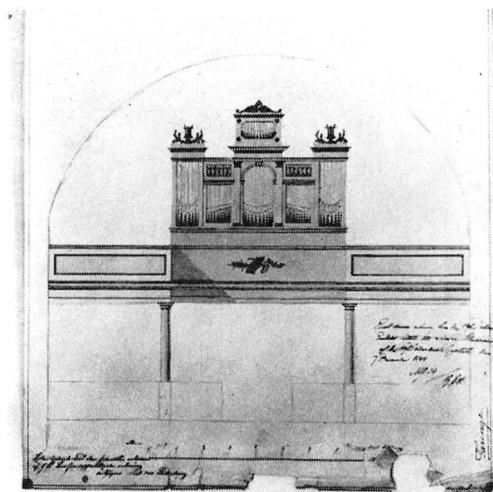

Fig. 393. Förslag till orgelfasad och läktare av år 1845. Ritning av J. L. Larsson (BSt). S. 368.

Zeichnung zur Orgelfasade und Empore, 1845. Drawing for organ-front and gallery (1845).

Fig. 394. Dopfont, 1200-talets mitt eller senare hälft. Foto 1915. S. 370.

Taufstein aus Sandstein, Sandstone font, mid-13th
Mitte oder 2. Hälfte des cent. or later.
13. Jahrhdts.

Fig. 395. Dopskål av tenn, tillverkad av Vieth Viethsson Drenchler i Stockholm omkr. 1643. Foto N. Lagergren 1952. S. 370.

Taufbecken aus Zinn, um 1643. Pewter baptismal bowl, c. 1643.

Fig. 396. Nattvardskalk med nod från 1300-t., fot från 1600-ts slut (Claes Reyman i Uppsala) och cuppa från 1805 (Olof Yttræus i Uppsala). Foto 1947. S. 371.

Kelch. Knauf aus dem 13. Jahrh., Fuss vom Ende des 17. Jahrh., und Cuppa von 1805.

Chalice. The central section is 14th cent. work, the foot is late 17th cent., and the bowl was made in 1805.

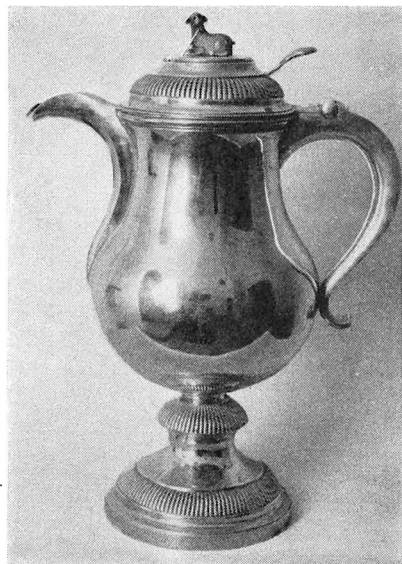

Fig. 397. Vinkanna från 1816.
Foto 1947. S. 374.

Kanne, 1816.

Wine ewer, 1816.

Fig. 398. Ljuskrone från 1700-t. Foto 1947.
S. 376.

Kronleuchter, 18. Jahrh. Chandelier, 18th cent.

graverat kors, lik den, som hör till sockenbudstyget i Knutby (fig. 350), alltså förmodligen av Claes Reyman. Stplr saknas. Diam. 12.

Sockenbudstyg av silver. Kalkens klotformiga nod utgör förvaringsplats för vinet. Åldermansranka och stplr: e (= 1741), krönt huvud i profil (= Stockholms stadsstpl) och GS inom liggande oval (åsyftande Gustaf Stafhell d. ä.. mästare 1714–55). Enl. sr. PROT. reparerades kalken 1741. Kalkens H 17,5.

Oblatask av silver, oval, på fyra fötter. Enligt stplr tillverkad av Yttraeus 1804; samma år skänkt till kyrkan av Eric Hartwich och Ulrica [Sophia] Haeger¹ (inskr.). L 13.

Kannor. 1. Fig. 397. Silver; enligt stplr av stockholmsguldsmeden C. Ryberg (mästare 1805–33) 1816. — 2. Tenn; päronformad, avdelad på buken med profilerat bälte, varunder godrennering, f. ö. påminnande om typ LÖFGREN I: 3 bild 10. Ängelstpl s. 334 fig. 1. Av Daniel Eriksson Björkman, mästare i Stockholm 1720–53. Årsbokstav ej synlig, men kannan torde vara gjuten omkr. 1730-t. H. 30.

BRUDKRONA Brudkrone av förgyllt silver från C. G. Hallberg 1949.

RÖKELSEKAR Rökelsetkar² av malm med vidhängande kedjor (fig. 399 a). Romansk form. H 19.

¹ Prosten i moderförsamlingen Knutby (kh där 1785, † 1808) och hans maka (jfr s. 339 not 1).

² UPPS. UTST.KAT. 1918, nr 687.

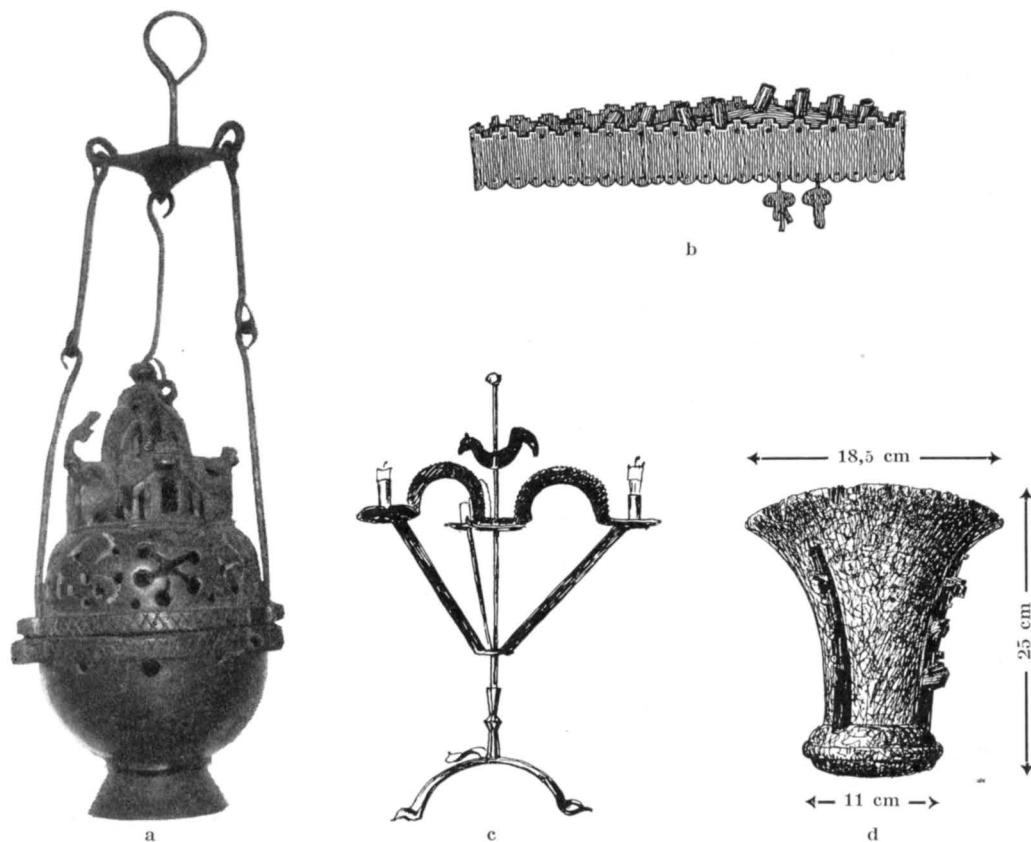

Fig. 399. a. Rökelsekar från 1200-t. S. 374. — b. Rest av medeltida järnljuskröna (1929 omgjord till ljushållare s. 376). — c. Ljusstake av järn. S. 379. — d. Rest av medeltida ljusstavskrön. S. 377. a. Foto 1915. b.—d. M. Erichs delin. 1915.

a. Weihrauchkessel, 13. Jahrh. — b. Rest eines mittelalterlichen Eisenkronleuchters. — c. Leuchtergerät aus Eisen. — d. Rest einer mittelalterlichen Leuchterberkrönung.

a. Censer, 13th cent. — b. Fragment of mediaeval iron chandelier. — c. Iron candlestick. — d. Socket for mediaeval candle used in processions.

Stommen till krönet av en medeltida ljusstav, fig. 399 d, fanns ännu 1915, senare LJUSREDSKAP förkommen.

Ljuskrönor av mässing. 1. 8 ljusarmar jämte prydnadsarmar i två kransar. Mittstaven krönes av en på en fågel ridande manlig figur med ett strålknippe i ena handen (Jupiter med örnen och åskviggen?). Andra handens attribut saknas. Gåva 1684 av arvingarna till kommissarien Hindrich Mårtenson Hierzeel och hans maka (inskr.). H 94. — 2. 6 ljusarmar. Musselformade manschetter. Mittstaven krönes av en platt dubbelörn. Inskr. MHS/BCD/1686. Detta år skänktes »en lijten Liuskröna om 6 pipor» efter »Sahl. Corneten» Mats Hemmingson (RÅK. 1686—87). H 50.

Fig. 400. Åke Isaksson Silversparres
(† 1689) vapen (jfr fig. 380). Foto 1947.
S. 378.

Begräbnisschild von Hatchment, 1689.
Åke Silversparre Cf fig. 380.
(† 1689). Vgl Abb.
380.

Ljuskronor av glas på mässingsstomme. 1. (fig. 398). 6 ljusarmar. Fyrsidiga och ek-lövsformade prismor samt »pyramider». 1700-ts förra del. H 83. — 2. Mässingsställning med två ringar. 6 ljusarmar fästade vid den nedre större ringen, dessutom en ljuspipa i botten. Runda och droppformade glasprismor bilda rader mellan ringarna och hänga ned från densamma; böjda spröt, (»plymer») med prismor mellan ljusarmarna och överst på kronan. Gustaviansk. Inköpt 1829. H. 90.

Ljusarmar. 1. Driven mässing; trearmad. Inskr. M.H.S.B.C.D. 1685. Given »efter Corneten Mathias Hemmingsons Sahl. hustru» (RÄK. 1684/85). L. 52. — 2. 6 st. Gjutna av malm. Rund, profilerad väggbuckla; armen är påhakad en från bucklan utstickande hand. 1600-t (jfr s. 333). L 50—55.

Armstakar, ett par av mässing, 1800-t. H. 52.

Bland ljusredskapen märkas f. ö.:

(Medeltida?) Ljusstake av smitt järn på tredelad fot, fig. 399 c. Armarna bilda ett fast system, rörligt kring mittaxeln, som krönes av en tupp. H 74. — Två medeltida ljushållare av smitt järn, fig. 399 b. L 55. — En ljushållare av smittjärn, som fanns ännu 1915, senare förkommen. — Lykta av tunn bleckplåt, cylindrisk med koniskt tak, med små upphuggna springor och hål som ljusöppningar. 1700-t.? H 29.

TEXTILIER

Av kyrklig skrud är ej mycket bevarat från äldre tider. 1749? och 1783 (O I och sr. PROT.) hölls auktion på gamla skrudar. Äldst bland det bevarade är en mässhake av röd sammet med gulgaloner, som bär årtalet 1765, ett kalkkläde av vitt siden, brode-

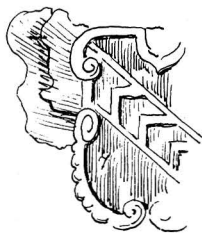

Fig. 401. Begravningsvapen över Åke Axelsson Silversparre († 1656).
M. Erichs delin. 1915. S. 378.
Begräbnisschild, 1656. Hatchment, 1656.

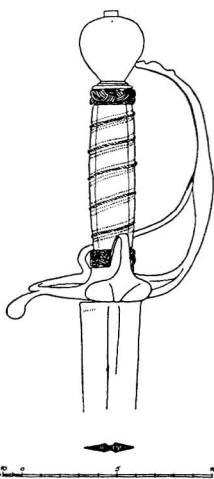

Fig. 403. Värjfaste från Karl XI:s tid. M. Erichs delin. 1915. S. 378.
Degenknäuf aus der Zeit Karls XI. Sword-hilt, time of Carl XI.

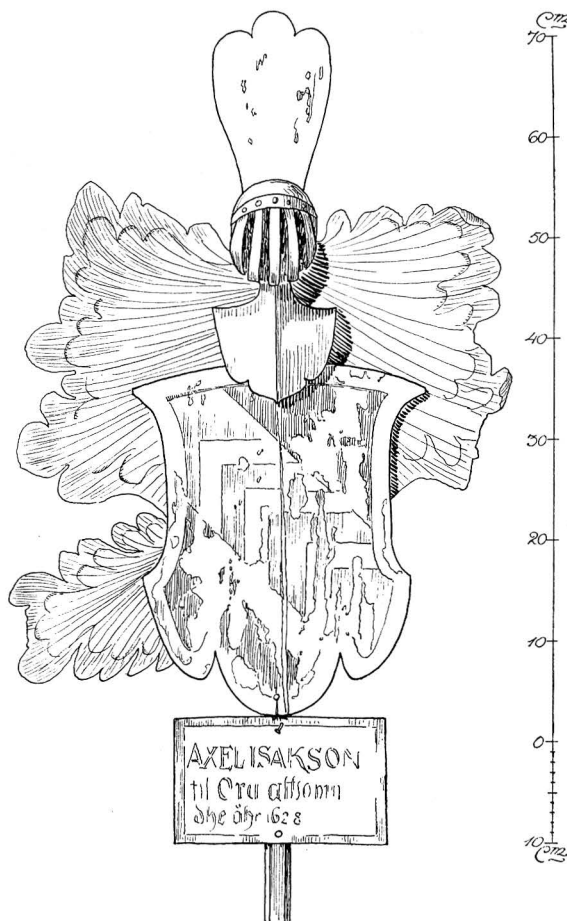

Fig. 402. Begravningsvapen över Axel Isaksson Silversparre († 1628?). M. Erichs delin. 1915. S. 378.
Begräbnisschild, 1628? Hatchment, 1628?

rat med guldtråd och paljetter, gåva 1792 av Christina Elisabet Wickberg, samt håven, troligen från slutet av 1700-t. En kyrkvaktarrocks av blå vadmal härrör trol. från 1836, då enligt PROT. och RÄK. vadmal till en sådan anskaffades. Färgen skulle vara »villkorlig utan några forntida utmärkelser».

Ett antependium av röd moiré skänktes 1909 från Ora gård. -- 1951 tillkom ett antependium av ljus blågrönt brokadsiden med mångfärgade broderier delvis i applikation (Libraria).

Två gravhällar äro numera inlagda i korgolvet (tidigare på kyrkogården). På den GRAVMINNEN ena synes årtalet 1682; den andra, som bär namnen Anders Eriksson och hustru Margareta Ionsdotter från Ösby, saknar årtal.

Begravningsvapen (fig. 400) över Åke Isaksson Silfversparre til Ora och Rycklinge, f. på Ora 1626?, † därstädes $23/3$ 1689. Skulpterat, krederat och målat trä. Hjälmprydnaden förkommen. Hjälmtäckets lövverk omgives av palmkvistar med anvapen (ett sådant saknas, förutom flera av deras hjälmprydnader).¹ H (utom bärstången) 175. Renoverat 1929 och uppsatt på korets N vägg.

Resterna av ytterligare två begravningsvapen ligga i klockstapel. Båda ha haft lövverk och inskrifttavlor av plåt och voro relativt små (H incl. inskr.-tavla 82,5, resp. 76 cm).² 1. Fig. 402. Över Axel Isaksson Silfversparre till Ora, † 1628?³ — 2. Åke Axelsson Silfversparre till Ora, † 1656.⁴ Fig. 401.

Värja, rostig, med illa medfaren läderslida. Kavlen, av trä, är sparsamt lindad med metalltråd (fig. 403). På undersidan av parerplåten är ingraverad konturen av en blomma inom ett hjärta. 1829 hängde värjan tillsammans med begravningsvapnen i koret (INV.). Den är från Carl XI:s tid och torde alltså höra till Åke Isakssons vapensköld. L 97.

TAVLOR I sakristian kungatal: Gustaf III:s 1771, Carl XIII:s 1810 och Kongl. Maj:ts 1817 i originalramar; vidare en pietistisk andaktsbild från 1800-t. (H 49); bord och stolar av MÖBLER gammal allmogetyp (1600-t?); en mindre, helt järnbeslagen kista och en större (den som enligt INV. 1785 då var ny). I vapenhuset en bänk, synlig å fig. 377 t. v., från 1661?

Fattigstock av blåmålade, järnbeslagen furu. H. 118.

KLOCKOR Klockorna hänga i stapeln. Storklockan, som omgöts 1876 (Diam. 101), var urspr. skänkt 1629 av Isak Axelsson till Ora⁵ och bar utom dennes namn och hans och hans makas vapen inskr.: »Psalm 24 Attollite portas principes vestras et introibit rex gloriae» (= Gören portarna vida, att ärones konung må draga härin) och »Gloria in excelsis Deo (= Ära vare Gud i höjden) Anno MDCXXIX». — Den mindre klockan omgöts och tillöktes 1810 av Gerh. Horner i Stockholm. Diam. 81.

En Sanctusklocka av malm, medeltida, utan inskr. eller märke, hänger nu över ingången till sakristian. Urspr. hängde den möjligen ovanför valven och användes vid mässan. Diam. 12,4.

¹ Inskriften återgives av KLINGSPOR, som också uppräknar anorna och beskriver de ovanligare vapnen, bl. a. de nu felande hjälmprydnaderna. — ÅKE ISAKSSON var son till Isak Axelsson (se not 2 s. 348) och enligt riddarhusgenealogierna »en höglärd medicus». Enligt den inskr. på begravningsvapnet, som INV. 1829 återger, var han f. $14/2$ 1626, enl. KLINGSPOR o. IHRFORS $24/2$ detta år och enl. ELGENSTIERNA $24/2$ 1628. G. m. KATARINA AXEHJELM, † senast 1698.

² Beskrivna och avritade av ERICHS 1915, men nu i spillror. De omnämns i INV. 1829 sålunda: »2ne mindre adeliga Vapen af samma Famille — underskriften förnött».

³ Bror till ovannämnde Åke Isaksson; † som barn. Dödsåret 1629 uppgives av RHEZELIUS, som avritat detta vapen. PERINGSKIÖLD (PER. MON. I:[nr] 92) och andra senare källor uppge dödsåret 1628, samma årtal, som ERICHS läst på namnplåten.

⁴ Enligt KLINGSPOR bror till Isak Axelsson. Ej upptagen hos ELGENSTIERNA. Samtliga här använda källor fr. o. m. PERINGSKIÖLD (PER. MON. I:[nr] 92) uppge dödsåret 1656.

⁵ Se s. 348, not 2.

⁶ Inskrifterna återgivna efter RHEZELIUS s. 19 och INV. 1829. En avskrift finnes även i S 48, ms i UB.

SAMMANFATTNING

I. Kyrkoherde i Faringe nämnes i en handling från 1287. Redan då fanns alltså en kyrka i socknen, men det var ej den nuv., utan sannolikt en liten träkyrka. Möjligen hade denna en sakristia av sten. — Bevarade inventarier från träkyrkan: dopfunt från 1200-ts mitt el. senare del; helgonbilden fig. 388, omkr. 1300. Huruvida triumfkrucifixet från 1400-ts förra del och altarskåpsfigurerna från 1470—80-t. (Bertil målares verkstad), någonsin haft sin plats i den gamla kyrkan eller om de anskaffats i samband med uppförandet av den nya, må lämnas öppet.

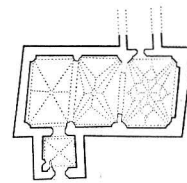
II a. En rektangulär stenkyrka (= den nuv.) uppfördes, möjligen inkluderande en förut befintlig sakristia av sten (vilken sedermera rivits och ombyggts). Inbyggd triumfbåge med genomgång till predikstolen på S sidan. Ö och V gavelfönstren bevarade i det närmaste i urspr. skick. Målade glasfönster, som nu försvunnit, avtecknades på 1600-t. (fig. 373, 375). Om valven såsom förefaller sannolikt, äro urspr., torde kyrkan ha uppförts först omkr. 1500. I annat fall är den dock knappast äldre än 1400-t. — Sannolikt för denna nya kyrka anskaffades det altarskåp, som innehöll den ännu bevarade vackra madonnabilden fig. 385.

II b. Vapenhuset byggdes i det närmaste samtidigt med kyrkan, men utan förband med densamma. 1515 målades kyrkan av Lars målare i Uppsala; endast obetydliga rester av dessa målningar finnas emellertid i behåll. — Medeltida inventarier utom de ovannämnda: helgonbilder (fig. 386, 387), kalkens mellanstycke, rökelsekar, primklocka, ljusredskap av järn.

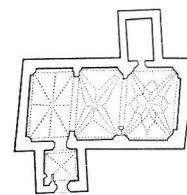
III. 1608 brann kyrkan. Slutgiltig reparation efter branden ägde sannolikt ej rum förrän omkr. 1640. I samband härmed tillkom kanske den vackra läkbarriären fig. 378, 391—392.

IV. 1704(?) förstärktes två valv — det mellersta och det västra — genom att en valvbåge, motsvarande triumfbågen, slogs mellan dem. 1753—54 div. större reparationer, bl. a. fönsterupptagning. 1755 byggdes nuv. sakristia. — Bänkinredning 1714, predikstol av Gottlob Rosenberg 1739, altaruppsats 1801—02.

V. Senaste större restaurering ägde rum 1929 under ledning av ark. Dag Melin och konstnären John Österlund. Orgelverket från 1845 renoverades och utökades 1943.

II a

II b

Fig. 404. Kyrkans tillväxt.

Bauphasen II a och II b der Kirche.

Growth of the church.

ZUSAMMENFASSUNG

I. 1287 wird der Pfarrer von Faringe in einer Urkunde genannt. Schon damals gab es also eine Kirche im Kirchspiel, doch war das nicht die jetzige sondern wahrscheinlich eine kleine Holzkirche. Möglicherweise hatte sie eine Steinsakristei. — Erhaltene Inventarien der Holzkirche: Taufstein aus der Mitte oder der zweiten Hälfte des 13. Jhts. (Abb. 394); Heiligenbild Abb. 388 um 1300. Ob das Triumphkrucifix aus der ersten Hälfte des 15. Jhts. (Abb. 384) und die Altarschreinformen (Abb. 382) aus den 70—80 er Jahren dieses Jhts. (Werkstatt Bertils d. Malers) irgendwann ihren Platz in der alten Kirche hatten oder ob sie erst aus Anlass des Neubaues entstanden sind, muss offen gelassen werden.

II a. Eine rechteckige Steinkirche (= die jetzige) wird errichtet, möglicherweise unter Einschluss einer vorhandenen Steinsakristei, die später abgerissen und umgebaut wurde. Eingebauter Triumphbogen

mit Durchgang zur Kanzel an der Südseite. Die Ost- und Westgiebelfenster sind nahezu in ursprünglicher Form erhalten. Gemalte Glasfenster, die jetzt verschwunden sind, wurden im 17. Jht. angezeichnet (Abb. 373, 375). Wenn die Gewölbe, wie es den Anschein hat, ursprünglich sind, dürfte die Kirche erst um 1500 errichtet sein. Jedenfalls entstand sie frühesten im 15. Jht. — Für diese neue Kirche wurde wahrscheinlich ein Altarschrein erworben, der das noch erhaltene schöne Madonnenbild enthielt (Abb. 385).

II b. Die Vorhalle wurde nahezu gleichzeitig mit der Kirche, jedoch ohne Mauerverband mit ihr, errichtet. 1515 wurde die Kirche von Lars, Maler von Uppsala, ausgemalt; es sind jedoch nur unbedeutende Reste dieser Malereien erhalten. — Mittelalterliche Inventarien ausser den oben genannten: Heiligenbilder (Abb. 386, 387); Mittelteil des Kelches Abb. 396, Weihrauchkessel, Primlocke, Eisenleuchter (Abb. 399).

III. 1608, Brand der Kirche. Eine endgültige Reparatur nach dem Brand fand wahrscheinlich nicht vor 1640 statt. Im Zusammenhang hiermit entstand das schöne Emporengeländer Abb. 378, 391—392.

IV. 1704(?) wurden zwei Wölbungen verstärkt — die mittlere und die westliche — indem ein dem Triumphbogen entsprechender Gewölbobogen zwischen diese geschlagen wurde. 1753—54 gewisse grössere Reparierungen, u. a. Fensterdurchbrüche. 1755 wurde die jetzige Sakristei gebaut. — Gestühl 1714 (Abb. 389), Kanzel von Gottlob Rosenberg 1739 (Abb. 379), Altaraufsatz 1801—02.

V. Die letzte grössere Restaurierung fand 1929 unter Leitung von Architekt Dag Melin und Künstler John Österlund statt. Das Orgelwerk von 1845 wurde 1943 renoviert und erweitert.

SUMMARY

I. A 'Vicar of Faringe' is mentioned in a document dating from 1287. There was already a church in the parish at that time. It was however not the present structure, but certainly a little wooden church — though it may have had a vestry of stone. — Surviving fittings of the wooden church: font, middle or late 13th cent. (fig. 394), and a carved figure of a saint (fig. 388) c. 1300. It is an open question whether the early 15th cent. rood (fig. 384) and the reredos figures (1470—90, fig. 382) belonged to the earlier structure.

II a. Building of a rectangular stone church (= the present one), possibly incorporating an earlier stone vestry (which however was later pulled down and rebuilt). Rood-arch added, together with S. entrance to pulpit. Windows in E. and W. walls remain for the most part in their original forms. Stained-glass windows (now vanished) designed during 17th cent. (fig. 373, 375). If, as is believed, the vaulting is the original, the church seems to have been built not earlier than c. 1500 (if not so, it might have been built earlier during the 15 cent.). Doubtless the reredos which incorporated the still surviving Madonna (fig. 385), was acquired for the above new church.

II b. The porch was built more or less at the same time as the church, although there was no intimate linking of the stonework. In 1515 the church was painted by Lars of Uppsala, but little of his work remains today. — Fittings (apart from the above): carved figures of saints (fig. 386, 387), the central section of a chalice (fig. 396), censers, mass-bell, iron light-fittings (fig. 399).

III. Church damaged by fire in 1608. Work of reconstruction and repair probably not completed before 1640. It was during this period that the beautiful organ-loft was constructed (fig. 378, 391—92).

IV. In 1704(?) two of the vaults — W. and centre — were strengthened by means of an arch similar to the rood-arch. There were extensive alterations in 1753—4, when amongst other things, windows were enlarged and new ones added. The present vestry dates from 1755; pews 1714 (fig. 389), pulpit by Gottlob Rosenberg 1739 (fig. 379), altarpiece 1801—2.

V. The most recent large-scale restoration took place in 1929 under direction of architect Dag Melin and artist John Österlund. The organ (1845) was repaired in 1943.

Buresläkten.

Jonas Bure d. ä. (adlad Bure 1624) till Burvik och Björkö i Knutby sn och Stora Väsby i Almunge sn. f. 1575, arkivsekreterare 1633, † 1655 och begr. i Almunge kyrka, g. m. Anna Bagge af Boo, † 1626 (se släktregistret s. 382)

Jonas d. y. (till Burvik), assessor i reduktionskollegium, f. 1615, † 1686, begr. i Knutby kyrka, g. m. Märta Bonde, f. 1626, begr. 1705 i Knutby kyrka

Elisabet (till Stora Väsby), f. 1624, † 1705, g. m. landshövd. Joh. Gerhardsson, adl. **Graan**, † 1679

Jakob, landshövd., † 1709 g. m. Margaretha Catharina Olivecrantz, † 1717

Anna Christina, f. 1650, † 1708, g. m. presidenten Hans **Clerck**, † 1711

Gustaf, kapten, f. 1651, † 1728, begr. i Knutby kyrka, g. m. Beata Rålamb † 1716.

Jonas, löjtnant, † ogift i Stralsund (u. å.)

Filip, fänrik, f. 1659, d. 1680, begr. i Knutby kyrka

Carin, levde 1678

Ingrid, levde 1678

Elisabet, f. 1660, † 1740, g. m. Bengt **Kafile**, f. 1665, † 1715

Margareta, f. 1666, † ogift 1753

Släkten Wattrang.

Johan Zachrisson Wattrang f. 1659, v. president i Svea hovrätt 1714, † 1724. Innehade från 1690-t. Norrgarn, köpte i början av 1700-t. St. Väsby i Almunge sn. g. m. Anna Maria Ehrenstrahl f. 1666, d. 1729.

Carl Johansson, f. 1689, lagman i Södermanland 1728, † 1749. Köpte Rungarn 1717 och innehade även Björkö i Knutby Sn, Norrgarn, o. St. Väsby. g. m. 1. Anna Margareta Blixenstierna, f. 1699, † 1729. 2. Christina Maria Steuch, f. 1708, † 1739.

1. Carl Gustaf, f. 1724, kammarherre 1748, † 1796. Ägde bl. a. Rungarn och Björkö. g. m. 1. Catharina Bonde af Björnö, f. 1726, † 1760. 2. Christina Beata v. Ungern-Sternberg, f. 1726, † 1795.

Den så kallade Tomtasläkten, som förde tre sparrar över varandra i vapnet.

Olof Månsson till Kättestad (3 sparrar) uppges ha fått frälse 1445, g. m. Ingrid Tomasdotter, dotter till Tomas Andersson (två ulfständer) till Tomta i Rasbo sn.		Knut Karlsson till Väsby ¹⁾ (sparre över nedvänt blad) häradshövd. i Närdinghundra 1489–90, underlagman i Uppland 1491—1506.	
Erik Olofsson till Tomta (1497) och Väsby (1490—1510)		g. m.	Kerstin Knutsdotter
Bengt Eriksson till Tomta ägde 1562 ett hemman i Björkö, Knutby.		Olof Eriksson till Väsby, beseglade 1544 års arvförening, g. m. Anna Carlsdotter Månesköld (se detta släkt- register).	
Erik Bengtsson	Knut Bengtsson, † före 1614, till Tomta o. Björkö, som han gjorde till säteri, g. m. Karin Joensdotter Vestgöte.		Erik Olofsson till Väsby
Barn ⁴⁾			
Knut Knutsson, död ung 1584. ²⁾		Johan Knutsson död ung 1587. ²⁾	Christer Knutsson till Tomta och Björkö, † 1623; g. m. Ka- rin Johansdotter Månesköld (se detta släktregister).
			Tre döttrar ³⁾
		Anna Christersdotter till Björkö, † 1692, g. m. överstelöjtnanten Vasilius Butterlin , † 1665.	Margareta Christersdotter till Tomta, g. m. majoren Hans Leusner .

¹⁾ Enl. STYFFE, s. 369, Väsby i Hammarby sn i Vallentuna hd, så även enl. J. E. ALMQUIST, Domsagor och häradshövdingar i Stockholms och Uppsala län (bil. t. Personhist. Tidskr. 1946), s. 9, men torde snarare ha varit Stora Väsby i Almunge. Jfr härom G. DJURKLOU i Hist. Tidskr. 1891, s. 151, not 1. Se även I. WILCKE-LINDQVIST, i Personhist. Tidskr. 1952 s. 85; tillägg om släkten i O. ADELBERG, Tomta- och Björköätten (Personhist. Tidskr. 1953; i korr.).

²⁾ Ej upptagen i SCHLEGEL-KLINGSPÖR, ej heller i JULLY RAMSAY, Frälse-släkter i Finland. H-fors 1909—[16], s. 487 f.

³⁾ Se RAMSAY, Frälse-släkter i Finland, s. 487, och ADELBERG, a. a.

⁴⁾ Se ADELBERG, a. a.

Silfversparresläkten
och dess härstamning från Banérsläkten.

Här upptagas huvudsakligen endast de släktmedlemmar som beröras i
Nardinghundra härads kyrkobeskrivningar.

Harald Stensson **Gren**
g. m. Sigrid Tomasdotter
van Vitzen

Eskil Isaksson (**Banér**)
till Röklinge (var död 1488); g. 1. m. Cecilia Haraldsdotter
g. 2. m. Brita Arentsdotter (levde ännu 1465)
(tillbakaseende ulv).

2. Nils Eskilsson , † 1520, g. m. Ingeborg Larsdotter (Tott)

Isak Nilsson till Rungarn, † 1589, g. m. Britta Lagesdotter från Ora

Axel Månsson **Silfversparre** g. 2. m. Ingeborg Isaksdotter Anna Isaksdotter g. m.
till Hakunge i Össebygarn, † 1593 Johan Carlsson MÅNE-
SKÖLD (se släkttavlan
s. 382).

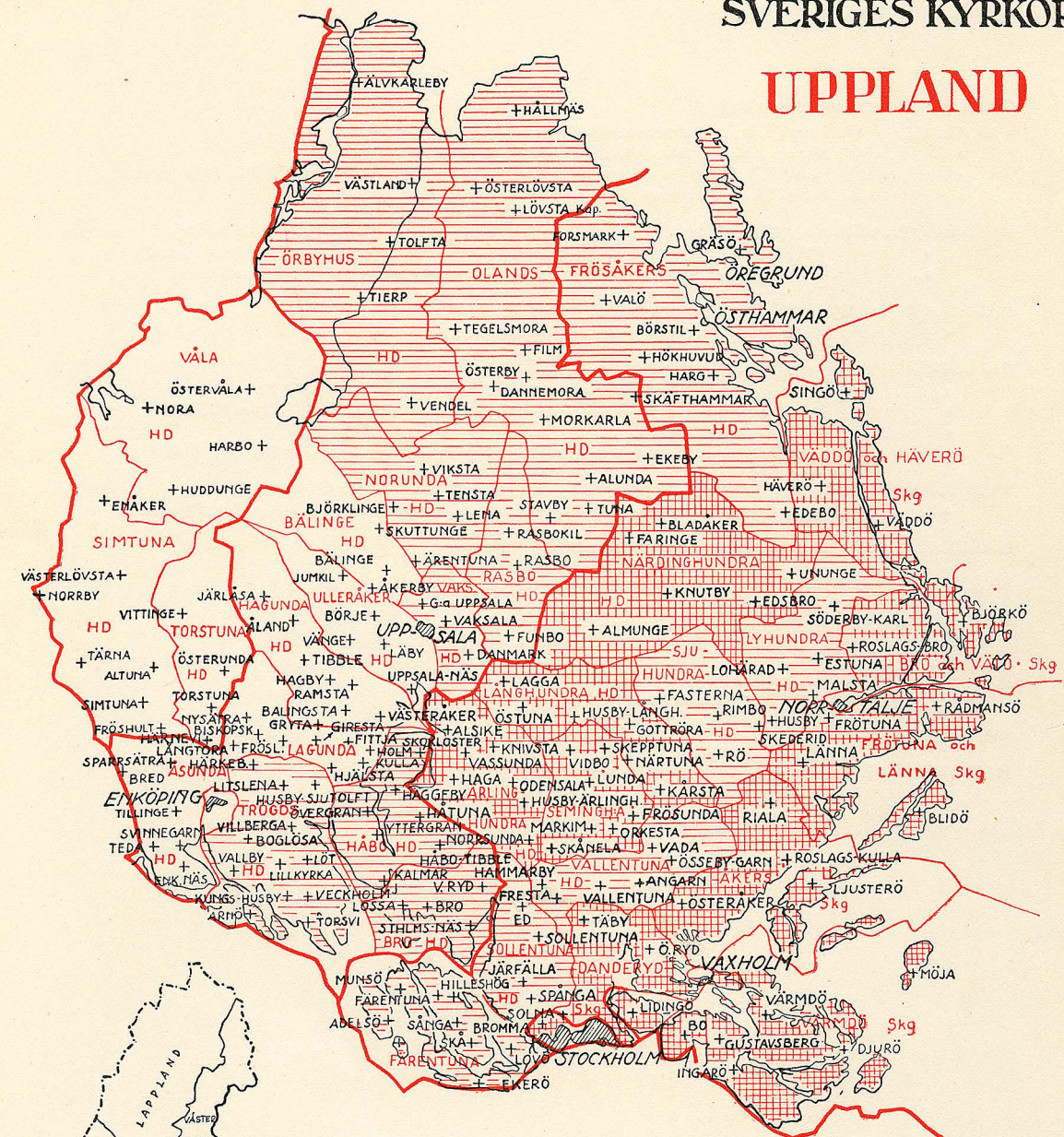
2. Isak Axelsson till Ora, † 1649	2. Magnus Axelsson till Hakunge, † omkr. 1630	2? Åke Axelsson, † 1656
g. 1. m. Märta Oxenstierna, † 1620, 2. m. Kerstin Fleming, † 1641.		

2. Axel Isaksson † som barn 1628	2. Åke Isaksson till Ora, † 1689, g. m. Catharina Axehielm (var död 1698)
-------------------------------------	---

(Forts. från omslagets 2:a sida)

- DALARNE. (6) Band I, h. 1. *Leksands och Gagnefs tingslag*. Pris 4: 50.
» (9) Band I, h. 2. *Falu domsagas norra tingslag*. Pris 12 kr.
» (37) Band I, h. 3. *Falu domsagas södra tingslag*. Med register till Bd I. Pris 16 kr.
» (52) Band II, h. 1. *Falun*. Pris 12: 50.
- ÖSTERGÖTLAND. (13) Band I, h. 1. *Bankeinds härad. 1.* (Askeby, Svinstad). Pris 14 kr.
» (14) Band I, h. 2. *Bankeinds härad. 2.* (Vårdsberg, Örtomta). Pris 13 kr.
» (43) Band II. *Vreta klosters kyrka*. Med register till Bd II. Pris 15 kr.
- VÄRMLAND. (18) Band I, h. 1. *Grums härad, norra delen*. Pris 9: 50.
» (19) Band I, h. 2. *Grums härad, södra delen*. Pris 6: 50.
- BLEKINGE. (22) Band I, h. 1. *Östra härad*. Pris 13 kr.
» (36) Band I, h. 2. *Medelsta härad*. Med register till Bd I. Pris 14 kr.
» (51) Band II. *Bräkne och Listers häraden*. Med register till Bd II. Pris 13 kr.
» (59) Band III, h. 1. *Fredrikskyrkan i Karlskrona*. Pris 5 kr.
» (65) Band III, h. 2. *Trefaldighetskyrkan eller Tyska kyrkan i Karlskrona*. Pris 8 kr.
- MEDELPAD. (30) H. 1. *Njurunda och Sköns tingslag samt Sundsvalls stad*. Pris 10 kr.
» (47) H. 2. *Indals, Ljustorps och Västra Domsagans tingslag*. Med register. Pris 16 kr.
- DALSLAND. (34) Band I, h. 1. *Sundals härad*. Pris 10 kr.
- SKÅNE (38) Band I, h. 1. *Kävlinge kyrkor i Harjagers härad*. Pris 2: 50.
- GÄSTRIKLAND. (39) H. 1. *Gävle stads kyrkor*. Pris 10 kr.
» (44) H. 2. *Landskyrkorna*. Med register. Pris 17 kr.
- NÄRKE. (46) Band I, h. 1. *Örebro stads kyrkor*. Pris 12 kr.
» (63) Band I, h. 2. *Örebro härad*. Pris 20 kr.
- SMÅLAND. (48) Band I. *Jönköpings och Huskvarna kyrkor*. Med register till Bd I. Pris 8 kr.
- BOHUSLÄN. (57) Band I, h. 1. *Västra Hisings härad*. Pris 8 kr.

UPPLAND

PUBLICERAT

UNDER UT-
ARBETNING

BAND III. HÄFTE 3

